

ЛИНГВИСТИЧКЕ ЕДИЦИЈЕ
Едиција ПОПУЛАРНА ЛИНГВИСТИКА Књига 3
Уредник Зоран Колунџија
Рецензент др Радојица Јовићевић

© Четврто издање ИК *Прометеј*, Нови Сад 2008.
Треће допуњено издање, ИК *Прометеј*, Нови Сад 2007.
Друго допуњено издање, *Центар за примењену лингвистику*, Београд,
Приметеј, Нови Сад 1998. Прво издање, *Центар за примењену лингвистику*, Београд, *Прометеј*,
Нови Сад 1998.

Књига 1 Милан Шипка ПРИЧЕ О РЕЧИМА

Књига 2 Милан Шипка ЗАНИМЉИВА ГРАМАТИКА

Књига 3 Милан Шипка ЗАШТО СЕ КАЖЕ?

Књига 4 Милан Шипка ИСПЕЦИ ПА РЕЦИ

Милан Шипка

ЗАШТО СЕ КАЖЕ?

Четврто издање

ПРОМЕТЕЈ Нови Сад

Милан Шипка

ЗАШТО СЕ КАЖЕ?

Популарна лингвистика

ИИ

4. издање

ПРОМЕТЕЈ

Contents

ЗБИЉА - ЗАШТО	6
ТРАГОМ ПРОШЛОСТИ	7
СОЛОМОНСКО РЕШЕЊЕ	7
ЛАКОНСКИ ОДГОВОР	8
СПАРТАНСКИ ОДГОЈ	8
ДРАКОНСКЕ КАЗНЕ	9
ДАМОКЛОВ МАЧ	10
ПИРОВА ПОБЕДА	11
ТРЕЋИ РУБИКОН	11
ВАНДАЛСКИ ПОСТУПАК	12
ИЋИ У КАНОСУ	13
ВАРТОЛОМЕЈСКА НОЋ.....	13
НАБИТИ РОГОВЕ	14
КОЛУМБОВО ЈАЈЕ.....	15
ОКРУГЛИ СТО	16
ШПАНСКА СЕЛА	17
ПОТЕМКИНОВА СЕЛА	17
СТАВИТИ ГЛАВУ У ТОРБУ	18
С КОЦА И КОНОПЦА	19
БУРИДАНОВ МАГАРАЦ.....	20
АЛАЈБЕГОВА СЛАМА.....	21
БИТИ НА БЕЛОМ ХЛЕБУ.....	22
БАЦИТИ РУКАВИЦУ.....	23
БАЦАТИ ДРВЉЕ И КАМЕЊЕ	23
СТАВИТИ РУКУ У ВАТРУ	24
ЖИВЕТИ НА ВЕЛИКОЈ НОЗИ	25
ПЛАВА КРВ	26
"ДЕСНИЦА" И "ЛЕВИЦА"	26
ЗЕЛЕНАШКИ КАПИТАЛ	27
ЦРНА МАРИЦА	28
УЈКА САМ	28

ПЕТА КОЛОНА	29
ДАН Д.....	30
О.К.....	31
ИЗ ЖИВОТА И ЛИТЕРАТУРЕ	32
ЕЗОПОВСКИ ЈЕЗИК	32
МЕДВЕЂА УСЛУГА.....	32
КИСЕЛО ГРОЖЂЕ.....	33
МЕДЕНИ МЕСЕЦ.....	34
ЦРВЕНА НИТ	34
ЛЕТЕЋИ ХОЛАНЂАНИН	35
ЗВЕЗДАНИ ТРЕНУТАК.....	37
НИ ПО БАБУ НИ ПО СТРИЧЕВИМА.....	37
КОМ ОПАНЦИ, КОМ ОБОЈЦИ.....	38
ОСТАТИ НА ЦЕДИЛУ	39
ПРОМЕТАТИ СЕ КАО ХОЏА КРОЗ ПОЊАВУ	39
КАО ШВАБА ТРАЛАЛА	40
ПСУЈЕ КАО ВЛАХ С КОЦА	41
ЛАБУДОВА ПЕСМА.....	42
КРОКОДИЛСКЕ СУЗЕ	42
ПОДМЕТНУТИ КУКАВИЧЈЕ ЈАЈЕ	43
ЦАРСКИ РЕЗ	44
СИЈАМСКИ БЛИЗАНЦИ	45
ПИЈАН КАО МАЈКА	46
ПИЈАН КАО ДУГА.....	47
МЛАТИТИ ПРАЗНУ СЛАМУ	47
ИЗВУЋИ ДЕБЉИ КРАЈ	48
НАЋИ СЕ У НЕБРАНОМ ГРОЖЂУ	49
ОБРАТИ (ЗЕЛЕН) БОСТАН	49
НИЗАК УДАРАЦ	50
ГЛУП ДО ДАСКЕ.....	50
ПУНОМ ПАРОМ.....	51
НЕ МАЗИ МЕ.....	51
ДОБИТИ КОРПУ.....	52
БЕЗ ДЛАКЕ НА ЈЕЗИКУ	53

ИМАТИ ПУТРА НА ГЛАВИ	54
СЛЕПИ ПУТНИК	55
ДРАГИ КАМЕН	56
ИСТИ АРШИН.....	56
НА ИСТОЈ ДЕРЕЦИ.....	57
ПЛАКАТИ КАО ГОДИНА	58
ЋУТАТИ КАО ЗАЛИВЕН	58
РЕМЕК-ДЕЛО	59
НАЏАК-БАБА.....	59
ПРЕКИ СУД.....	60
ПАСЈА ВРУЋИНА.....	60
ПАЛА СЕКИРА У МЕД	61
УЋИ НА МАЛА ВРАТА.....	62
СЕДМА СИЛА.....	63
ЖУТА ШТАМПА	63
НОВИНАРСКА ПАТКА	64
САПУНСКА ОПЕРА	65

ЗБИЉА - ЗАШТО?

Језиком се свакодневно служимо, говоримо или пишемо. Али о језику ретко кад и - размишљамо. Употребљавамо тако неке речи и изразе и знамо добро шта они данас значе. А не пада нам ни на памет да се запитамо зашто се баш тако каже или како су те речи и изрази настали. Кад, рецимо, неко о нечему појма нема, кажемо да су то за њега *шпанска села*. А при том, ето, ни сами појма немамо одакле нам тај израз. Као и многи други слични њему. Све су то за нас стварно - *шпанска села*.

Устаљених спојева речи, који имају и устаљена, по правилу пренесена значења, има у нашем језику доста, бар десетак-петнаест хиљада. Постоји у нас цела једна дебела књига у којој су такви спојеви речи, који се у науци о језику називају и фразеологизмима или фраземима, пописани и протумачени. Али ни она, на жалост, као ни неки двојезички фразеолошки речници, не даје одговор на наше питање. Ту се наводе, алфаветским редом, само фраземи, њихова значења и примери употребе, без иједног објашњења зашто се управо тако каже и како је овај или онај израз настао. Зато ћемо се ми овде тиме посебно позабавити.

Има устаљених израза чије се значење и порекло само по себи казује, који су савршено јасни, "прозрачни" или, како се то у лингвистици мудрије каже - "транспарентни". Јасно је, на пример, зашто се каже *пасти с коња на магарца*, односно *са седла на самар*. Свако зна да је боље бити на коњу и у седлу него на магарцу и дрвеном самару. Стога тај фразем и значи: "доћи, пасти, срзати се с бољег положаја на гори". Исто је тако више него јасно зашто се каже *чинити*, односно *правити од муве медведа (или слона, коња, вола и сл.)*, са значењем: "превише увеличавати нешто незнатно, безначајно", "претеривати", или *једним ударцем убити две муве, односно једним хицем (или јед-ним метком) убити два зеца, што значи: "једним поступком (потезом) постићи двострук успех, две користи"*, "наједном обавити два посла" итд. О пореклу таквих фразема нема потребе да се пише.

Има, међутим, фразема чије се порекло може објасни-ти и схватити, али само уколико се знају околности у којима су настали. Јер, они имају своје корене у грчкој и римској митологији, или у Библији, или у народним предањима, веровањима и празноверицама, или у књижевности, историји, медицини, у различитим, мање познатим животним ситуација-ма итд. У овој књизи објашњава се порекло и значење управо таквих фразема. У њој се одговара, како се то обично вели, на 101 питање: зашто се каже? И више од тога: она у овом издању садржи објашњења тачно 130 најчешћих фразема у нашем језику, уз још стотањак који су узгред поменути и протумачени. Реч је, дакле, о избору.

Због тематске повезаности, и ради лакшег праћења садржаја и разумевања текста, фразеологизме смо груписали у четири прглавља. У првом су они који потичу из грчке и римске митологије, дати под насловом *Кад су богови земљом ходили*. Фраземи који имају свој корен у Библији (Светом писму), или пак у разним празноверицама, које су некад биле раширене у нашем народу, сврстани су у друго поглавље: *Веровања и празноверице*. Треће поглавље, насловљено *Трагом прошлости*, садржи објашњења фразема који су у вези с реалним историјским личностима и догађајима. У четвртном поглављу, под насловом *Из живота и литературе*, објашњава се порекло и изворно значење устаљених израза из књижевности и других области: животињског царства, медицине, журна-листике, спорта, технике, грађевинарства итд.

О свему томе сазнаћете понешто у нашим причама. Зато крените редом, од самог почетка. Па ако добијете одговор на питање које вас је занимало и при том будете задовољни оним што смо вам испричали, можете сматрати да вам је пала секира у мед - наишли сте на праву ствар! Већ знате шта сам тиме хтео да кажем. Али сигурно не знате и зашто се каже *пала секира у мед*. Не мари! Сазнаћете то у једном од наших наредних тек-стова.

Има и устаљених израза у нашем језику које смо желели да објаснимо, али које, и поред дужег истраживања, нисмо успели да одгонетнемо. Такав је, на пример, израз *обишзи као киша око Крагујевца*. Можда ви већ нешто знате о томе, можда сте случајно наишли на неко објашњење. Ако јесте, јавите нам да то у наред-ним издањима пренесемо и другима. Биће им драго да сазнају. А таквих, неогонетнутих фразема, изван ове књиге, има доста. Они чекају да се објасни зашто се управо тако каже. Збиља - зашто? Ова књига је отворена. Ако сами имате неко објашњење, или ако вас још нешто занима, пишите нам на адресу издавача.

ТРАГОМ ПРОШЛОСТИ

СОЛОМОНСКО РЕШЕЊЕ

Мудро, довитљиво и праведно решење каквог проблема или спора означава се обично као "соломонско". Поред *соломонско решење*, говори се још и *соломонска одлука*, *соломонски суд* (или *пресуда*) и сл. Сви ти изрази, који упућују на мудрост, домишљатост и праведност, везани су за име јеврејског краља Соломона (или Саломона, Саламона, Саламуна - већ према томе како се где код нас изговара и пише).

Соломон (изворно Шеломо или 111'ломо), син краља Давида и мајке Бетсабеје, био је владар Израела средином десетог столећа пре наше ере. Иако је по успешности спољне политике заостајао за својим оцем, краљем Давидом, успео је ипак, повољним савезима, да одржи мир са суседима тако да се могао посветити унутрашњем јачању јеврејске државе. Отворио је просторе развоју просвете и културе, нарочито источњачке, изградио велику палату (Соломонов храм) у Јерусалиму, а сам град опасао непробојним одбрамбеним зидом. И друге је градове у земљи утврдио и заштитио од упада непријатеља. Због тога је био присиљен да удари тешке намете на народ. Осим становника Јерусалима и припадника племена Јуда, сви остали поданици морали су плаћати велике порезе или одлазити на кулук (принудни рад) на Соломоновим грађевинама. То је изазвало велико незадовољство и отпор народа, па је после његове смрти дошло до распада јединствене јеврејске државе.

Упркос свему томе краљ Соломон је остао запамћен као успешан и мудар владалац. Приписују му се многа велика дела, поред осталих и чувена *Пјесма над пјесмама*, *Проповједник*, *Изреке*, *Псалми* и др.

У самој Библији (у Огаром завјету) говори се о томе како је Соломон постао мудрац. Кад је, кажу, сгупио на престо, он се обратио Свевишњем - Богу (који му се јавио у сну) с молбом да му подари "проницљиво срце да може судити народу, разлико-ватидоброодзла".

"Бијаше мило Господу" - стоји даље у Библији - "што је Соломон то замолио. Зато му Бог рече: 'Јер си то тражио, а ниси искао ни дуг живот, ни богатство, ни смрт својих непријатеља, него проницљивост у просуђивању правде, ево ћу учинити по ријечима твојим: дајем ти срце мудро и разумно...' Тако краљ Соломон би обдарен божанском мудрошћу, коју је недуго затим и показао пресуђујући у једном тешком спору између две жене које су му се обратиле. Једна од њих, пише у Библији, тврдила је следеће: "Ја и ова жена у истој кући живимо, и ја сам родила крај ње у кући. А трећега дана последије мога порођаја роди и ова жена. Биле смо заједно, и никога стра-ног с нама; само нас двије у кући. Једне ноћи умрије син ове жене, јер бијаше легла на њега. И устаде она усред ноћи, узе мога сина о боку мојем, док је твоја слушкиња спавала, и стави га себи у наручје, а свога мртвог сина стави крај мене. А кад ујутро устадох да подојим свога сина, гле: он мртав! И кад сам пажљивије погледала, разабрах: није то мој син кога сам ја родила!"

Друга жена тврдила је супротно - да је живо дете њено. И тако су се њих две препирале пред краљем док није наредио да му донесу мач и расеку дете напола, кад се већ две мајке не могу споразумети чије је.

"Тада жену, мајку живог дјетета, забоље срце за сином, и повика она краљу: 'Ах господару! Нека се њој даде дијете, само га немојте убијати!' А она друга говораше: 'Нека не буде ни мени ни теби: расијеците га!'

Онда проговори краљ и рече: 'Дајте дијете првој, нипошто га не убијајте! Она му је мајка.'"

Овај приказ завршава се у Библији следећим речима: "Сав је Израел чуо пресуду коју је изрекао краљ, и поштовали су краља, јер су видјели да је у њему божанска мудрост у изрицању правде."

Око Соломоновог имена сплеле су се касније и многе друге легенде, које говоре о његовој моћи над духовима, довитљивости, праведности, свезнању и изузетној мудрости, због чега су га звали и Соломон премудри. Његов лик често је обрађиван у уметности - у књижевности и сликарству (Перуђино, Рафаел, Холбајн, Рубенс и др.). Ипак, његово се име данас најчешће помиње у изразима *соломонско решење*, *соломонска одлука*, *соломонски суд*, односно *соломонска пресуда*

ЛАКОНСКИ ОДГОВОР

Израз *лаконски одговор* није проистекао из мита и легенде, али је народ од кога баштинимо тај израз носио легендарно име и ушао у легенду, пре свега по својој храбрости, али и другим врлинама духа, међу којима је и способност кратког и јасног изражавања.

Лаконци или Лакедемоњани били су становници Лаконије или Лакедемоније у старој Грчкој. Друго, познатије име ове покрајине и државе је Спарта. Лаконци су, дакле, исто што и Спартанци. Од имена Спартанци добили смо израз *спартански одгој*, а од Лаконци - *лаконски одговор*, о коме је овде управо реч. (О "спартанском одгоју" рећи ћемо нешто више у следећој причи.)

Лаконија се налазила на југу Пелопонеза. Име јој је, по ле-генди, дао Зевсов син Лакедемон, који је, опет, град Спарту наз-вао по имену своје супруге. Оба су та имена, дакле, легендарног порекла и међусобно се често изједначују, јер се Спарта, као град-држава, протезала и на шире подручје.

Спартанци (или Лаконци) били су ратнички народ. Победом (у Пелопонеском рату 431-404. године пре н. е.) над Атином, најразвијенијом хеленском државом и највећом поморском силом у то време, Спарта преузима првенство у Грчкој. Али, у такмичењу с Тебом (с којом 371. год. пр. н. е. губи битку код Леуктре), ова моћна држава постепено слаби да би средином 2. столећа пре н. е., кад су Римљани покорили Грчку, постала неважан град у покрајини Ахеја.

У сгалној борби с непријатељима Лаконци су јачали не само своја тела него и дух. Неговали су и ценили сажето, прецизно и јасно изражавање, па су остали запамћени по кратким, добро смишљеним и духовитим одговорима својим противницима. Тако је настао израз *лаконски одговор*.

Најпознатији, уједно и најкраћи, лаконски одговор односи се на једну претњу Филипа Македонског. Кад је тај велики војско-вођа послао спартанским вођама претећу поруку: "Ако ућем у Лаконију, сравнићу Лакедемон са земљом", они су му одгово-рилиједномјединомречју: "Ако".

У другој прилици, примивши поруку да Персијанци долазе у толиком броју да ће својим стрелицама замрачити сунце, Лаконци су мирно одговорили: "Барем ћемо се борити по хладовини." И на упозорење да је непријатеља много и да ће им се тешко одупрети имали су они спреман одговор: "Утолико ће наша слава бити већа."

Језгровитост и изражајност није била карактеристична само за лаконске одговоре, него и за њихов стил изражавања уопште. Позната је лаконска порука Горгоне, жене спартан-ског краља Леониде, јунака с Термопила. Када је испраћала сина у рат, пружајући му штит, кратко је рекла: "С н>им или на њему!", што је значило: "Или ми се врати жив са штитом, као победник, или мртав на штиту." (Спартанци су, наиме, имали обичај да погинуле ратнике доносе кући на штитовима.)

Најчувенија лаконска порука у историји сигурно је Цезаров извештај Сенату након победе над Фарнаком у бици код Зеле 47. год. пре н. е. Састојала се само од три речи: *Veni, vidi, vici* (у преводу: "Доћох, видех, победих").

Тако се, ето, поред *мконски одговор* може казати и *лакон-ска порука*, *лаконски стиа*, *лаконски Говор*, *лаконизам* итд. Придев *лаконски*, наиме, односи се на све случајеве кад је реч о сажетом, одсечном, јасном и искричавом изражавању, какво се у нас данас негује само у афоризмима.

СПАРТАНСКИ ОДГОЈ

Иако израз *спартански одгој* дугујемо Спартанцима, тј. Лаконцима, о њему је тешко говорити лаконски. Ипак, нећемо дужити. Објаснићемо само околности у којима је такав одгој настао, а онда протумачити и његов основни смисао и садржај.

Већ је, у претходном тексту, речено да су Спартанци били ратнички народ. Да би се одупрли бројним непријатељима, морали су се добро припремити - и физички и духовно. Слабима, неодлучним и плашљивим није било места међу рато-борним грађанима Спарте, тачније код њиховог робовла-сничког слоја. Већ при самом рођењу они су се сусретали са суровим обичајем излагања деце, који се састојао у томе да се кржљава и болесна новорођенчад напусте, убију или изложе зверима. Сгари су Грци слабу децу излагали и на гори Тајгету и на другим местима. Оне који преживе тај одбир после навршене седме године чекао је тежак и строг војнички одгој да би се навикли на услове ратничког живота.

У посебним логорима дечаки од 7-18 година (подељени у три фупе: 7-12,12-15,15-18) челичили су своје тело физичким вежбама. Били су оскудно одевени, спавали су и лети и зими на рогозини без покривача, ходали боси по камењу и добијали храну само једном дневно. Борбени морал подизали су певањем јуначких песама, посебно Хомерових епова, а уз то су изводили ратничке игре и верске ритуале. Васпитавани су тако да буду слепо послушни у извршавању свих задатака, храбри у биткама, сурови и лукави. Непослушни су строго кажњавани, а физички најиздржљивији слављени су као хероји.

Ради провере физичке издржљивости дечака организована су посебна такмичења под именом *Пинопедија*.

Учесници тих такмичења наступали су голи, приказивали су борилачке вештине, а затим су се пред жртвеником богиње Артемиде излагали јавном шибању. Најиздржљивији у том суровом такмичењу добијали су победнички венац и указиване су им велике почести.

Најтеже и најопасније искушење у челичењу младих Спартанаца биле су тзв *кринтије* - посебне акције у којима су они, као припадници владајућег слоја друштва (спартијати), уходили робове (хелоте), спречавајући на тај начин могуће побуне. Да их ови не би открили и поубијали, прерушавали су се у скитнице, ходали боси и гладни и тако залазили у хелотске домове. Уколико би том приликом сазнали за припремање каквог отпора или буне, имали су задатак да коловође тајно ликвидирају.

Одгој девојчица такође је био строг и напоран. И оне су биле дужне да изводе гимнастику и упознају се са ратним вештинама како би, ако устреба, могле бранити Спарту. Ипак, за разлику од дечака, нису боравиле у логорима него код куће. Девојчице нису касније ишле ни у војску, док су сви мушкарци по навршеној 18. години, поставши ефеби, били дужни да извршавају војне обавезе: да се и даље баве гимнастиком, посебно петобојем (трчање, скокови, рвање, бацање диска и бацање копља), и усавршавају у ратним вештинама. Тек са навршеном 30. годином постајали су пуноправни грађани и могли су оснивати породицу.

Овакав начин живота у Спарти условио је и посебан однос према језику, култури и уметности. Драмско стваралаштво је било строго забрањено, његован је сажет, јасан, рекло би се -војнички, стил изражавања (*лаконски говор*), док говорништво није било уопште на цени. Највећа врлина била је издржљивост и неустрашивост. У исто време у демократској Атини цветала је филозофија, као и књижевност, кипарство и друге гране уметности.

Спартанци су осгавили видан траг једино у законодавству (Ликургови закони), а запамћени су и као велики ратници и родољуби (Леонида). Уз све то, њихово име остало је трајно и у језику, у изразу *спартански одгој*, који се и данас употребљава као ознака за "строг, аскетски одгој у војничком духу".

Поред *спартански одгој* (усмислу: "одгајање", "подизање деце и младих уопште"), у нас се чешће употребљава израз *спартанско васпитање*.

ДРАКОНСКЕ КАЗНЕ

"Зато што се пријавио, а није учествовао у Мечу шампи-она...боксер Баната из Зрењанина Вујин кажњен је тромесечном забраном такмичења, а председник клуба Станко Балтић 18-месечном забраном обављања свих функција."

Тако је својевремено обавестио читаоце један наш угледни дневни лист, уз овај додатни коментар:

"Казне су драконске, готово осветничке и, као такве, не могу се прихватити као васпитне."

Санкције (казне) о којима је реч у сваком су случају непримерене тежини прекршаја, претерано су строге и, као што је већ речено - "готово осветничке". Но то је ствар Боксерског савеза и његових дисциплинских органа. Нас овде занима нешто друго. Занима нас зашто се непримерене, претерано строге, драстичне казне (као што су оне које су назначене у наведеном новинском тексту) називају "драконским". Како је нагсао тај израз и откада се употребљава у нашем језику?

Израз *драконска казна* (чешће у множини: *драконске казне*) веома је стар. Везује се за име атинског законодавца Дракона, који је, према предању, живео у VII столећу пре наше ере. Верује се да је он 621. год. п. н. е. кодификовао низ закона који су се одликовали изузетном строгошћу. Говорило се да су "крвљу писани", јер су готово за сваки преступ предвиђали смртну казну.

Такви су, ето, били Драконови закони и казне које су на основу њих изрицане. Застрашујућој строгости и нечовечности тих закона још су више доприносили припадници високог арис-тократског слоја робовласника (еупатриди) самовољним и произвољним тумачењима њихових одредаба.

Сготину година касније (у VI столећу пре н. е.) Драконове законе укинуо је познати атински политичар и законодавац, један од седам грчких мудраца - Солон (638-539). Тиме је у Грчкој престало и изрицање неодмерених и драстичних казни. Ипак, оне су остале запамћене за сва времена, заједно с Драконовим именом, утканим у израз којим се означавају претерано строге законске санкције, које нису у сразмери с учињеним делом. Драконских казни било је и после Дракона, иначе се тај израз не би задржао у језику. Могло би се рећи да су многе одредбе познатог Душановог закона из XIV столећа биле драконске. Посебно оне по којима су несретним виновницима одсецали руке, "урезивали језик", "смудили браде" и сл. Ипак, по строгости и суровости Дракон је остао без премца у историји цивилизованог света, о чему сведочи и сам придев *драконски*, који, у свим комбинацијама, значк: "претерано строг, неумољив, свиреп". Тако се, онда, поред *драконске казне*, говори данас и *драконски закони*, *драконске мере*, *драконски поступци* итд.

ДАМОКЛОВ МАЧ

Прича о Дамокловом мачу веома је кратка, али занимљива и поучна.

Дамокло је, како бележи гласовити римски оратор Цицерон у својим *Тускумским беседама*, био један од најближих и најповерљивијих сарадника Дионизија Сгаријег (432-367 г. пре н. е.), неограниченог владара (тиранина) Сиракузе у старој Грчкој. Дионизије је иначе живео у раскошном дворцу, био је веома богат и утицајан, а својим држањем изазивао је (стра-хо)поштовање код својих потчињених и у целом народу сиракушком. Сви су му завидели због таквог положаја и раскошног живота, а највише његов блиски сарадник Дамокло. Своју завист Дамокло је исказивао на лукав начин - хвалећи свога господара, истичући његове врлине и срећу коју су му богови подарили да живи мирно у благостању и изобилју и да влада над свима без страха од било кога или било чега.

"Ти си најсретнији међу свим људима!" - говорио је Дамокло тиранину Дионизију.

Али сам Дионизије знао је да је владалачка срећа варљива и да свакога владара вребају бројне опасности. То је у једној прилици на очигледан и духовит начин ставио до знања и ласкавоме Дамоклу. У свом раскошном дворцу приредио је богату гозбу, позвавши све угледнике из своје најближе око-лине, међу њима и Дамокла. На велико изненађење присутних, а највише самог Дамокла, поставио га је на своје место, омогућивши му тако да бар у тој прилици осети задовољство неограничене власти и поштовања.

За време гозбе раздрагани Дамокло угледао је изнад своје главе оштар мач, који је висио на танкој коњској длаци, претећи да се у сваком тренутку откачи и удари га право у теме. У таквој ситуацији Дамокла је обузео силан страх - није му више прија-ло ни јело ни пиће, а задовољство које га је дотад прожимало због почести и значаја који су му указани, претворило се у пак-лену мору. Тада му је пришао Дионизије и објаснио да је мач који виси о танкој струни више његове главе симбол опасности којој је сваки владар стално изложен, па стога мора знати да је владалачка срећа само привидна.

"Ето, под таквом претњом сталне опасности ја уживам у своме богатству и својој моћи" - завршио је Дионизије. Из ове приче настао је израз *Дамоклов мач*, са значењем: "стална претећа опасност". Он се задржао до данас и често се употребљава. Тако, на пример, у новинама можемо прочитати да су "нуклеарне електране Дамоклов мач савременог света" или да "тест у основној школи постаје све више сам себи сврха и виси над ученичким и наставничким главама као Дамоклов мач".

Прича о Дамокловом мачу има и своје дубље, да кажемо -филозофско значење. Она нас подстиче на размишљање о вар-љивости задовољства и среће оних који владају, али и о несталности сваке власти и силе на овоме свету.

"Свака је власт за вре-мена" - каже наш народ, изразивши ту своју спознају и пословицом: "Данас везир, сутра резил", тј. "осрамоћен, понижен, извргнут руглу". И песник Иван Гундулић (1589-1638) исказао је исгу мисао у спеву *Осман* следећим стиховима:

"Сад врх сабље круна виси,
сад врх круне сабља пада,
сад на царсво роб се узвиси,
а тко цар би роб је сада."

"Дамоклов мач", дакле, стално прети свакој власти и свакој сили. Добро је када силници и властодршци то знају, као што је то веома добро знао сиракушки тиранин Дионизије, показавши завидљивоме Дамоклу шта значи владалачка срећа и задовољство.

ПИРОВА ПОБЕДА

Међу свим победама и поразима у историји ратова *Пирова победа* има посебно место и посебно значење. Она се од других добијених битака разликује по томе што је, у ствари, и била и није била победа. Јер, то је, по тумачењима која се дају у нашим речницима: "победа која је стајала толико жртава да не пред-ставља стварни успех" (РМС), односно "сумњива победа која не оправдава претрпљене жртве и доноси више штете него корисни побједнику" (Клаић).

Битка у којој је постигнута гласовита Пирова победа оди-грала се давно, још у старом веку, првих деценија трећег столећа пре наше ере.

Било је то време наглог јачања Рима и постепеног слабљења грчке премоћи у Средоземљу. Око 280. године п. н. е. Римљани су држали власт на широком подручју од реке По на северу до јужних крајева Апенинског полуострва, где су се налазиле грчке колоније. Даљем продирању римских легија и ширењу Римске империје на југ супротставио се епирски краљ Пир (око 318-272. п. н. е.). Да би заштитио грчку колонију у Таренту, он је у бици код града Хераклеје у Луканији, 280. године, са 25 000 војника и 20 слонова (који су, као ново "оружје", унели панику међу непријатељске војнике) до ногу потукао своје противнике. Охрабрен том победом, Пир је кренуо у даљи поход кроз Луканију, Самнитију и Кампанију све до Лација. Код Аускула у Апулији (279) поново се сукобио с Римљанима, али су га они овај пут дочекали много организо-ваније и пружили му снажан отпор. Пир је и том приликом однео победу, али уз толико губитака да је био присиљен да упуту изасланике у Рим и затражи мир. Пошто је Сенат одбио његову понуду, повукао се на Сицилију, али му ускоро (275) Римљани, у бици код Беневента, задају одлучујући ударац. Разочаран, последњим снагама покушава да освоји Пелопонез, али у рату са Спартом гине приликом напада на Аргос (272).

Израз о коме је овде реч везан је за битку код Аускула (279). Плутарх (у Пировом животопису) и други историчари онога времена сведоче да је епирски краљ у тој бици заиста претрпео огромне губитке. Када су га након сумњиве победе ласкавци, припузи и чанколизи из његове свите почели хвалити и славити као великог тријумфатора, честитајући му на успеху, Пир је, наводно рекао: "Још једна таква победа и ми смо пропали." Или, по другима: "Ако још једном овако победим, вратаћу се из Италије без војника."

Тако је настао израз *Пирова победа*, који се и данас употре-бљава кад се жели означити да је неки успех постигнут уз велике жртве те да је по томе раван поразу.

У нашем језику *Пирова победа* има ширу употребу. Тим фраземом не означава се само сумњива победа у рату него и у миру: у политичком животу, у спорту и сл. Тако су после објављивања резултата локалних избора у Јапану једне наше новине донеле вест под насловом *Пирова победа владајуће пар-тије*. "Пирова" зато што је владајућа партија, добивши већину гласова у целини, ипак поражена у најважнијим центрима тако да се на следећим изборима очекивао њен пад. У истом листу, само нешто касније, тријумф "Партизана" против скопског "Вардара" коментарише се под насловом *Пирова победа*, с објашњењем да је у редовима победника у том сусрету повређено неколико кључних играча, и то управо пред дуел са великим ривалом "Црвеном звездом".

Иако из различитих области језичке употребе, сви ови примери потврђују основни смисао израза *Пирова победа*, за који би се могло рећи да означава победу којом се добија битка, а губи рат.

ТРЕЋИ РУБИКОН

Први човек који је прешао Рубикон био је Гај Јулије Цезар. Тај чин великог Римљанина било је толико значајан да је кас-није преточен у устаљен израз *прећи Рубикон*, са значењем: "учинити одлучан корак", "повући неки одлучујући, пресудан потез" и сл.

Рубикон (латински Rubico) име је некадашње граничне реке између старе Италије и цисалпијске Галије. Верује се да је Рубикон данашња речица Фјумичино у Ромањи, мада има и мишљења да би то могли бити и Узо или Пизатело.

Прелазак Рубикона био је пресудан моменат у животу Јулија Цезара, па и целе Римске империје.

Из историје знамо да је Цезар, након великих успеха на бојном пољу и сталног напредовања у политичкој хијерархији, 60. год. п. н. е. створио тријумвират поделивши власт с прослављеним војсковођом Помпејем и богатим Красом.

Цезар, Помпеј и Крас владали су заједно седам година, до Красове смрти (53. год. пр. н. е.). После тога тријумвират се распада, а Цезар се оштро сукобљава са Сенатом, коме се замерио још 59. године доносећи, као конзул, демагошки аграрни закон. Његови односи с Помпејем постају непријатељски. Истовремено, у престоници настају велики нереди и комешања. Стога Цезар, који се тада налазио у јужној Галији, доноси одлуку да крене на Рим. Упркос строгој забрани Сената, он са својом XIII легијом (49 год. пр. н. е.) прелази Рубикон и улази у Италију. Кажу да је тада изговорио ону чувену фразу, која ће касније постати изрека: *Alea iacta est* (изг. алеа јакта ест) - "Коцка је бачена", или, тачније, према грчкој верзији: *Alea iacta esto* - "Коцканекабудебачена". Тиме је дошао у отворен сукоб с Помпејем и започео велики грађански рат, из кога је изашао као победник.

По преласку Рубикона Цезар формира још седам легија, учвршћује свој положај у Италији, Шпанији и Африци, побеђује Помпејеву војску у бици код Фарсала у Тесалији (48) и даје се у потеру за својим великим ривалом, који је у међувремену уморен код Пелузије. Затим је неколико година водио успешне борбе по Египту, Малој Азији и Галији. Након муњевите победе над понтским краљем Фарнаком код Зеле (47) послао је Сенату лаконску поруку: *Veni, vidi, vici!* ("Дођох, видех, побе-дих!"). Савладавши тако све своје непријатеље, Цезар је постао једини и неограничени господар Римске империје. Пресудан корак на том великом путу до славе био је, како смо видели, прелазак мале пограничне реке између Италије и Галије. Јасно је онда што је устаљени израз *прећи Рубикон* добио значење: "начинити одлучан корак" или "повући одлучујући, пресудан потез".

Зна се да Цезар није био само војсковођа и владалац него и успешан реформатор и писац. Написао је мемоаре под насловом *De bello Gallico* ("О галском рату") и *De bello civili* ("О грађанском рату"). Извршио је и реформу календара, који се по њему назива јулијански. (То је тзв. "стари календар", којим се у нас још служи Православна црква.) Али оно по чему се он у ширим круговима, изван историчарских, највише памти и помиње, то су изреке *Alea iacta est* и *Veni vidi, vici*, а посебно израз *прећи Рубикон*.

ВАНДАЛСКИ ПОСТУПАК

Безобзирно, дивљачко уништавање културних и материјалних вредности означава се обично као *вандалски поступак*, *вандалство* или *вандализам*. Вандалски је поступак био, на пример, спаљивање књига за време нацистичке владавине у Немачкој између два светска рата, или рушење Народне биб-лиотеке у Београду приликом немачког бомбардовања 6. апри-ла 1941. године. И много мања дивљаштва, као што су уништавање школских клупа, разбијање прозорских стакала, или чупање садница по парковима и сл., у нас се, уз гнушање и осуду, називају вандалским поступцима.

Овај устаљени израз настао је давно. Употребљава се, осим код нас, и у другим европским језицима. Ми смо га, највероватније, примили од Француза, а они су га начинили према имену једног старог германског племена, Вандала. Можда израз *ван-далски поступак* и нису први почели употребљавати баш Французи. Можда су га сковали Талијани, наследници старих Римљана, или чак сами Римљани, који су на својој кожи директно осетили сурове поступке Вандала.

Ко су, онда, ти по злу чувени Вандали и где се сада налазе? Под там именом крије се, како је већ речено, једно старо германско племе, које је у почетку, још пре наше ере, живело на северу Европе, негде на полуострву Јиланду (или, по немачком, Литланду), у данашњој Данској и делимично у Немачкој. У време великих сеоба народа кренули су Вандали на југ и у другом столећу наше ере допрли до горње Тисе и Дације, тј. до самих граница велике Римске империје. Скоро два столећа водили су огорчене борбе с Римљанима, а онда су крајем четвртог и почетком петог столећа, пред најездом Хуна, кренули на запад, освојили Рецију, опустошили целу Галију и 409. године продрли у Шпанију. Двдесетак година касније прешли су Гибралтар и освојили већи део северне Африке покоривши и чувену Картагу (439. године). Ту, у северној Африци, основали су снажну државу и кренули у нова освајања. Најснажнији и најразорнији поход Вандала био је онај на Рим, који се збио 455. године. Том приликом, плачкајући и рушећи све пред собом, уништили су многе вредне и непоновљиве културно-историјске споменике, којима је "вечни град" обиловао. И управо по том безобзирном, дивљачком разарању Рима и уништавању његових материјалних и културних вредности настао је израз *ван-далски поступак*.

Непуно столеће после тог дивљачког чина Вандали су нестали с лица земље. Њихову државу уништио је византијски цар Јустинијан 533. године. Отада им се губи сваки траг. Као да их је сгигла заслужена божја казна за

дивљачке походе и разарања која су починили, посебно у Риму 455. године. Њихово неславно име ипак је осгало запамћено у историји, а чува се и у изразу *ван-далски поступак*, као и у речима *вандалство* и *вандализам*.

ИЋИ У КАНОСУ

Овај израз мање је познат у српском језику, мада у њему пос-тоји и употребљава се одавно. Нису га забележили ни Ј. Матешкић у свом *Фразеолошком рјечнику*, ни аутори Матичиног *Речника српскохрватскога књижевног језика*, нити, пак, састављачи *Речника српскохрватског књижевног и народногјезика САНУ*. Братољуб Клаић, међутим, у *Рјечнику страних ријечи*, уз одредницу "*Canossa* (чит. Каноса)" даје и фразеологизам/auCanossu,с оваквим тумачењем: "понизити се пред неким, предати се на милост побједнику, кајати се". Слично овоме, и Милан Вујаклија у *Лексикону страних речи и израза* фразем *ићи у Каносу* пропраћа објашњењем: "понизити се пред папом или уопште пред неким коме си се дотле проти-вио". Други речнички извори не доносе много више података о пореклу овог фразема тако да се потпуније објашњење може наћи тек у већим енциклопедијама или општој историји сред-њег века.

А ево тог објашњења. У XI столећу - тачније, 1077. године - немачки владар Хенрик IV, који је дошао у сукоб с моћним папом Гргуrom VII, био је присиљен да му се покори и затражи од њега извињење и опроштај. Том приликом, како каже легенда, пуна три дана и три ноћи чекао је пред замком Каноса (тал. Canossa) у Италији да га папа прими. На јануарском снегу, по цичи зими, немачки велможа стрпљиво је стајао да би коначно пришао папи на коленима и пољубио му руку. То је био чин крајњег понижења и знак потпуне покорности и потчињености. По томе је израз *ићи у Каносу* добио опште значење: "понизити се пред неким, тражити опроштај исказујући дубоко кајање на крајње недостојанствен начин".

О актерима догађаја из кога је настао фразем о коме је овде реч, папи Гргуру VII и цару Хенрику IV, историчари онога вре-мена оставили су нам доста података.

Гргур VII (око 1020 - 1085) био је најмоћнији и политички најамбициознији папа у читавој средњовековној историји Католичке цркве. Настојао је да све хришћанске владаре у свету потчини својој вољи и папској врховној власти. Велики број владара прихватио је та настојања, па је тако папа стекао искључиво право да крунише царе и краљеве и обезбеђује им владалачку моћ. (Један од оних који су потписали вазалску зак-летву Гргуру VII био је и хрватски краљ Звонимир. Учинио је то приликом свога крунисања 1075. године.)

Папиним централистичким настојањима успротивио се, како је већ речено, немачки владар Хенрик IV (1050 - 1106). Али у тренуцима слабости (или, можда, из тактичких разлога) и он се, одласком у Каносу да измоли опроштај, покорио папинској власти. Три године касније ипак је успео да се моћном Гргуру VII освети за понижење. На синоду у Бриксену свргао га је с папског престол>a и устолочио противпапу Клемента III, који ће га у Риму 1084. крунисати за немачко-римског цара. Папа Гргур VII био је присиљен да бежи из опседнутог Рима у Салерно, где је и умро (1085).

Осим устаљеног израза који се ослања на поменути посту-пак Хенрика IV (покајнички пут у Каносу), знаменити немачки владар овековечен је и у многим уметничким делима -књижевним и ликовним. Али из његовог односа према папи Гргуру VII остало нам је и једно корисно сазнање и порука: да не треба увек веровати онима који се, ради свога спасења, под-вргавају и понижењима, који су, дакле, спремни *ићи у Каносу* само да би се одржали на власти.

ВАРТОЛОМЕЈСКА НОЋ

Наш народ каже: Не зна се шта носи дан, а шта ноћ. Што се *Вартоложјске ноћи* тиче, ту се све зна. Она доноси крвопро-лиће, покољ, смрт.

Региструјући тај устаљени израз у нашем језику, Ј. Матешкић је у свом *Фразеолошком рјечнику* забележио овај карактер-истичан пример:

Главни задатак политичара мора остати да не дође до рата идане буде бартоломејских ноћи.

То је одиста велик и одговоран задатак, не само политичара него и свих других људи. Јер, у историји је било много масовних покоља политичких противника и уопште невиних људи, жена и деце. Сам Адолф Хитлер, злогласни вођа Немачког Рајха (1934-1945), освојивши власт, поред многих других злочина широм Европе, извршио је у Немачкој и два позната масовна погрома, која се могу назвати, и често се називају, нацистичким вартоломејским ноћима.

Први се збио у јуну 1934. године и познат је још под називом "Ноћ дугих ножева". Тада су се Хитлер и Геринг крваво разрачунали не само са својим противницима него и с дота-дашњим саборцима и блиским сарадницима. За једну једину ноћ убијене су хиљаде људи, а међу њима и Ернст Рем, командант Хитлерових јуришних СС-одреда, који је био оптужен да је ковао заверу против Фирера.

Сличан обрачун, овај пут с Јеврејима, десио се четири године касније, једне новембарске ноћи 1938. године. На хиљаде немачких Јевреја било је изложено дотад невиђеном терору: избацивани су из станова, дивљачки убијани и масакрирани. У тој вартоломејској ноћи, која се још назива и "Кристална ноћ", нацисти су показали своје право лице. Иза тога је уследио холокауст, у коме су страдали милиони Јевреја и антифашиста широм покорене Европе.

Иако се ове Хитлерове вартоломејске ноћи и данас памте, прва и права Вартоломејска ноћ, која је постала ознака за масовни крвави обрачун, масовни покољ или погром људи уопште, десила се много раније, чак 350 година пре описаних Хитлерових зверстава. Била је то ноћ уочи светог Вартоломеја (или Бартоломеја), 24. августа 1572. године у Паризу. Тада је, по налогу Катарине Медичи, мајке краља Карла IX, и уз његов пристанак, извршен покољ хугенота (протестаната) у главном граду Француске и околним местима. Тај се покољ назива још и "крвави париски пир", јер се десио пет дана по свадби краљеве сестре Маргарете Валоа и Хенрика Бурбонског. Покољ су извршили следбеници католичке странке. Рачуна се да је те ноћи, и у каснијим погромима, који су у Паризу трајали до сеп-тембра, а у покрајини до октобра те године, поубијано преко 25 000 хугенота (људи, жена и деце). Њихов је једини грех био што су били друге, а не католичке вере. По томе је Бартоломејска ноћ 1572. године у историји човечанства остала забележена црним словима. Тако је настао и сам тај израз, којим се данас означава сваки велики покољ или погром људи у кратком временском размаку, обично преко ноћи. Учврстивши се у језику, израз *Бартоломејска* (или *Вартоломејска*) *ноћ* служи нам и као опомена да се препознају и на време спрече зли духови, који човечанству спремају нове вартоломејске ноћи.

НАБИТИ РОГОВЕ

Има, ваљда, стотану разлога што неке жене варају мужеве, што им, како се то обично каже, "набијају (или натичу) рогове". Овде, наравно, о томе нећемо говорити. Занима нас једино зашто је брачно неверство (жене) повезано с роговима и како је уопште настао израз *набиши* (*набијаши*, *нашаћи*, или *наши-цати*) *рогове*.

Постоји о томе више анегдота и објашњења. Једно, најмаштовитије, говори о томе како је француски краљ имао обичај да мужа неке дворске даме или контесе која би му се посебно свидела пошаље у лов да би у међувремену могао освојити његову жену. Преварени муж био је обавезан да, као доказ извршења краљевог налога, донесе јелење рогове. Зато су га они на двору који су знали о чему се ради подругљиво звали "рогоња" и говорили иза леђа какомујежена "набила рогове". Многи од тих "рогоња" и сами су знали да су насамарени, али су то морали подносити јер је од краља зависило њихов друштвени положај и утицај.

Прича је zgodна, можда и истинита, али она не може бити право објашњење настанка израза *набити рогове*. Јер, тај је израз, како сведоче поуздани извори, постојао и много раније, давно пре владавине чувених француских Лујева, чак и оног најстаријег, из IX столећа.

Друго објашњење, још мање вероватно од оног првог, темељи се на једном чудном обичају, који је, наводно, некада постојао у Француској. Кажу да су тамо ушкопљеним петловима (копунима) одсецали канце и усађивали их на кресту да би се тиме разликовали од осталих, "правих" мужјака у своме пернатом роду. Пошто су канце на крести личиле на рогове, јаловце и преварене мужеве почели су називати "рогоњама".

Неке наше ауторе (М. Стојковића и Д. Алерића, на пример) преварени мужеви подсетили су на волове, па су им, осим рогова, нашли још заједничких особина. Тако Д. Стојковић (у једном раду објављеном 1933) истиче да је "вол глуп, тром, а вол, волчина се каже и за добра, а слаба човјека какав је доиста често преварени муж". Д. Алерић (1979) додаје: "Као најкрупнији и најснажнији сполно незаинтересирани мужЈак, во је, дакле, био као створен да постане симбол мушке сполне немоћи и немужевности уопће."

Слаба је страна овога тумачења што и бикови (неушкопљени мужјаци говеда), па и мужјаци других животања (јелени, овнови, јарчеви), имају рогове, а у њихову се "мужевност" не може сумњати. По томе су рогови пре знак мушкости него полне немоћи. Уз то, разлог што жене varaју своје мужеве, што им "набијају рогове", не мора бити, и најчешће није, њихова полна немоћ.

Према астролошким тумачењима, мушкарци рођени у знаку Јарца (Козорога) предодређени су да буду преварени. Отуда им, онда, и брачни "рогови". (Уз ово објашњење може се поставити "одговарајуће" питање: Значи ли то да су људи рођени у знаку Варе, Водолије, Рибе или Близанаца заштићени од неверства својих жена?)

Оваквих или сличних објашњења има још. Оксфордски про-фесор Дезмунд Морис (како саопштава Ф. Таноцки у загре-бачком "Језику") набројао их је и документовао чак четрнаест! Многа од њих побија талијански научник Отавио Лурати, на чију нас је студију (*Fare le corns, planter les comes, Horner aufset-zen, to horn...: un contributo alio studio del modi di dire*, у зборнику "Scritti linguistici in onore di G. V. Pellegrini", I, Pisa 1983) упозорио проф. Иван Клајн.

Лурати одбацује, поред осталих, и легенду о чаробњаку Виргилију, који је у Риму направио бронзану статуу која би не-верним женама одгризла прст, кад јој га гурну у уста, док би мужевима порасли рогови. За насађивање канци на кресте ко-пуна стручњаци су му рекли да је то биолошки немогуће, итд. Уместо свега тога, он право порекло израза *набити рогове* (тал. *fare le coma*, fr. *planter les comes*, њем. *Homer aufsetzen...*) види у обичају, забележеном још у старој Грчкој, да се за неморално понашање жена кажњавају мужеве тиме што су им на јавном месту стављали рогове на главу. Овај аутор прикупио је примере из средњег века, и касније, у медитеранским земља-ма (Италија, Француска, Шпанија). Рогови су, по њему, фалус-ни симбол, баш као и рог од корала који се у многим деловима Европе користи као амајлија: два рога представљају два фалуса које је муж, из кукавичлука или као свесни подводач, трпео у животу своје жене.

Тешко је рећи да ли је и ово објашњење, и поред своје уверљивости, оно право. Јер, кад је у питању брачно неверство жене, па и израз *набити рогове*, којим се оно означава, с тим човек никада није сасвим начисто.

КОЛУМБОВО ЈАЈЕ

Многи устаљени изрази у језику, као што смо видели, поникли су из различитих митова, легенди, народних прича и анегдота. Један од њих је и *Колумбово јаје*, који се употребља-ва у значењу: "изненадно откриће, решење каквог проблема", или, тачније, према Клајнџевом *Рјечнику странихрјечи*: "лако рјешива, иако наоко тешка загонетка". Прича о настанку овог израза је дуга и занимљива, а њен почетак сеже дубоко у прошлост, у време кад је колективна машта народа испредала приче које су се преносиле с колена на колена. Једна од њих, настала у Шпанији, говори о томе како је мноштво мудраца дуго покушавало да реши необичан проблем: да на сто постави јаје у вертикалан положај. Нико ме то, на-равно, није успевало, јер чим би се постављено јаје испустило из руке, губило је равнотежу и падало постранце. Онда се појавио један човек из народа, по имену Хуанело (Juanelo), који је тај проблем решио на једноставан начин: ударио је врхом јајета о сто, љуска се улубила и јаје је остало у усправном положају. Тако је у шпанском језику настао израз *Huevade Jauanelo* ("Хуанелово јаје"). Касније, у XVII столећу, тај је израз ушао и у литературу. Познати шпански писац Калдерон де ла Барка (1600-1681) унео га је у своју комедију *Невидљива дама* (*La dona duende*, 1629).

Занимљиво је да је много пре Калдерона згода са усправљањем јајета приписивана разним историјским личностима. Једна од тих личности је познати градитељ Филипо Брунелески (1377-1446). У делу *Животописи најзначајнијих сликара, вајара и градитеља* Ђорђо Вазари прича о томе како су се, негде око 1421, у Фиренци скупили неимари са разних страна да реше један грађевински проблем. Требало је да се одлучи како покрити цркву *Santa Maria del Fiore*, која је била у градњи и недостајала јој је само купола. Сви присутни су изложили своје идеје и поткрепили их скицама и цртежима. Једино је Брунелески одбио да покаже свој план и предложио да се градња црквене куполе повери ономе који успе да усправи јаје на столу. Нико ме то, наравно, није пошло за руком, осим самог предлагача, који је то учинио на исги начин као и леген-дарни Хуанело. Добивши на тај начин право да изведе свој про-јекат, Брунелески је, кажу, направио куполу која је личила на јаје с улубљеним врхом. Згода с јајетом довођена је у везу и с познатим море-пловцем и откривачем Америке Христором Колумбом. Бенцони у *Историји новог света* (1565) пише да је на шпан-ском двору Колумбово откриће било различито примљено: једни су га славили као хероја, јер је под шпанском заставом и за шпанску круну открио нове богате земље, док су други потцењивали његов подвиг, говорећи да је свако могао пловити у правцу запада, па случајно пристати уз обале Западне Индије. (Тако су Шпанци у то време називали Америку.)

Колумбо је мирно слушао та ниподаштавања, а онда је у јед-ном тренутку извадио из цепа јаје и поставио питање:
- Господо, ко од вас може ово јаје сгавити на сто тако да стоји на врху?

Пошто су сви покушали да то учине и нису успели, проблем је решио сам Колумбо на већ описани начин.

То је изазвало негодовање његових противника, који су гневно протестовали:

- То је лако. Тако смо и ми могли урадити!

- Па што нисге? - одговорио им је велики морепловац. - Могли сте ви открити и Западну Индију, али нисте. То сам учинио ја, Христофор Колумбо.

Не зна се да ли се десило све онако како је описано, и је ли се уопште десило. Сигурно је једино то да је наведена прича приписана откривачу Америке и да је тако настао израз *Колумбово јаје*, који, како је већ речено, значи: "једноставно решење неког наоко тешког проблема".

ОКРУГЛИ СТО

Научни и други скупови с различитом тематиком често се организују под називом *округли сто*. Много је у нас таквих скупова. Мало-мало па у новинама прочитамо како је одржан округли сто о позоришту, о уставним променама, о струји, о светском бродарству, о скулптури, о земљама у развоју, о улози малих места у развоју културе, о реформи школства, о улози и положају траварства у Југославији итд. Телевизијски снимци и новинске фотографије са ових "округлих столова" показују да се они ретко кад одржавају за столовима округлог или овалног облика. Учесници тих разговора обично седе за "ћошкастим" столовима, или, још чешће, у великим салама, где је једини сто онај намењен председавајућим, тј. "радном председништву". И он опет - четвртаст. Очигледно је да се овде израз *округли сто* не употребљава у свом основном ("буквалном") значењу, него у пренесеном. Пошто такав сто нема прочеља (главног, најугледнијег места), а ни зачеља (где би се онај који ту седи могао осећати подређеним или запостављеним), он симболизује пуну равно-правност учесника у расправи, без обзира на њихов значај, ранг или положај.

Сам тај израз, управо с таквим значењем, нагасио је давно, још у раном средњем веку. У витешкој (ритерској) литератури тога времена био је веома популаран циклус романа о краљу Артуру и витезовима Округлог стола. Тај витешки ред, односно орден Округлог стола, увео је отац краља Артура, вођа Брита, на предлог чаробњака Мерлина. Носиоци тога ордена стварно су седели за округлим столом и тако су се сви осећали једнаким и равноправним.

Касније, крајем седамнаестог столећа, округли сто се почео употребљавати и на међународним скуповима - мировним пре-говорима зараћених сила и сл. Мало је познато да је први такав сто у историји међународне дипломатије употребљен управо код нас, у нашој земљи. И данас постоји, и може се разгледати, спомен-обележје тога историјског догађаја. То је Капела мира, или тачније - Капела Госпе од мира, која се налази на једној узвисини у самим Сремским Карловцима.

Ко год је био у прилици да разгледа ову занимљиву грађевину, поготово ако је имао срећу да обавештења о њој добије од доброг водича, могао је чути веома занимљиву причу о Капели мира и о првом округлом столу, у чији је спомен изграђена.

Капела је подигнута на месту где је потписан познати Карловачки мир, 27. јануара 1699. године. Тада је ту био постављен велики округли сто, за којим су вођени преговори између Отоманске империје, с једне, и хришћанске алијансе, коју су чиниле тадашња Хабсбуршка монархија (дакле, Аустрија), Венеција и Пољска, с друге стране. Дрвена зграда у којој се налазио сто била је четвртастог облика, са четири улаза - тако да би представници сваке земље учеснице у преговорима могли једновремено да уђу - да нико не би био почашћен тиме што је ушао први, или запостављен, ако уђе последњи. Из истих разлога постављен је и округли сто да би се избегло било какво рангирање по значају.

Већ 1705, дакле само шест година након потписивања Карловачког мира, на истом месту подигнута је дрвена капели-ца, која је 1716. уништена приликом турског повлачења после пораза у бици код Петроварадина. Наместо ње 1725. саграђена је нова, такође од дрвета. Коначно, 1817. године народ је скупио довољно новаца да се подигне капела од тврдог материјала. Она постоји и данас као изузетан културно-историјски споменик (а служи и за верске обреде). Овални облик капеле подсећа на некадашњи округли сто, који је ту постављен 1699. Ту су и четири улаза, у знак сећања на четири силе учеснице у прего-ворима, чији су представници једновремено улазили у зграду и седели за округли сто. Занимљиво је да су овални прозори на капели израђени у облику енглеске заставе, јер је Енглеска, поред Холандије, била једна од сила гараната.

У наше време израз *округли сто* има симболично значење. Ипак, на многим међународним скуповима учесници стварно седе за округлим или овалним столом, као, рецимо, на Првој конференцији несврстаних земаља у Београду, на заседањима Савета безбедности Организације уједињених нација и другде. Таква пракса, као и сам израз *округли сто*, наставак је једне традиције, која је, као што смо видели, зачета на нашем тлу.

ШПАНСКА СЕЛА

Кад је некоме нешто потпуно неразумљиво, далеко, или страно, непознато, кажемо обично да су то за њега *шпанска села*.

Зашто баш "шпанска", зашто не "немачка", "француска" или "поругалска", на пример? И зашто у множини, а не у једнини: *шпанска села*, а не *итанско село*? На крају, због чега се нешто непознато и неразумљиво веже управо за села, а не за нешто друго (шуму или џунглу и сл.)?

Опширан и образложен одговор на сва та питања даје романист Карло Брудор у једном језичком часопису (1974). Уз његова објашњења, податке изнесене у књизи *Немачко-срп-скохрватски фразеолошки речник* Павице Мразовић и Ружице Приморац и неке напомене проф. Ивана Клајна, могуће је са сигурношћу објаснити порекло и изворно значење израза *шпанска сеш*, који се, иначе, у нас веома често употребљава.

Пре свега, треба рећи да је то дослован превод одговарајућег немачког израза *spanische Doifer*, с истим значењем као и код нас. Брудор тврди да је тај израз у немачком језику први употребио Јохан Волфганг Гете у свом чувеном сентиментал-ном роману *Јади младога Вертера* (1774). У најстаријем срп-ском преводу тога Гетеовог дела (Бранко Мушицки, Мала библиотека III-V, Мостар 1905) реченица у којој стоји поменути израз гласи овако: "То су била за послаников мозак шпанска села, и ја се препоручим да се не бих морао још више жучити због даљег неразумног говора."

Ако је овај податак тачан, тј. ако нема ранијих превода Вертера, то би онда значило да је израз *шпанска села* преузет из немачког у наш језик почетком двадесетог века, тачније 1905. Касније је он из литературе прешао у свакодневни говор тако да је данас широко познат и распрострањен.

Занимљиво је како је израз *шпанска села* настао у немачком језику, посебно с обзиром на чињеницу да у истом том језику пострји и много старији израз *чешка села* (*bdhmische Doifer*), који се појавио негде у другој половини седамнаестог века, након Тридесетогодишњег рата (1618-1648). Немачким војницима, који су у току тога рата пролазили кроз Чешку, словенска имена села звучала су чудно, страно, била су им не-разумљива. Тако је настао израз *чешка села* (*bdhmische Doifer*) у општем значењу "нешто страно, неразумљиво".

Остаје да се објасни зашто су Немци уместо *bdhmische Doifer* ("чешка села") почели говорити *spanische Dorfer* ("шпан-скасем").

Већ поменути истраживач (К. Брудор) сматра да је до тога дошло укрштањем двају немачких израза: 1) *bdhmische Doifer* ("чешка села") и 2) *das kommt mir spanischfor* (дословно: "то ми дође шпански", у значењу: "то ми је неразумљиво").

Немци су, наине, оно што је долазило из далеког шпан-ског језика осећали као страно и неразумљиво. Такви су изрази, с истим значењем, створени и у другим језицима, нпр. у шпан-ском *esto es griegopara mi* (буквално: "то је грчки за мене"), исто као и у енглеском: *it's Greek to me*. Шпанци кажу и *esto es arabigo para mi* ("то је арапски за мене"), а Французи: *c'estdu chinois* ("то је кинески") или *c'est l'hebreu* ("тоје јеврејски") итд. Свугдеје име слабо познатог језика добило опште значење нечег непознатог, односно неразумљивог. За Немце је стран и непознат био шпански, за Шпанце грчки или арапски, за Французе кинески или јеврејски и тако редом. За нас је, опет, пресудан био немачки узор, јер је у том језику уместо *чешка села*, укрштањем, настао израз *шпанска села*, који је, како смо видели, директно преузет у српски језик преко Гетеовог дела.

ПОТЕМКИНОВА СЕЛА

Израз *Потемкинова села* настао је у XVIII столећу и везу-је се за једну познату историјску личност - за име Георгија Александровича Потемкина, или, како Руси кажу - Патјомкина (1739-1791).

Потемкин је био руски кнез, уз то генералфелдмаршал и љубимац царице Катарине //. Њену наклоност стекао је још 1762. године, када је, као гардијски официр, одиграо одлучујућу улогу у дворском преврату којим је Катарина // преотела власт своје мужу цару Петру /// Фјодоровичу. Као личност од царичиног поверења, врховни

командант војске и први мини-стар, он је имао огромну власт и утицај у Руском царству. Учествовао је у првом рату Катарине // с Турцима, који је вођен 1768-1774, а у другом рату, 1787-1791, био је главнокомандујући руске војске.

Када су, после првог руско-турског рата, Крим и северне обале Црног мора припојени Русији, Потемкин је приступио колонизацији новоосвојених крајева. Да би показао брз и успешан развој и економски процват тога подручја под руском влашћу, организовао је, 1787, тријумфално путовање царице Катарине // на Крим. Свечаној колони придружио се и аустриј-ски император Јосип //, под именом грофа Фалкенштајна, а ту су били и амбасадори великих сила, међу њима и француски посланик, гроф Сегир.

Пошто стање у Новорусији није било ни издалека онакво каквим га је - да би себи прибавио још већи утицај и славу - приказивао Потемкин (јер тамо је било чак и побуна), он се тру-дио да пред очима царице Катарине // и њених гостију на разне начине дочара идиличан живот тамошњег становништва. Зато је наредио да се дуж императоркиног пута изграде насеља, која су била само празне декорације (кулисе). Сељаци доведени из других крајева, у свечаном, празничном руху и са букетима пољског цвећа, дочекивали су Њено царско величанство на појединим станицама да би одмах затим били пребацивани даље према Криму и појављивали се у истој улози више пута. Уз саму цесту биле су сложене гомиле врећа, које су уместо жита биле набијене песком. У Кремчугу и другим градовима кроз које је пролазила свечана колона били су засађени бујни паркови и алеје, који су се десетак дана касније сушили и нестајали. У Херсону Потемкинови су људи саградили тврђаву, коју је срушила прва олуја, а ту је била и лађа, која се није могла спустити у воду, јер би одмах потонула.

Сва та раскош и богат живот становништва које је Потемкин показивао Катарици и њеној пратњи били су, дакле, обична пре-вара, обмана и лаж. То није могло измаћи оштром оку присутних странаца, погледом дипломата, па се о Потемкиновој обмани почело навелико писати. Царица Катарица покушавала је да оповргне гласове о томе, који су и до ње допирали, али без успеха. Сведочења очевидаца била су уверљивија. Тако је француски посланик Сегир, учесник у свечаном походу, у својим *Мемоарит* оставио, поред осталог, и овај запис: Градови, села, салаши, а понекад и обичне колибе, били су тако украшени и маскирани тријумфалним капијама, гирлан-дама цвећа и накићеним архитектонским декорацијама да је њихов изглед обмањивао, преобраћајући их у нашим очима у велелепне дворце и раскошно изграђене вртове..."

Велики број написа о Катарицино путовању на југ, у који-ма су раскринкаване Потемкинове подвале, довео је до тога да се већ двадесетих година XIX столећа почео употребљавати израз *Потемкинова села*. Касније се он проширио у многим језицима, па се и данас употребљава у значењу: "обмана", "смишљена варка" или "лажни блесак који сакрива неуспео садржај нечега".

И у нас се тај израз често употребљава, што није ни чудно, јер у нашем друштву има доста лажног сјаја, идејних кулиса и фраза иза којих не стоји ништа, осим сиромаштва и празнине, који се никаквим обманама не дају сакрити. Зато у новинама често можемо прочитати овакве наслове:

Потемкинова села у "Цижарни" или: *Потемкинова економија* и сл. У једном листу објављен је и чланак под насловом *Потемкинови аутобуси*. У поднаслову се објашњава о чему се, у ствари, ради: "Да би показали телевизијским сни-матељима каква, тобоже, неописива гужва влада на аутобуској станици и како је оправдано градити још један такав објекат, возачи врњачког 'Аутопревоза' изгурали су на станицу све своје аутобусе."

Тако смо, ето, поред *Потемкинових села*, добили и изразе *Потемкинова економија*, *Потемкинови аутобуси*, па чак, у једном случају, и *Потемкинови тенкови*М

Ипак, израз *Потемкинова села* је онај први и прави и он се употребљава у сваком случају када је реч о обмани, смишљеној варци и сл. Тако, онда, можемо говорити, најчешће с правом, о *Потемкиновим селима* у нашој привреди, култури, школству и другим областима друштвеног живота. Стога је и јасно што нам се све тако брзо руши, као она Потемкинова тврђава у Херсону, на обалама Црнога мора.

СТАВИТИ ГЛАВУ У ТОРБУ

Ставити Главу у торбу значи исто што и "изложити се великој, смртној опасности; ризиковати живот". Говори се још и *метнути Главу у торбу* и *носити Главу у торби*, ово друго у значењу: "бити, налазити се у животној, односно смртној опас-ности".

Многи људи данас" носе гл аву у торби". То су, пре свих, рат-ници, који су у сталној опасности да изгубе живот, затим акро-бате, каскадери, па чак и обични возачи аутомобила, јер је и садање за волан у нашим приликама велики ризик. Ко год се, дакле, излаже великој, смртној опасности, тај "ставља главу у торбу".

Како је настао овај необични израз и које му је изворно значење?

Одговор на ово питање може се наћи у ратничкој историји наших и других народа.

У средњем веку, па и раније, био је обичај да се непријатељске главе одсецају и доносе владарима, или њиховим заступницима, као доказ добијене битке или двобоја. Најстарији помен о тим језивим трофејима среће се у Библији. У Старом завјету, на месту где се говори о борби Давида и Голијата, стоји:

"А Давид узме Филистејчеву главу и однесе је у Јерусалим, а оружје његово положи у свој шатор."

Вероватно најстарији помен тога ратничког обичаја код нас забележен је у Даниловом *Животу краља Милутина*:

"Ухватише самога старешину непријатељског, по имену Черноглава, одсекоше му главу... па је метнуше на копље и доне-соше благочастивом краљу (Милутину) као нарочити дар."

За време турског надирања и окупације наших земаља сасвим је обично било одсецање и ношење глава виђенијих про-тивника. Тако Константин из Островице у *Турској хроници* пише како је један јањичар донео главу Милоша Обилића и бацио је пред ноге султану, поред већ посечених глава кнеза Лазара и Крајмира, говорећи: "Честити царе, ово су главе твојих највећих непријатеља."

Касније је турском султану главе његових непријатеља доносио и Краљевић Марко, као турски вазал. О томе на више места пева Тешан Подруговић, чије се песме могу наћи у Вуковим збиркама. Али и сам Марко био је у сталној опаснос-ти да остане без главе, јер је, како стоји у једној песми о Марку и Филипу, будимски краљ тражио јунака који би му довео Краљевића Марка" - "јал довеоЈал главудонео".

Одсечене главе доношене су касније везирима у Травник и Београд и тај се обичај у нашим крајевима задржао све до половине XIX столећа. У историји је остало забележено како је кнез Милош Обреновић послао, 1817. године, Порти у Цариград главу вође Првог српског устанка, Карађорђа (Петровића). И просвећеном владици Петру Петровићу Његошу доносили су главе посечених Турака, којима су китили Цетиње. Једна од највреднијих била је глава Смаил-аге Ченгића.

Главе су се обично носиле у зобници или торби. Отуда, онда, и израз *носити Главу у торби*.

У једној прилици кнез Милош употребио је управо тај израз да би нагласио како је он свој живот унапред заложио, као да је своју главу већ ставио у зобницу или торбу. Постоје о томе три сведочења. Једно је Симе Милутиновића Сарајлије, који прича како је 1815. године београдски везир Сулејман-паша, у шали, а и да би га застрашио, наредио једном своме кавазу (пратиоцу) да Милошу покаже главу Станоја Главаша и "да му каже да је не само Главашева глава донесена, него да је ред од сад и на његову дошао, на које му Милош, кроза смех, одговори да је он своју давно метнуо у торбу и већ неколико времена туђу, на својему рамену, носи". О истом догађају пише и Вук Караџић, само што је, по њему, Милош рекао: "Вала сам моју главу већ одавно бацио у торбу и сад већ туђу носим." По Б. Куниберту (у делу *Српски устанак и прва влада Кнеза Миоша*, 1901), Милош је одговорио: "Одавно је моја глава у зобници, ова коју носим није моја: има много година, како сам је ја жртвовао."

У свим тим варијантама, како видимо, Милош је употребио израз *ставиши (метнути, бацити) Главу у торбу (или зоб-ницу)* у значењу у коме се и данас употребљава. А сама анегдо-та о Милошу и Сулејман-паши пример је како од конкретнoг (глава Станоја Главаша) настаје пренесено значење израза (Милошева глава).

На крају треба рећи да је израз о коме је овде реч Вук унео у "Српске народне пословице". Уз *метнути Главу у торбу* он је дао и објашњење: "Прегорети свој живот".

С КОЦА И КОНОПЦА

У једној народној песми, коју је забележио Вук Караџић, стоје, поред осталих, и ови стихови: *Покупили злице и зликовце, Буљумбаше с коца и конопца, Те ја рани сиротиња раја.*

И у једном делу публицисте Родољуба Чолаковића налази се овакав пример:

У устанак се убацише некакви пробисвјети без рода и имена, чифути, батије, шокци, одбјегли робијаши, људи с коца и конопца.

Тако и у правним списима Валтазара Богишића налазимо:

Скупљало се међу њих људи са сваке стране... што но ријен с коца и конопца.

Ови примери, и други наведени у *Речнику САНУ*, као и они забележени у свакодневном говору, сведоче да је фразем *с коца и конопца* у нас веома чест и да се употребљава у разним функционалним стиливима. Његово значење исцрпно је објашњено у *Речнику САНУ*, под речју *колац*:

"с коца и(с) конопца (*сакуптии, прикуптии и сл.*) кад хоће да се каже да је нешто (обично какав круг, група људи) сас-тављено, прикупљено са свих страна, без избора и критеријума, од свакакве, најгоре врсте."

Примери које смо навели потврђују овакво тумачење. Остаје, међутим, да се поближе објасни како је настао сам тај израз. Ко су те злице и зликовци сабрани "с коца и конопца"?

То су они који су због разних злодела осуђени на смрт наби-јањем на колац, што је у нас био обичај све до средине девет-наестог столећа, посебно за време турске владавине, или смрт вешањем (конопцем). За њих се, јер су побегли с вешала или избегли набијање на колац, каже да су *с коца и (с) конопца*. Отуда је у овом изразу нагласак на окупљању злих и пок-варених људи, оних, дакле, који се не либе никаквих злочина.

У вези с набијањем на колац (које је најпластичније описао Иво Андрић у роману *На Дрини ћуприја*) и вешањем помоћу конопца, као најтежим казнама за злочинства, постоје у нас и други сликовити изрази, као што су: *омастити колац* ("бити набијен на колац"), *омастити конопац* ("бити обешен"), *сукати (коме) конопац* ("припремати некоме смрт"), *гонити коцем и конопцем* ("немилосрдно кажњавати") итд.

БУРИДАНОВ МАГАРАЦ

Буриданов магарцац један је од најстаријих фразеологизама у нашем језику. Настао је у Француској, у XIV столећу. У својој изворној, латинској верзији гласио је: *asinus Buridani* (чита се: "азинус Буридани"). То је, у ствари, био део ширег изрази: *Asinus Buridani inter duoparta* ("Буриданов магарцац између две ливаде"). О каквом је магарцу реч, и о каквим ливадама, разјасниће прича о Буридану, за чије је име везан тај фразеологизам.

Жан Буридан (или, по француском изговору, Биридан) био је схоластички филозоф, професор и ректор Универзитета у Паризу. Живео је негде између 1300. и 1358. Кажем "негде између" зато што му се не зна тачно ни година рођења ни година смрти. Оно, међутим, што се са сигурношћу зна, јесте да је био филозоф номиналист, да се бавио кретањем бачених тела и не-беском механиком, затим критиком традиционалних аргумена-та против кретања Земље око своје осовине те бројним другим филозофским питањима, посебно оним која су заступљена у Аристотеловим делима. Поред осталог, проучавао је проблем слободе воље и заступао мишљење да је тај проблем логички нерешив, доказујући то, наводно, на примеру неодлучнога магарца који стоји на подједнакој удаљености од две хрпе сена, али умире од глади, јер се не може одлучити којој пре да приступи. (Отуда, онда, и оно "магарцац између две ливаде".)

У Буридановим делима тога детаља нема. Вероватно су му га приписали други, као, уосталом, и то да је написао *Pons asi-nogum* ("Мост магарцаца"), приручник из силогистике (науке о закључивању), помоћу кога је и највећи глупак могао научити логичка правила.

Није ипак искључено да је Буридан у својим предавањима помињао пример с магарцем, или нешто слично томе. Он је био одличан познавалац (и критичар) Аристотеловог дела, а тај је грчки филозоф (384-322. год. пре н. е.), у расправи *О небу* писао о неодлучном човеку који стоји на истој удаљености од јела и пића, трпи глад и жеђ, а не миче се. И познати италијански пес-ник Данте Алигијери (1265-1321) у *Божанственој комедији* го-вори, на свој песнички начин, о човековој неодлучности кад се нађе између два подједнако снажна мотива. (Случајно или не, опет је у првом плану поређење с јелом.) У певању Рај, песма четврта (у препеву Драгише Оганојевића), стоје ови стихови:

"Ком једно с лијева слађано јело
А друго с десна му мамећи стоји,
Неријешен гладује жудећи врело;
А подједнако се и јагње боји
Вукова што су му с обје стране;
Неријешен и пас би остао, крји
Између срне је двије ваљане.

Међу сумњом неријешен стајо сам и ја..." Код Дантеа је, како видимо, човекова неодлучност у датој ситуацији упоређена, поред осталог, с јагњетом и псом који стоје између две једнаке опасности, односно два једнака мотива, док је Буридану приписано поређење с неодлучним магарцем. И управо је то постало устаљени израз тако да и

данас *Буриданов магарац* означава човека који је, по Клаићу, "у положају кад га вуку жеље на двије стране", а он се не може одлучити на коју би пре кренуо, па због тога испашта.

Мора се признати да је у том смислу свако од нас бар једном у животу био - *Буриданов тгарац*.

АЛАЈБЕГОВА СЛАМА

Алајбегова слама је типично наш фразем. Иако је сама реч *алајбег* (или, као власгито име, с великим почетним словом: *Алајбег*) реч оријенталног, тачније - турског порекла, тај израз не постоји ни у турском, ни у осталим оријенталним језицима, нити је, пак, забележен у било ком другом језику на свету осим нашег.

Поникао из живота, у посебним историјским околностима, израз *алајбегова слама* сведочи о временима у којима је настао, али и о нама који га данас употребљавамо: о нашим наравима и навикама.

Према тумачењу Абдулаха Шкаљића, аутора речника *Турцизми у српскохрватском језику*, *алајбегова слама* значи: "имовина без господара, нешто што може свако узимати и користити се њим", дакле - нешто што је свачије и ничије, што се може разносити и трошити без икакве мере и контроле.

Како се у нашем језику развио фразем с оваквим значењем?

Да би се дошло до одговора на то питање, потребно је раз-јаснити шта значи реч *амјбег* (јер се претпоставља да сви добро знамо шта је то *слама*). Стога ћемо поново позвати у помоћ поузданог Шкаљића, који ту реч тумачи овако:

"**алајбег** м (тур.) 1. заповједник спахија у санџаку; сваки је санџак имао свога алајбега... Касније, након реформе турске војске, алајбег је назив за ко^анданта жандармеријског пука.

2. у табачком еснафу (цеху) ћехаја се звао алајбег."

Нас овде занима оно прво значење, тј. *алајбег* као старешина алаја (паравојне или војне јединице величине данашњег пука). То је, као што смо видели, у почетку, и дуго времена за турске царевине, био заповедник феудалне властеле у једном санџаку (области). И Вук у своме *Српском рјечнику* констатује: "Кажу да су у Босни четири алајбега, под којима су онамо сви бегови и спахије."

У случају рата, сви ти феудални поседници (ситнији, тзв. тимариоти, и крупнији - зијаметлије) сврставали су се у алаје (пукове) и под командом алајбега бранили Турско царство, или су ишли у ратне походе. Уз то су били обавезни да обезбеде сено, сламу и све друге потребе за јахаће и товарне коње у својим алајима.

Није потврђено, али се може претпоставити да се из неод-говорног односа према тој заједнички скупљеној имовини под алајбегом развио израз *алајбегова ашма*. Са слабљењем цен-тралне власти у Отоманском царству, које ће крајем XIX и почетком XX столећа постати "болесник на Босфору", неод-говорност и јавашлук су се све више ширили, па је, као одраз тога стања, вероватно, настао и израз о коме је овде реч.

Можда је настанак тога израза везан и за неки конкретан догађај, за причу о разношењу сламе некога алајбега, која је имала ослонац у стварности. И та је претпоставка сасвим могућа, поготово кад се узме у обзир чињеница да неки извори наводе тај израз с великим почетним словом (*Алајбегова сжма*), а то већ упућује на властито име и конкретног човека за кога је фразеологизам везан.

Оба су, дакле, тумачења могућа и уверљива, иако писаних или кавих других доказа у том смислу нема. Барем засада. Остало нам је само једно, оком и ухом телевизијске камере забележено, казивање књижевника Ћамила Сијарића, који, на основу своје уметничке уобразиље, настанак израза *амјбегова слама* приказује овако:

"Доће лето, безводно: не роди трава, нема траве - нема сије-на, нема чиме презимити силна стока. И када настане зима, сви потрче алајбегу и његовим сламама (прикупљеним за војне потребе). Свако граби и трпа на своја леђа колико може да понесе како би спасао благо. И може се претпоставити да је у неком случају са неким алајбегом била читава драма око те сламе. Око тих алајбегових сламишта, око стогова, скупљали су се људи и разносили колико је ко хтио и могао. И све је около било жуто од те растурене сламе... То је, ваљда, нека исгина и неки факат о томе како је настао израз *алајбегова слама*."

Осим овог литерарног виђења, других, сигурнијих доказа о настанку тог нашег веома често употребљаваног фразема, како је већ речено - нема. Тако ћемо и даље остати на претпоставка-ма, уз аманет млађим истраживачима да наставе даље трагање за одговором.

Али, једно је ипак сигурно. Израз *алајбегова слама* сведочи о нашој наслеђеној и одржаваној навици да не водимо бригу о ономе што је заједничко. Судећи по томе колико данас раси-памо и арчимо заједничку (друштвену, државну или колек-тивну) имовину, тај ће се израз још дуго, дуго употребљавати у нашем језику.

БИТИ НА БЕЛОМ ХЛЕБУ

Знамо да је бели хлеб најбоља, најквалитетнија, па и најскупља врста хлеба. Зато га најчешће купују богатији људи, док се сиромаси морају задовољити и тзв. "народним" (црним или полубелим) хлебом, или, пак, обичном нашем тврдом про-јом, ако и до ње могу доћи. По томе би се могло закључити да и израз *бити на белом хлебу* значи нешто добро, вредно, или да, у пренесеном смислу, означава раскош, богатство, висок стандард, или, како се то обично каже - "господски живот". Такав закључак је логичан утолико више што у самосталној употреби (изван конструкције са "бига на") *белихлеб* и значи управо то - "господски живот". Каже се: "Он се у младости напатио, али је касније својим трудом дошао до белог хлеба и данас живи царс-ки."

Упркос томе, израз *бити т белом хлебу* не значи ништа добро. Његово значење је такво да човек никад не би пожелио да буде "на белом хлебу". Сви, наима, наскоје да се никако не нађу у ситуацији која се тим изразом означава. Јер, у речницима је забележено да израз *бити ш белом хлебу* значи: "очекивати извршење смртне казне после изрицања пресуде" или "очекивати са стрепњом и неизвесношћу решење чега" - неког крупног проблема, нпр. добивања новог запослења и сл., као у примеру: "Био је више од месец дана на белом хлебу, а да није знао каква га суд-бина чека."

Кад ово знамо, поставља се питање како је и зашто израз *бити на белом хлебу* добио тако негативан, да не кажемо и - језив, смисаони садржај.

Као и многи други фразеологизми, и овај је израз настао у одређеним околностима које су му одредиле значење и употребу. Оно прво, конкретније значење ("очекивати извршење смртне казне после изрицања пресуде") развило се из судске праксе, односно из једног уобичајеног пенолошког (казненог) поступка, који се примењивао не само у нашим крајевима него и другде у свету. Посгојао је, наима, обичај (понегде регулисан и одређеним правилима) да се осуђеницима на смрт дан уочи извршења казне даје најбоља храна, па тако и најбољи - бели хлеб. Ти несретници били су тако стварно на белом хлебу и ту је веза између израза (његовог значења) и ситуације у којој је настао сасвим конкретна: *бити на белом хлебу* стварно је значило: "очекивати извршење смртне казне". Касније се из тога развило и друго, шире и апстрактније значење: "очекивати са стрепњом и неизвесношћу исход чега". У новинама, књижевним делима и другде сусрећемо бројне примере такве употребе:

- *Чистачице неће на "белихлеб"* (тј. не прихватају отпуштање с посла). Или: *Док чланови управних одбора имају двоструко веће плате него канцелар СР Немачке, све је више радника на "белом хлебу"*. (Нама за утеху, весг је из Немачке, и то из 1982!) - *Новинари и графичари "на белом хлебу"*. (Опет весг из инос-транства, овај пут из Италије, вде је издавач Рицоли најавио масовно отпуштање.) Има, међутим, и у нас таквих појава. У новинама смо прочитали крупан наслов: *Пензионери у Црној Гори "на белом хлебу"* (што ће рећи да им је доведена у питање исплата пензија). Но, не ради се само о пензионерима. У једном веома актуелном афоризму П. Срећковића стрји: "Шта ли смо то просвети замесили, кад су наставници све чешће - на белом хлебу."

Колико је употреба израза *бити на белом хлебу* честа (посебно у свом другом, ширем значењу), показују и ови необични примери из наше штампе:

- *"Бело злато" и "белом хлебу"* (реч је о тешкоћама производње и пласмана соли у нашој земљи). - *Лажни шећер на беломхлебу* (поводом забране асугрина и сличних надомесгака за шећер). А у наслову једног чланка, с наднасловом *Апсурди*, стоји чак и констатација: *Хлеб на белом хлебу, у другом опер Црни хлеб на белом хлебу!?* Итд.

Али, вратимо се за тренутак оном првом, изворном значењу израза *бити на белом хлебу*. Етнолози, као Веселин Чајкановић, на пример, налазе да је обичај припремања богате гозбе са белим хлебом пред извршење смртне казне остатак прадавног култног жртвовања злочинца националном богу.

"Једна специјална форма људске жртве нашем националном богу јесте жртвовање злочинца" - каже Чајкановић и наставља: "То се исто може рећи и за смртну казну код нас, судећи по про-цедури која је, из обичајног права, прешла у судску праксу; нарочито то важи за казну *стрељањем*, каква је у Србији пре рата практикована. Процедура је, као већ код старих Грка..., изгубила још одавно свој првобитни култни значај, али религи-јско порекло појединих прописа и данас је јасно. Овде ћемо, сасвим укратко, споменути неке појединости. Наима, што се злочинцу приликом егзекуције везују очи, то би био доказ да је ово доиста жртва, *експијаторна* жртва, која је култно нечиста, па јој се зато везивањем очију одузима могућност да нас својим погледом окаља у култном смислу; што се држи на белом хлебу, којом му се приликом служи богата гозба и испуњује свака жеља, то нас живо подсећа на припремање људске жртве о Сатурналијама и о празнику Сакеја..."

Израз *бити на белом хлебу* има, дакле, своје далеко порек-ло, засновано на култу и обичајном праву, али и своју веома честу употребу у нашем времену - у нашем савременом језику.

БАЦИТИ РУКАВИЦУ

Према Речнику Матице српске, израз *бацити коме рукав-ицу* значи: "изазвати кога на двобој; ступити у борбу, оштро се супротставити у неком спору".

Исто објашњење даје и Ј. Матеша у *Фразеолошком рјечнику*, поткрепљујући то примерима, међу којима су и ова два:

"Нема смисла да се креће градом, кад је већ бацио рукавицу, треба да прихвати битку...-Ф 1962.

Маршал добро зна да би се страховити пожар разлио њего-вим земљама, он не сме пркосно добацити рукавицу једном сви-јету који је моћнији од њега. - Батушић 2."

Овај фразем често се употребљава и у свакодневном говору, а посебно у дневној штампи. Тако у новинама читамо:

- *Власт је сат бацила рукавицу. - Рукавица бачена Босни и Херцеговини. - Горбачов именовало 15 чланова Председничког савета и бацио нову рукавицу прогресивним снагама земље.*

Насупрот овоме стоји израз *прихватити бачену рукавицу*, са значењем: "пристати на двобој или борбу, расправу, спор". Тако је у овим примерима из новина:

- *Тодор Пелшанов прихватио бачену рукавицу Колета Чашула. - Зашто су уметници прихватили "бачену рукавицу". • Ђима прихватио бачену рукавицу...*

Говори се још и *одбацити* (или *вратити*) *бачену рукавицу*, у смислу: "не прихватити, одбити изазов на двобој, борбу, спор и сл.". Матеша то илуструје овим примером;

"Није имао воље да се препире с њим, али исто тако није могао одбацити бачену рукавицу."

Примера, као што видимо, има досга, и у штампи и у речницима нашег језика. Ниједан од тих извора, међутим, не даје објашњење како су настали изрази о којима је овде реч. А оно је занимљиво и вреди га чути.

У средњем веку, витезови, па и други угледни људи, међусобне размирице (најчешће због повреде личне части и угледа) решавали су обично дуелима (двобојима). Противници су пред сведоцима укрштали мачева, или су са одређеног растојања пуцали један у другог. Онај који остане на мегдану био је победник. Побеђени је ретко кад остајао у животу. Тако су у двобојима, бранећи своју част, изгубила живот и два највећа руска песника:

Александар Сергејевич Пушкин и Михаил Јурјевич Љермонтов.

Двобоји су организовани по строго утврђеним правилима, а најављивани су на тај начин што је увређени бацао своје противнику у лице - рукавицу. Ако би је овај подигао, то је значило да прихвата двобој, а ако не, сматрало се да не пристаје на обрачун.

Одатле су се касније развили устаљени изрази *бацити (кож) рукавицу, прихватити бачену рукавицу, одбити* (или *вратити*) *бачену рукавицу*. Они се, као што смо видели, и данас често употребљавају.

БАЦАТИ ДРВЉЕ И КАМЕЊЕ

Кад се неко за нешто оштро осуђује, кад га жестоко напада-ју, обично се каже да *бацају дрвље и камење* (на њега).

У речницима нашег језика овај је фразем забележен у ком-бинацији с различитим глаголима, али увек с истим значењем: "оштро, жестоко нападати, осуђивати некога". Тако се каже: *бацати* (или *дићи, осути, сипати*) *дрвље и камење (на кога)*. Речник *САНУ* уз то наводи ове примере из наше литературе, тачније из дела наших писца и публициста: Јована Поповића, Лазара Комарчића, Радрја Домановића, Владана Ђорђевића, Огевана Сремца, Сгјепана Митрова Љубише и др.:

"Био је непомирљив опозиционар, и многи (су га)... проглашавали лудим и бацали на њега дрвље и камење (Поп. Ј. 4, 69). На тога Малишу диже дрвље и камење (Ком. 7,183). Јавно мњење осу... дрвље и камење на сликаре, све ступи у бојни ред против те напасти (Доман. 2,217). Посланици који су дотле сипали дрвље и камење на владоце

излазе победоносно на улицу (Ђорђ. Вл. 14,255) Ређаше јој све редом момкс.код Мане Кујунџије се ...најдуже задржаше. На њега и дрвље и камење (Срем.8,51)."

У неким примерима, као у делу Стјепана Митрова Љубише, изосгављено је **дрвље**, па тако стоји: "Селјаци нека се бацају камењем на онога што не воле (Љуб. 2,197)."

Фразем **бацати дрвље и камење** (или само **камење**), у трј или у другим глаголским везама, потекао је из једног давног обичаја, који је био познат још у старом веку. То је било каме-новање криваца, тешка и срамотна смртна казна, примењивана већ код старих Египћана, Персијанаца, Јевреја, Грка, Римљана, Гала и других старих народа. На тај су се начин кажњавали најтежи преступници: убице родитеља, издајници отаџбине, богохулници и прелјубници. Постојао је и устаљени ритуал каменбвања. Осуђенога су обично, под стражом и у пратаи раз-јарене гомиле, терали изван града до места извршења казне. Само гоњење из града симболизовало је изгон кривца из зајед-нице о коју се огрешо. Ту, на месгу извршења, сви присутни бацали су на њега камење (а судећи по нашем фразему, и дрвље и друге чврсте предмете) све док несретник не би у мукама издахнуо. Затим би се сви, морално растерећени, враћали кући, док се гомила под којом је лежао осуђеник сматрала местом проклетства.

Ето, на основу тога обичаја, који је некад постојао и код нас, створен је у нашем језику устаљени израз **бацати дрвље и камење** (на **некога**), као и други слични њему, с већ поменутиим значењем: "оштро, жестоко нападати, осуђивати некога".

СТАВИТИ РУКУ У ВАТРУ

"Зоран је био поштен и вредан момак, један од оних људи за које се ставља рука у ватру."

Тако стоји у новинском извештају поводом самоубиства једног честитог, а обеђеног младића. Његове комшије и сусе љани ни у једном тренутку нису посумњали у Зоранову неви-ност. Сви су били спремни да ставе руку у ватру за њега - толико су му веровали и били сигурни у његово поштење и исправност. Истрага о овом трагичном случају је обављена, али се ми тиме, наравно, нећемо бавити. Бавићемо се својим истраживањем да бисмо одговорили на питање зашто се у оваквим и сличним случајевима каже **спивити (дати или метнути) руку у ватру (за кога)** и како је уопште настао тај израз, који значи: "чврсто веровати у некога, у нечију невиност; јамчити за кога" и сл.

Пошто тај израз постоји у више језика, а не само у нашем (нпр. у француском: **mettre sa main au feu**), његов настанак, си-гурно, има ширу позадину и дубље друштвене корене. Рећи ћемо о томе неколико речи.

У средњем веку, а и раније - у робовласничком друштву, посгојао је тзв. **божји суд** или **ордалије**. То је био веома чест, али крајње ирационалан (изванразумски) начин утврђивања нечије кривице. Заснивао се на уверењу да ће нека виша сила, или сам Бог, пресудити да ли је неко крив или није. Сам посту-пак састојао се у томе да осумњичена особа из ватре или, чешће, из узавреле воде голим рукама извади комад усијаног железа (мазију), па ако је крив, веровало се, опржиће се, а ако није, остаће неповређен, или ће му ране брзо зарастати. Према томе је онда доношена и судска пресуда. Пострјао је и обичај да се осумњичени баца у воду како би се видело хоће ли испливати или неће, па се према томе судило да ли је невин или крив. Вађење мазије из ватре, или из вреле воде, ипак је био много чешћи поступак тзв. "божјег суда".

У Душановом закону из XIV столећа (члан 150) било је прописано да лица која су осумњичена за неко недело, за која је одређено да се правдају по "божјем суду", имају да узму уси-јани комад железа "у вратех црковних от огња и да га поставе на светој трапезе".

Обичај вађења мазије задржао се у нашим крајевима до XVIII и почетка XIX столећа. Тако Вук Караџић у **Српском рјечнику** (1818) бележи:

"У Србији и сад кашто в а д е м а з и ј у, т. ј. кад на какво-га човека реку да је што украо, а он се одговара да није, онда узваре пун казан (или велики котао) воде, па у ону врелу воду метну комад врућа усијала гвожђа (или камен), а онај на кога веле да је украо, засуче рукаве, па објема рукама извади оно гвожђе из воде. Ако он не буде украо оно што на њега говоре, неће се ожећи ни мало, ако ли буде украо, изгореће му руке (ја не знам ни једнога који је вадио мазију да се није ожегао, а знам двојицуштосуимруке изгореле: Панту Стаменићу из Јадра из села Тршића, и МитруТуфекчији изРађевине из села Мојковића)."

Да је "божји суд" у нас понегде примењиван чак и полови-ном прошлог столећа сведочи нам Валтазар Богишић у свом **Зборнику садашњих правних обичаја у Јужних Словена** (књига I, Загреб 1874). Он преноси казивање војводе Луке Вукаловића, у Одеси 1872.

"Мазије сада нема" - причао му је војвода Лука - "али је била у обичају прије 15-20 година (дакле, око 1850 - М. Ш.). То је бивало вако: Узму кото воде, поставе на огањ те узавре. Кад је у првоме кључу, тада закуну воду небом, земљом и светијем Јованом да стане, тј. да не кључа. Тад баце у кото клип гвожђа или мазије те окривљеник мора захватити с обје руке и извади-ти са дна котла мазију. Ако је прав, кажу, неће се опарити него само ако је крив. Али ипак доста пута кад виде да он већ хоће да замочи руке, а нису се ни најмање опариле, дакако да су они били проглашени правима. Највише се те врсти доказа употре-бљавало кад је ко какву жену разгласио да је невјерна, па је тре-бало, ако је хтјела да се ослободи подозрења, да се подвргне томе испиту." Несретне жене! Како су све у прошлости морале доказивати своју невиност!

ЖИВЕТИ НА ВЕЛИКОЈ НОЗИ

Неки људи живе у сиромаштву и беди, једва састављајући крај с крајем, а неки, опет, у изобиљу и раскоши, трошећи нештедимице новац на различите ствари које им доносе угодности. За ове друге у нас се обично каже да "живе на великој нози".

Исти израз постоји и у неким другим европским језицима, у француском и немачком, на пример. У француском он гласи: *vine sur un grand pied*, а у немачком: *auf grossem Fuss(e) leben* - у оба случаја дословно као и код нас "живети на великој нози" и са истим значењем: "живети раскошно и растрошно". Та чињеница сама по себи упућује на закључак да израз *живети на великој нози* није нашег порекла и да му изворе треба тражити на другим странама.

Према досадашњим сазнањима истраживача, фразем о коме је овде реч настао је у Француској, и то давно, пре више столећа. Много касније пренесен је и у српски језик, највероватније преко немачког. Оно што је занимљиво и за устаљене изразе у језику ретко јесте да потиче из света моде. У XV столећу, наиме, у Француској, па и у неким другим феудалним земљама западне Европе, владао је устаљен обичај да се сталешка припадност исказује, поред осталог, и величином обуће. Тада су у моди биле ципеле са дугим завити врхом ("*d la polonaise*"), који је могао бити различите дужине: за обичан свет (грађане) пола стопе, за богаташе једну стопу, а за припаднике владајућег слоја, крупне феудалце, чак - две стопе! Према томе, они који су били богати и моћни, стварно су живели "на великој нози", што ће рећи да су носили велике ципеле. Та мода није дуго трајала. Постала је смешна и непрактична, па је чак и забрањивана. И данас, међутим, има доказа о њеном постојању. У неким музејима по Немачкој, на пример, могу се видети средњовековни оклопи са великим стопалима, што је, како је већ речено, био знак високог друштвеног статуса имаоца. И израз *живети на великојнози* својеврсан је (језички) доказ постојања поменутог моде.

Дато објашњење делује уверљиво. Па ипак, има стручњака који се с њим не слажу, износећи друкчије претпоставке. Тако француски истраживач фразеологизама Клод Динетон (*Claude Duneton*), у својој књизи *La puce à l'oreille* ("Буа у уху") израз *vivre sur un grand pied* доводи у везу са некадашњим значењем реч *piéd* - "стопа" (стара мера за дужину).

Познато је да су пре увођења метарског система, који је службено проглашен 1792, мере за дужину одмераване и име-новане деловима човековог тела. Тако су постојале дужинске мере *лакат*, *педаљ*, *палац*, *стопа* и сл. Величина стопе вари-рала је између 25 и 34 центиметра, како у којој земљи. Енглеска стопа (*ifoot*), на пример, која се задржала до данас, износи нешто више од 30 центиметара, а француска (*ied*) око 33 итд. У сваком случају, за "стопу" је везан појам одређене мере, па и мере уопште. Тако у француском језику постоји израз *surlepiéd de...* сазначењем: "на тој основи", "у тој мери", "натај начин" и сл. Одатле, упућујући на још неке француске примере, Динетон изводи закључак да је израз *vivre sur le grand piéd* ("живети на великој нози") настао директно с ослонцем на реч *piéd* ("стопа") у општем значењу "мера". По њему, тај израз значи: "бити богат у великој мери", "водити раскошан начин живота" и нема директне везе са некадашњом аристократском модом ношења ципела са дугачким врхом.

Било како било, тек чињеница је да се израз *живети на великој нози* проширио, па се и данас често употребљава у нашем језику - мада је све мање оних који "на великој нози" стварно и живе.

ПЛАВА КРВ

У нашем језику, као и у многим другим језицима (шпан-ском, енглеском, немачком, итд.), изразом **плава крв** (шпански *sangre azul*, енглески *blueblood*¹, немачки *Blaues Blut*) означавају се припадници аристократских (племићких) породица, за разлику од осталог, "нормалног" света, који нема "плаве крви".

Знамо да крв свакога човека, био он племић или не, може бити само црвена, јер је то, како стоји у речницима: "црвена непровидна течност, састављена од крвне плазме и еритроцита (црвених крвних зрнаца)..." Нигде досад није забележен случај да неко има крв неке друге боје осим црвене (у благим нијансама). Поготово није запамћено да неко има плаву крв. Па како је, онда, уопште настао тај израз и како објаснити његово порекло? Одговор на то питање може се наћи у разним изворима (*The Shorter Oxford English Dictionary, Oxford, 1987; Meyers Lexikon, Leipzig, 1925* итд.). Најпотпуније објашњење, међутим, даје, Џејмс Роџерс (*James Rogers, The Dictionary of Cliches, New York, 1985*), који каже:

"ПЛАВА КРВ. Аристократ(ија) или аристократска особа. Током векова, када су тамнопути Маори владали Шпанијом, чланови старих кастиљанских породица говорили су с поносом како њихову крв нису загадили Маори или неке друге стране примесе. Израз који су употребљавали, *sangre azul* (к'рв'), потиче, вероватно, отуда што су вене на њиховој светлој кожи биле уочљиво плаве."

Објашњење је, како видимо, просто, историјски засновано и уверљиво: Белопутим шпанским аристократама, потомцима старих Ибераца, за разлику од осгалих, с Арапима и другим расама измешаних становника Шпаније, исгицале су се плаве вене на рукама, па је на основу тога створен и израз **плава крв**. Касније су се сви племићи и чланови племићких породица (гро-фови, барони, маркизи, принчеви, кнежеви, баронице, грофице, маркизе, принцезе итд.) - били белопути или тамнопути, свејед-но - почели називати људима "плаве крви".

Колико је "плава крв" и данас на цени, најбоље сведочи сама Шпанија. Вероватно нигде у Европи нема толико принчева, војвода, контеса... као у тој земљи. Има их преко 400!? Зато су, како пишу новине, почетком осамдесетих година двадесетог века шпански социјалисти затражили у Парламенту да се уведу велики порези на куповину исправа о припадништву "плавој крви". То није ни чудно кад је у питању Шпанија, која је домов-ина "плаве крви". Усталом, она је, још за време Франковог живота, поново постала краљевина и данас у њој влада краљ Хуан Карлос. Али и у другим земљама, па и код нас, све се више говори и пише о бившим краљевима и члановима краљевских породица. А и сами су се они, као претенденти на престо или престолонаследници, почели бринути о својим народима и земљама у којима су некад владали њихови претходници. Неки од њих на сав глас хвале чак и наше ћевапчиће и плескавице. На то је један духовити новинар дао овакав коментар: "Крв није вода, макар била и плава."

"Плава крв" је, очигледно, поново у моди. Али она, осим предности, доноси и велике невоље. Људи "плаве крви", наиме, не смеју се мешати с онима који не припадају њиховом сјоју. Сваки прекршај у том смислу оштро се кажњава. У сећању старијих генерација остао је упамћен симпатични Едвард VIII, не-сретни краљ Велике Британије, који је због велике љубави пре-ма извесној госпођи Симпсон, заводљивој Американки грађанског порекла, непуну годину дана након устоличења (1936) морао оставити круну те велике империје. Но то није ништа према судбини једне саудијске принцезе, која је свој грех што је поклонила љубав обичном младићу платила животом. Потресан запис о томе објављен је у нашим новинама 1977. године:

"Принцеза Хама, девојка од осамнаест година, једна од чланова принчевске породице која броји десет до дванаест хиљада потомака владајуће лозе Сауда, заљубила се у младића у чијим жилама тече обична, црвена, а не 'плава' крв.

Пошто је по устаљеним законима Саудије забрањена свака веза на неједнаком друштвеном нивоу, млади су нокушали да прескоче те круте кастинске препреке и постану муж и жена.

Завршили су на тргу у Џеди. Њему је јавно одрубљена глава, а она је стрељана..."

Ето како може бити тешка та славна "плава крв"!

"ДЕСНИЦА" И "ЛЕВИЦА"

Речи *десница* и *левица* имају у нашем језику своје основно значење: *десница* је, као што сви знамо, десна, а *левица* - лева рука. Каже се: "Пружи ми десницу (да се рукујемо)." Или: "Имао је снаге у левици колико и у десници."

У политичком језику, међутим, десница и левица употребљавају се као називи за одређене политичке групације или струје различитих, боље рећи - супротних, односно супрот-стављених оријентација.

Десницом се називају конзервативне (назадне), често и реакционарне политичке снаге, снаге које су привржене очувању старог система или успостављању старих, преживелих друштвених односа. С таквом оријентацијом, десница се супрот-ставља свим новинама и реформама у друштву, свему што је ново, модерно и напредно. Насупрот томе, левица у политици заступа нове, напредне идеје; она тежи реформи друштва, већој равноправности и разумевању међу људима и народима; бори се против преживелих друштвених односа који коче развој, а за демократију и успостављање новог, напреднијег и модернијег друштвеног поретка. И десница и левица, свака на својој страни, окупљају сродне политичке партије и покрете. Десницу обично чине конзервативци, ројалисти и монархисти (присталице монархистичког уређења и неограничене краљевске власти), затим разни националистички, фашистички, шовинистички и други слични покрети. У левицу се, опет, убрајају реформисти (присагице реформи друштва), либерали ("слободњаци"), демократи, социјалисти итд. У парламентарним и демократским државама власт се успоставља на слободним изборима, у којима учествују политичке странке различитих оријентација: од крајње деснице, преко тзв. центра, до крајње левце. Све је то, мање-више, познато. Остаје, међутим, да се објасни оно што читаоца овде, у ствари, и занима: Зашто се конзервативне политичке снаге називају **десница**, а либералне – **левице**. Како су настали ти називи, који најчешће иду заједно као значењски супротстављени пар?

Називи **десница** и **левица** потичу из француске политичке праксе с почетка XIX столећа. У периоду тзв. Реставрације (1815-1831), након Наполеоновог дефинитивног пада, политичке снаге у Француској биле су оштро подељене на либерале, на једној, и конзервативце и монархисте, на другој страни. Либерали су у скупштинској дворани седели с леве стране председничког стола, а конзервативци и монархисти с десне. По томе су први названи **левица**, а други **десница**. Ти називи су се касније пренели и на све друге политичке снаге сличне оријентације. Тако данас у парламентарним државама имамо десницу и левицу, без обзира на то да ли у скупштинској сали њихови посланици седе на десној или левој страни.

Припадници деснице називају се - **десничари**, а левице - **левишари**. Ти називи постоје и у другим језицима. Тако је нпр. у енглеском **десничар - rightist**, ^ француском **hommede ladroile**, у немачком **Rechtsstehender**, у шпанском **derechista**. Левичар је, опет, у енглеском **leftist**, у француском **homme de la gauche**, у немачком **Linksstehender**, у шпанском **izquierdista** итд. Већ сами ови називи говоре да десничара и левичара има по целом свету.

Према **десница** и **левица** изведени су у нас и други називи: **левичарство** и **левичарење** (упорно провођење левичарских идеја, често с претераном ревношћу, које се онда назива и **лево скретање**). Исто тако постоје, мада се ређе употребљавају, и речи **десничарство**, **десничарење** итд.

Називи **десница** и **левица**, судећи по примерима наведеним у **Речнику САНУ**, појавили су се у нашем језику још у XIX столећу, али су се сасвим одомаћили тек између два светска рата, а потпуно превладали после другог. О томе сведоче и примери у **Речнику Матице српске**:

"Одбор ће по свој прилици бити састављен од представника...левице и деснице. Обз. 1932. Премијер је рачунао с апстиненцијом левице и мирном подршком центра и умерене деснице. Пол. 1957."

Данас су ти називи у нашем политичком говору веома чести и обични.

ЗЕЛЕНАШКИ КАПИТАЛ

Зеленашким се назива онај капитал (новац и друге вредности) који се стиче на зеленашки начин, зеленашењем или зеленаштвом - по правилу, склапањем тзв. "зеленашких уговора". Овим, наравно, још ништа није речено нити објашњено, јер, да би се схватило шта је то **зеленашки капитал**, претходно треба знати шта је "зеленаштво", односно шта су "зеленашки уго-вори", и зашто баш "зеленашки".

У **Малој енциклопедији Просвета** пише да су **зеленашки уговори** - "уговори којима неко за себе или за другог прибавља несразмерну имовинску корист искориштавајући нужду, недовољно искуство или лакомисленост свог саговорника".

На истом месту објашњено је и зашто се такви уговори називају зеленашким:

"Назив потиче од куповине жита 'на зелено' (пре жетве) која је представљала врло уносан посао на штету земљорадника, који је био присиљен да продаје по врло јевтиној цени."

У речницима нашег савременог језика забележено је да се човек који склапа зеленашке уговоре и богати се на тај начин назива у нас **зеленаш**, а сама та прјава **зеленашење** или **зеленаштво**.

У *Речнику САНУ* наведено је доста примера који јасно говоре о томе шта је, у ствари, зеленаш и у чему се састоји зеле-нашење, односно зеленаштво. Међу њима је и ова констатација из дела Љубомира Ненадовића

Лекције из српског језика:

"Реч зеленаш постала је у нашим варошима и значи трговца који купује од потребних сељака жито у пролеће, 'на зелен', појефтинуценоу."

Песник и преводилац Владимир М. Јовановић своје објашњење те речи сачинио је (1893) у стиховима: "Кад пролетос беху тешки дани стигли, Сви се зеленаши на зелено дигли - А по што су хтели, по то су узели." Касније је реч **зеленаш**. добила у нас и општије значење, па је то сваки онај (трговац) "који даје новац у зајам уз претерано велике камате, каматник, лихвар; пљачкаш, гуликожа". Тако др Ђорђе Јовановић (1903) пише:

"Зеленаши су обично ишли на то, да им се дуг до рока не плати, само да би могли после сељака драти." А критичар Јован Скерлић уз ово додаје: "Народ грца у дуговима, зеленаши и буцаклијски адвокати терају га у просјаке."

И Иво Андрић, у роману *Госпођица* (1945), пише: "Има већ толико година како она даје новац под интерес. Нема, кажу, таквог каматника и зеленаша у целој Босни."

Зеленаштво је у нашим крајевима било нарочито раширено у другој половини XIX и почетком XX столећа, па је то имало одјека и у књижевности (на пример, у делима Милована Глишића). А напредни људи тога времена оштро су упозоравали:

"У индиферентности и неукости подлегао /је сељак/ иско-ришћавању зеленашког аутономашког капитала."

Зато је, како констатује Скерлић, цели свет "тада осећао потребу закона који ће сељака штитити од... зеленашке експлоатације."

У наше време зеленаштво се сматра неморалним чином, зеленашки уговори правно ништавним, а зеленашење кривичним делом.

Све то, међутим, не значи да данас уопште нема зеленаша и да су потпуно нестале појаве које се могу означити изразима **земнашки интерес**, **зеленашка ксшата**, **зеленашит уговор**, **зеленашка експлоатација**, **зеленашки посао**, **зеленашки дуг**, па и - **зеленашки капитал**.

Зато је, у сваком случају, добро знати и имати на уму шта ти изрази значе.

ЦРНА МАРИЦА

Полицијска кола, којима се прекршиоци закона спроводе у затвор, зову се у нас **црна марица**, или само **марица**.

У *Речнику српскохрватскога књижевног језика* Матице српске уз реч **т-рица** (написану управо тако: с малим почетним словом) забележена су ова два карактеристична примера: "Нешто после 12 часова 'марица' је кренула носећи доктора Мишовића према истражном затвору. *Пол.* 1959. Псовао је кад су га стр-пали у марицу. *Дав(мо)*"

Иако је у нас познат и доста раширен, израз **црна марица**, или само **марица**, није нашег порекла. Преузели смо га из енглеског језика. Настао је у Северној Америци у Сједињеним Америчким Државама, и то од властитог имена једне жене. **Black Marie** (или **Maria**), у преводу на наш језик: **Црн Марица** (или **Марија**). Било је, наиме, популарно име једне америчке Црнкиње, која је својевремено у лучком граду Бостону држала морнарску крчму. Право јој је име било **Marie** или **Maria Lee** (**Марица**, односно **Марија Лу**). Била је крупна и јака, па је, као "снагатор", помагала полицији тако што је убацивала у полицијска кола пијане престугшике из свога локала и околине. По томе је постала позната у целом Бостону, али и у околним градовима и државама Америке, па су људи полицијска кола која одвозе ухапшенике у затвор прозвали по њој **black Marie**. Израз се ускоро проширио и изван Америке, па је тако доспео и до нас у облику **црна марица**, или једноставније - **марица**.

Не треба посебно истицати да се **Black Marie** (или **Maria**) као назив за полицијска патролна кола задржао у енглеском језику до данас и нормално се употребљава као и код нас **црна марица**, или, краће, **марица**.

УЈКА САМ

Ујка Сам, или енглески **Uncle Sam** (чита се "анкл сем") чест је назив за Сједињене Америчке Државе, односно америчку владу и Североамериканце уопште. Симпатични Ујка Сам обично се представља у лику старијег човека,

витког стаса и издуженог лица са шиљатом брадицом. Његова појава упот-пуњена је још и високим цилиндром око кога је омотана америчка засава.

Тешко је рећи када је први пут створен тај препознатљиви лик Ујка Сама, али се зна када је и како настао сам назив *Uncle Sam*. Он је изведен од скраћенице *USAM- United States of America* (Сједињене Америчке Државе), или, што је вероватније, од краћег *US. - United States* (Сједињене Државе).

Извођење назива *Uncle Sam* од скраћенице *US*. плод је, веровали или не - једне шале. Било је то за време рата за ослобођење народа Северне Америке. У Вебстеровом великом речнику енглеског језика прецизира се и година - 1812. Један од актера тога рата био је и извесни *Samuel Wilson* (+1854), иначе инспектор набавки за војне потребе, на које га је место поставила америчка влада. Из миља су га звали *Uncle Sam* ("анкл с?м"), у нашем преводу *Ујка Сам* (или *Сем*).

Ујка Сам је набављао намирнице од војног лиферанта Елберта Андерсона, на чијим су испорукама, као знак распознавања, била утиснута слова *EA (Elbert Anderson)* и *U.S. (United States)*. Када су једном приликом радника који је стављао та слова упитали шта она значе, он је као из топа одговорио: "*E(lbert) A(nderson) i U(ncle)S(am)*." То шаливо тумачење прихватила је и пренела сва ондашња штампа па се оно проширило по Америци и целом свету. Тако је *Uncle Sam* (Ујка Сам) постао, и до данашњег дана остао, оличење Америке и Американаца, иако многи који употребљавају тај израз и не знају да је он везан за име некадашњег високог повереника америчке владе Самуела Вилсона.

За разлику од израза *Ујка Сам*, други назив за становнике САД, односно типичне Американце, па и припаднике америчке војне силе стациониране у разним деловима света (*Јенки*) има мање-више погрдно значење. Реч *Јенки* (енгл. *Yankee*), коју су раније, у америчком грађанском рату (1861-1865) употре-бљавали углавном Јужњаци као назив за своје противнике Северњаке, и то с одређеном дозом презрења, касније је добила шире значење, па је постала подружљива ознака за Американаце (или "Амере") уопште. Тако се данас у свету још могу чути повици: "*Yankee, go hornet*" ("Јенки, идите кући"), али све чешће и: "Ујка Сам, помози нам!"

ПЕТА КОЛОНА

Као и *тројански коњ* (или *данајски дар*), *Пирова победа*, *прећу Рубикон* исл., израз *пета колона* настао је у вихори-ма рата. Захваљујући чињеници да тај рат није био тако давно као тројански, или они што су их водили краљ Пир, Цезар и друге војсковође старога света, имамо и више података о изразу који је тада створен. Реч је о Шпанском грађанском рату (1936--1939) између присталица демократски изабране републиканске владе и побуњених фашистичких генерала с Франциском Франком на челу.

Био је то дуг и крвав грађански рат, у коме су, борећи се на страни Републике, суделовали и многи наши људи, као добровољци у интернационалним бригадама. Уз издашну материјалну и војну помоћ тадашњих фашистичких сила, Мусолинијевој Италији и Хитлеровог Немачког Рајха, побуњеници су освојили добар део земље и устремили се на главни град Мадрид, који је пружао најживаји отпор.

Трупима које су опкољавале шпанску престоницу коман-довао је један од најистакнутијих фашистичких генерала -Емилио Мола (1887-1937). У једној најжешће битке он је преко радија браниоцима Мадрида упутио следећу поруку:

"Четири наше колоне марширају на ваш град, а у одговара-јућем тренутку пета колона иза ваших властитих положаја кренућеу напад."

Мало је познато да је још за време Шпанског грађанског рата, управо док је настајао сам израз о коме је овде реч, написана и драма *Пета колона* (енгл. *The Fifth Column*). Њен аутор је нико други до познати амерички писац Ернест Хемингвеј, тада ратни репортер у Шпанији.

У току Другог светског рата (1939-1945), који је, у извесном смислу, био наставак грађанског рата у Шпанији, "петом коло-ном" називани су сарадници окупатора и они који су, делујући изнутра, подривали одбрану нападнутих земаља (Норвешке, Белгије, Француске, Југославије и других). Тако у једном освр-ту на догађаје у нашој земљи 1941. године пише:

"На катастрофалним последицама споразума Цветковић--Мачек, пета колона је у служби фашистичких сила убрзано градила темеље свему ономе што ће се догодити у току и после априлског слома као окупација и њене марионетске варијације."

У савременом језику израз **пета колона** има још шире значење. Њиме се, наиме, означавају сарадници и плаћеници спољних (непријатељских) сила који раде против своје земље -не само у војно-политичком него и економском и сваком дру-гом смислу. Тако се, рецимо, у штампи говори о петог колони у - привреди. Будите спокојни: вест се односи на "кампању штетног дело-вања мултинационалних компанија у Мексику", и то крајем седамдесетих година!

Занимљиво је да је у нас својевремено, поред **пета колона**, створен и израз **шеста колона**, којим се означавало деловање "антијугословенске емиграције".

На крају, истине ради, треба рећи да се израз **пета колона**, само с друкчијим значењем, употребљавао и раније, пре шпанског грађанског рата. У старој Русији, за време цара Николаја / (1822-1855), његови генерали говорили су како се армија састо-ји од четири колоне - пешадије, коњице, артиљерије и инжењерије. Пета колона, по њима, била је - полиција. То значење, међутим, потпуно се изгубило, тако да се израз **пета колона** данас употребљава само у оном смислу у коме је први пут употребљен у Шпанском грађанском рату.

ДАН Д

Мало, мало, па се у нашој штампи појави наслов који најављује неки "дан Д". Једном је то био почетак заливског рата између Ирака и САД (и њених савезника), 1991, други пут договор о опстанку или распаду Југославије, трећи пут, опет, доношење "системских мера" у Савезној скупштини итд. У јед-ним новинама израз **дан Д** употребљен је чак и у области шаха

- као ознака драматичног преокрета у деловању ФИДЕ (Светске шаховске федерације). Вест је лансирана поводом београдског састанка Управног одбора Удружења велемајсто-ра, почетком 1989.

"Неко је пре састанка приметио" - пише у тој информацији

- "да почиње 'дан Д' у светском шаху. С правом, јер су очеки-ване две изузетно важне одлуке: да ли ће се коначно доћи до споразума између ФИДЕ и ГМА и где ће се играти наредни меч за титулу првака, следеће године."

Истога дана, само у другом листу, под насловом **Био је дан "Д"**, објављен је текст, у коме дежурни лекар Хитне помоћи даје овакву изјаву:

"Данас је дан 'ДМ Не могу вам рећи број повређених јер се готово не могу ни избројати, а сваки час примамо нове позиве. Од пет возила хитне помоћи, три су ангажована за хемодија-лизу, а уз преостала два убацили смо и возило за чијим је управљачем наш ауто-механичар. Засути смо ломовима екстремитета, а има и много тежих повреда кичме и главе услед падова на поледици."

Овако честа употреба једног израза у различитим значењима, што није баш својствено фразеологизмима, инспирисала је једног нашег новинара да свој чланак о југословенској кризи почетком деведесетих духовито наслови: **Свинаши "даниД"**.

Шта је то, у ствари, **дан Д**, како је настао тај израз и које му је изворно значење?

Да бисмо одговорили на то питање, морамо се вратити много година, и деценија, унатраг, у време Другог светског рата, када је нацистичка немачка војска држала под окупацијом гото-во целу Европу. Изгубивши две пресудне битке против Црвене армије на истоку: под Стаљинградом (у зиму 1942) и код Курска (у лето 1943), Хитлерова ратна машинерија била је озбиљно уздрмана. У том тренутку требало јој је задати одлучујући ударац и на западном фронту, па су Савезници (англо-америчке оружане снаге, уз помоћ француског покрета отпора) плани-рале и извеле велику десантну операцију у Нормандији (од 6. јуна до 30. августа 1944). То је била дотад највећа десантна операција у историји ратова и у њој је суделовало 39 савезничких дивизија, близу 12 000 авиона, 4 500 тенкова, 5 000 бродова и око 4 000 мањих барки и других поморских транс-портних средстава.

Само се по себи разуме да су се припреме за тако велику и важну војну операцију морале вршити у строгој тајности. Стога је дан почетка инвазије (6. јуни 1944) означаван шифром **"D"**, што, у ствари, значи "дан" (енгл. **day**). Сат је означаван са **"ff"** (енгл. **hour** - "час", "сат"). Сви остали дани и сати, пре и после тога, означавани су са **"D +"** и **"D -"**, **"H +"** и **"H -"**.

Тако је у енглеском настао израз **D-day** (чита се: "ди-деј"), или, у нашем преводу, **дан Д** ("дан де"). Њиме се у почетку означавао само датум савезничког искрцавања у Француској, 6. јуни 1944. Касније је тај израз добио опште значење и данас се употребљава, најчешће у штампи и политичком језику, као ознака за "важан, значајан, пресудан дан (датум)", "дан одлуке", "дан када се очекује неки велики преокрет", а потом и "тежак, драматичан дан" и сл. (као у наведеном примеру из рада Хитне)

О.К.

У обичној, па и службеној комуникацији, кад се жели да искаже сагласност с неким предлогом, неком тврдњом, оценом и сл., у нас се обично каже. "О-ке!" (или се напише: О.К.). То би требало да значи: "у реду", "у реду је", "тако је", "све је исправно" и сл. Говори се и: "Све је то О.К.", уместо "све је у реду", "све је коректно" итд. Исто значење скраћеница *О. К.* има и у енглеском језику, из кога смо је преузели, као што су је, под снажним утицајем енглеског, преузели и многи други европскијезици.

Порекло ове, могли бисмо рећи - интернационалне скраћенице, која "покрива" израз "у реду", више је него занимљиво. У лингвистичким расправама и етимолошким речницима дато је више разних објашњења како је она настала. Има чак десетак "теорија" о пореклу скраћенице *О. К.*

Све оне слажу се само у једном: настала је у Америци, у Сједињеним Америчким Државама (у земљи "Ујка Сама").

Али како?

Овде ћемо навести само четири најзанимљивија објашњења.

Прво од њих упућује на стари индијански израз *okeh*, са значењем: "тако је", "то је тако". То је онда пренесено у амерички енглески изговор као "оукеј" ("*ou-kei*"), па је према томе начињена скраћеница *О. К.*, с истим значењем као у инди-јанском.

Друго објашњење везује се уз име једног ранијег жељезничког службеника, Обедија Келија, који је, наводно, уредан пријем попштанских пошилики, тачније: пакета, потврђивао иницијалима свога имена и презимена *О. К.* (*Ohadiah Kelly*). Касније је то добило и опште значење: "у реду је».

Треће објашњење нешто је дуже и везано је за одређене исгоријске догађаје.

На предсједничким изборима у Сједињеним Америчким Државама 1840. године демократски кандидат *Martin van Buren* назван је "ЧаробњакодКиндерхука" ("*Wizard of Kinderhook*"), а касније и "Стари Киндерхук" (енгл. "*OldKinderhook*"), по имену његовог родног села у Хадсон Велију (*Hudson Walley*). Према надимку "Олд Киндерхоок", групе демократа, поборника Ван Береновог избора за предсједника САД, основала је Демократски О.К. клуб (*Democratic O.K. Club*). Ван Беренови поборници узели су скраћеницу *О.К.* као неку врсту слогана, којим су најбучнији пропагандисги, узвикујући: "*Ou-lcei*", разби-јали митинге противничких либерала. Касније је, наводно, израз *О.К.* ("*ou-kei*") прихваћен у огалтем значењу као синоним заознаку "*allright*" ("ол рајт") - "у реду", "у редује", исичетка у смислу оцене подобности кандидата за чланове већ поменутог "Демократског О.К. клуба". Последњи део овог објашњења делује мало натегнуто, алн. сто, ипак постоји, па га је ваљало изнети. Мислим да је то О.К.

На крају, четврто објашњење полази од иретпоставке да је скраћеница О.К. ироизвод правописне грешке, односно лошег спелинга (*bad spelling*). Наводно су неки угледници били недовољно писмени, нису познавали енглески правоис, па су израз "*allcorrect*" писали онако како се изговара ("ол корект"), дакле фонетски, као код нас. или, што би се рекло - по Вуку. Тако је онда уместо скраћенице *А.С.* ("*all correct*") испала скраћеница *О.К.* (доследно према изговору), док је значење осталоисто: "свејеисправно", "уредује" исл.Занимљивоједа се овакво непознавање енглеског правописа и толики степен неписмености, из које је произашла и скраћешца О.К., при-писује угледном Џону Цекобу Естору (*John Jacob Astor*), па чак и председнику САД, Ендру Џексону (*Andrew Jackson*).

Ово тумачење, само без помињања имена и историјског контекста, прихвата и Братољуб Клаић, у чијем је великом *Рјечнику страних ријечиА - Z* забележено:

"*О.К. (čit. o kc) - govorna skraćenica za engl. all correct (at. ol korekt) - sve je ispravno, u redu je (američki izraz).*" (В. изд. 1978, стр. 96ба.) Остали наши речници сграних речи не кажу о томе ништа.

Тешко је рећи која је од свих изнесених "теорија" о нас-танку скраћенице (и израза) О.К. тачна. Што се мене тиче, све су оне О.К., осим, можда, оне најзапетљаније и најдуже, која, какојевећречено, делујепомало натегнуто.

ИЗ ЖИВОТА И ЛИТЕРАТУРЕ

ЕЗОПОВСКИ ЈЕЗИК

"У својој сатири 'Јазавац пред судом' Петар Кочић је езоповским језиком извргао беспоштедној критици наказности аустроугарског режима у Босни и Херцеговини."

Тако стоји у једном приказу Кочићевог дела, које сви добро познајемо. Знамо добро и његов језик, за који је Исидора Секулић једном приликом рекла:

"Кад би могао језик једнога човека постати књижевни језик, ја бих гласала за Кочићев језик. Која снага, који стил, која магика трансцендентна!"

И велики критичар Јован Скерлић је писао како је Кочићев језик "одабран, чист, течан, звучан". Сличне су оцене изрицали и многа други критичари и писци. Сад смо овде сазнали да је Кочић (*у Јазавцу*) писао "езоповским језиком". Окавом сето језику ради и шта, у ствари, значи израз *езоповски језик!*

Није тешко закључити да се тим изразом означава језик каквим је писао Езоп, стари грчки баснописац из I столећа пре наше ере. Родом из Фригије у Малој Азији, овај бивши роб у служби више господара, стекао је велику славу својим кратким причама о животињама, које, заправо, представљају људске врлине и мане: лисица - лукавост, вук - прождрљивост, јагње - невиност итд. Езоп, дакле, о људској покварености, лукавости, подмуклости, грабежљивости и сл. није говорио директно, него увијено. Саопштавао је истину о људима заогрнуту у животињско рухо. То је био његов начин изражавања, његов језик, који се раз-лжовао од језика осталих писаца. Касније, када су и други књижевни ствараоци почели тако да пишу, тај начин алегоријског изражавања назван је по њему *езоповски* (или *езопски*) *језик*.

Езоповским језиком писали су своја дела Езопови нас-тављачи, баснописци Федар, Ла Фонтен, Лесинг, Гете, Крилов, Шчедрин, па и наш Доситеј Обрадовић.

Тај језик, међугим, није карактеристичан само за писце басни. И други књижевници, кад не смеју или неће да говоре отворено о опачинама свога времена и своје средине, служе се езоповским језиком. Најбољи пример је наш Петар Кочић, који у једној својој песми у прози, под насловом *Молитва*, гов-ори управо о томе. Он каже: "О Боже мој велши и силни и недостижни, дај ми језик, дај ми крупне и големе ријечи које душмани не разумију а народ разумије, да се исплачем и изјадикујем над црним удесом свога Народа и Земље своје. Поклони ми ријечи, Господе, крупне и замашне ко брда хималајска, силне и моћне ко небески гро-мови, оштре и језиве ко свјетлице божје, тирјанима и зулумћарима неразумљиве ко што је неразумљива сфинга еги-патска роду човјечанском."

Такве речи је тражио и налазио и велики енглески сатиричар Џонатан Свифт (1667-1715), који, како стоји у једном осврту "израђује оштро нацртану моралну слику те епохе, мада често у друго рухо одевене и са измењеним гласом езопског језика".

Езоповски (или *езопски*) *језик* је, дакле, казивање у коме су мисао и истина одевени у друго рухо, то је пренесен, алегоричан говор којим се служе многи писци, међу којима је први био Езоп, по чијем је имену онда и нагасо сам тај израз.

МЕДВЕЂА УСЛУГА

Кад неко, у најбољој намери, својом услугом нанесе некоме штету, а понекад и велико зло, каже се обично да му је учинио - медвеђу услугу. *Медвеђа услуга* је, дакле, невешта, неспретна, трапава услуга; она, упркос добрим намерама, не доноси ништа добро.

Зашто се таква услуга везује баш за медведа, а не за неку другу звер? Одговор на то питање може се лако назрети. Медвед је крупан, незграпан и трапав створ и од њега се може свашта очекивати, па и неспретна услуга. Има, међутим, на свету још незграпних, трапавих и неспретних животиња, чак и трапавијих од медведа, као што је, на

пример, слон, а ипак се не каже *слоновска услуга* или сл. Говори се само, кад је неко груб, кад нема смисла за fine ствари, па руши све око себе, да се понаша *као слон у стакларској радњи*. Слон, дакле, и поред своје незграпности, нема везе с неспретном услугом. Таква се услуга везује само за медведа. Разлог може бити и то што овај трунтави становник наших шума слови као приглупа добричина, мада у стварности није баш тако. Но, било како било, када се споје његова доброта и глупост, на једној, и тра-павосг на другој страни, испадне - *медвеђа услуга*.

Прича о медвеђој услузи постоји, вероватно, од давнина, јер је та звер била позната нашим прецима, старим Словенима. Али први је ту причу забележио и у својим баснама у стихове преточио гласовити руски баснописац Иван Андрејевич Крилов (1768-1844). Међу његовим делима има једна басна под насловом *Пустињак и ждвед*. Написана је 1808. године, а кас-није је преведена и на наш језик. У тој се басни говори о једном човеку који је живео сам, без игде икога - "далеко од града, у шипражју густом", како пише у једном нашем преводу (Густава Крклеца и Добрише Цесарића). Није му било лако, јер "живот је тежак, кад у крају пустом и самоћи глухој нигдје немаш никог".

Једнога дана усамљени човек сретне медведа и спријатељи се с њим. Живели су они тако заједно, дружили се и постали не-раздвојни: "Пустињак је с Медом, Медо с Пустињаком, на кораку сваком." Пролазило је време, дошло и жарко лето, настале велике врућине, те Пустињак, уморан од дуга хода, пожели да се мало одмори у хладу. "Легни мало, брате, ја ћу пазит на те" - рече му Медвед и Пустињак се пружи у хладовини и чврсто заспа. Али, не лези враже! Једна досадна муха поче облетати око његове главе и реметити му сан. Медо никако није могао да је отера шапом: сад слети на нос, сад на образ, сад опет на чело. Њега то разљути, па узме један велики камен и, управо кад је досадна зунзара пала на Пустин>аково чело, свом снагом удари по њој. Тако, у жељи да одбрани пријатеља, да му помогне, убије и њега и муху.

Како свака басна има своју поуку (оно "што је писац хтео да каже"), тако је има и ова Криловљева. Изразио ју је сам писац следећим стиховима:

"Услуге су миле, па макар биле мале, Ал' вриједност њину не зна цијенит свако. Но ништа нема горе од услужне будале, И бити друг будали - то збиља није лако." Из Криловљеве басне израз *медвеђа услуга* пренесен је у обичан говор па се данас често употребљава и у нашем језику. Сад знамо и шта тај израз значи и како је нагсао. Али, требало би добро запамтити и Криловљеву поуку ("наравоученије") и клонити се пријатеља што нам праве услуге од којих можемо имати само штете, макар и са задршком. А понекад и сами тражимо такве услуге: у основној и средњој школи, рецимо, захтевамо од другова да нам шапћу кад одговарамо мате-матику, или историју, биологију и сл., да бисмо тако преварили професоре и добили пролазну оцену. А после, на студијама, и у животу, кад више шаптања нема, кад морамо да се сналазимо и сами решавамо животне проблеме, испадне да од те другарске помоћи имамо само штету, да то, заправо, и није била нека помоћ, него обична - *медвеђа услуга*.

КИСЕЛО ГРОЖЉЕ

Ономе који куди или омаловажава нешто до чега, и поред највеће жеље, сам не може доћи, каже се подругљиво: *Кисело грозђе!* То би отприлике требало да значи: "Кисело ти је јер га се не можеш домоћи" или, у ширем смислу: "Потцењујеш то зато што ти је недоступно."

Овај подругљиви (иронични) израз преузет је такође из једне басне Ивана Андрејевича Крилова, која је, под насловом *Лисица и грозђе*, објављена давне 1808. године. Та басна, у препеву Тодора Маневића, иде овако: *Гладна кума лија у врт се завукла; Гроздови се Грозђа у њему румене, А куми се цакле и зуби и очи њене. Гроздови су сочни, као јакинт Горе, Ал' јемука само што стоје високо. Одакле и макар како она њима пршила: Само види око, А за зуб баш шишта.* Лијине муке због тога што не може да дохвати грозђе писац басне разрешава овако:

Помучив се тако цео часак један Пође и Говори јетко: "Па шта ту!

На изглед је вредан, Али зелен и ни зрна зрело нема -Одмах зуби ти утрну." Недоступно грозђе за лију је, дакле, било зелено и - кисело! Из тога се касније развило опште значење израза *кисело Грозђе*: "тобожње презирање и куђење неке вредности која се неможедокучити".

У руском језику, из кога смо га преузели (преко Криловљеве басне), тај израз гласи *зелено Грозђе (зелен виноград)* и има своје још дубље порекло. Крилов је, у ствари, литерарно надо-градио стару руску пословицу, која

у преводу гласи: "Зелено је грозђе када га не дају." На основу те пословице насгала је басна, а преко басне проширио се израз *зелено грозђе* (у руском језику), а онда и код нас - *кисело грозђе*.

МЕДЕНИ МЕСЕЦ

Први месец брачног живота назива се обично - *медени месец*. Тај израз потиче из романа *Задиг или Судбина*, који је написао чувени француски филозоф и књижевник Волтер, правим именом Франсоа-Мари Аруе (1694-1778). У том свом роману, објављеном 1747, у трећој глави, он пише:

"Задиг је искусио да је први месец брака, као што је описао у књизи Зенд, медени месец, а други је - пелинов месец."

Волтер се овде, у ствари, ослонио на старо источњачко искуство, сликовито изражено и у народном стваралаштву одговарајућом изреком, да су први дани у браку испуњени срећом и задовољством (што симболизује мед), а касније животним проблемима и невољама (пелин).

У нашем се језику израз *медени месец* употребљава у више значења.

Основно је: "први месец (или прво време) живота у браку", као у примерима датим у *Речнику САНУ*:

"Моја жена је сва блистала неком радошћу...Медени месеци, та дивна времена безбрижне љубави, прошли су брзо (*Живад. Л.* 53). Неко време младенци /ће/ остати у Цариграду и ондје спровести медене мјесеце (*Држ. В.* 1, 121).

Ако је њима /младенцима/ медени мјесец, није нама (*Кушин Ј.* 1,252)."

У ширем смислу *медени месец* означава прве, сретне дане уопште. Тако је у овим примерима из већ наведеног извора: "У првим данима радикалне власти, у првим меденим месец-има радикалне нове уставности, десили су се страшни... догађаји. (*МХ* 1890, 8Т). Метерних... гледао је да искористи медени месец француско-аустријског пријатељства, да би проникнуо у планове Наполеонове (*Поп. В.* 1,8)."

У свом основном значењу ("први месец живота у браку") израз *медени месец* обично је повезан са брачним путовањем, па се у том смислу понекад и употребљава. Ј. Матешкић, у свом *Фразеолошком рјечнику*, наводи овај пример:

"Супрузи су наједном нестали из Загреба и тек се након неколико дана сазнало да су отпутовали на други медени мјесец."

Према томе, *медени месец* је не само "први месец живота у браку" или "прво (сретно) време у било каквој ситуацији, док још нису настали проблеми и разочарења" него и "брачно путовање", које се, по правилу, подудара са првим месецом брака.

Сва та значења израза *медени месец* ми у живом говору, на-равно, осећамо и разликујемо. Оно што је ново сазнање, јесте да је он настао средином XVIII столећа, на основу старог искуства о брачној срећи, и да је из Волтеровог дела, односно из француског језика, пренесен у многе друге језике на свету, па тако и у српски.

ЦРВЕНА НИТ

Кроз све текстове у овој књизи као црвена нит провлачи се настојање да се на једном месту скупе устаљени изрази у нашем језику и објасни њихов настанак, односно порекло. Па кад је већ тако, ред је да се објасни и сам израз *црвена нит*, који је овде употребљен, а који се иначе код нас често употребљава, не само у уметничкој литератури него и у публицистици, дневној штампи, па и у обичном говору.

Матешкић у *Фразеолошком рјечнику* бележи три примера. Први је Ујевићев: "... тај се мотив увек провлачи као црвена нит." Остала два су из новина: "А несигурност се, попут црвене нити, провлачи свим дијеловима филма...ВУС 1976" и "Сваки музичар оркестра мора познавати црвену нит музике. Т(елеграм) 1966."

Израз *црвена нит*, у значењу: "главна идеја (мисао, тема и сл.) која се провлачи кроз неко дело", "мотив који се стално понавља", или, како би се то "страњски" рекло - "лајтмотив", први је употребио Јохан Волфганг Гете (1749-1832), у свом роману *Сродне душе {Die Wahlverwandtschaften, 1809}*. Објашњавајући у уводном делу исте реченице (у ширем поређењу) шта значи тај израз и одакле га је преузео, велики немачки песник пише:

"Сав прибор краљевске флоте, од сидрених конопаца до најтањих ужади, суче се тако да се кроз њих по читавој дужини продева црвена нит, која се не може извући а да се не оспе и све остало; тако се и по најмањем комадићу ужета може видети да оно припада енглеској круни."

На то се надовезује његово поређење:

"Управо тако се кроз сав Отилијин дневник протеже црве-на нит симпатија и привржености..."

Податак који износи Гете, да би објаснио наведено поређење, потпуно одговара стварности. У XVII столећу, наиме, Адмиралитет британске морнарице издао је строго наређење да се у свако морнарско уже које припада енглеској краљевској флоти мора уплести уочљива црвена нит.

Разлози овој наизглед чудној наредби нису били естетске природе (како би конопци на бродовима краљевске флоте били лепши). Основни мотив за ту наредбу много је прозаичнији: уплитање црвене нити био је једини начин да се стане на пут масовној крађи и препродаји бродске ужади, коју су морнари по лучким крчмама замењивали за пиће (виски, рум и пиво), или су их давали за новац. Пошто су били обележени црвеном нити, бродски конопци нису се више могли отуђивати, а да се то не примети. Прекршиоци су лако хватани на делу и на лицу места строго кажњавани.

После Гетеа израз **црвена нит** - наравно, у пренесеном смислу: "основна мисао или идеја која се провлачи кроз неко дело", односно "мотив који се стално понавља" - почели су употре-бљавати и ширити француски новинари, публицисти и говорни-ци, а затим и њихове енглеске, немачке и руске колеге, па онда и наши људи, тако да је тај израз данас устаљен у многим језици-ма, укључујући, наравно, и наш.

ЛЕТЕЋИ ХОЛАНЋАНИН

Иако није забележен ни у једном речнику нашег језика, нити у стандардним енциклопедијама, фразем **лутајући Холанђанин** употребљава се у српском језику. Исгина, често и у облику **летећи Холанђанин**, **уклети Холандез** (или **Холанђанин**), **Холанђанин луталица** и сл. Али то не мења ништа на ствари, јер је значење свих тих варијаната потпуно исто. Огога је требало да буде укључен у речнике, обрађен и поткрепљен карактеристичним примерима. А нема га ни у обимном Матешиневом **Фразеолошком рјечнику**. То је разлог више да о њему овде кажемо коју реч.

Треба одмах нагласити да је фразем **летећи Холанђанин** ушао у наш језик са стране и да потиче из средњовековне легенде о морнару који упорно покушава да по силној бури и олуји обиђе рт што му стоји на путу. Пошто му то никако не успева он као уклет вечито лута морским таласима, без наде да ће се икада зауставити и ступити на чврсто тло. Та легенда, по мишљењу руских истраживача Н. С. Ашукина и М. Г. Ашукине, настала је на основу реалног историјског догађаја: експедиције морепловца Васка де Гаме (1469-1524), који је крајем XV столећа (1497) опловио Рт добре наде, крајњу јужну тачку афричког континента. У XVII веку легенда о летећем или лутајућем морнару вези-вана је за неколико холандских поморских капетана, па је тако настао и сам израз **летећи** или **лутајући Холанђанин**, као и **Холанђанин луталица**, **уклети Холандез** и сл. Мада је у усменом говору у XVII и XVIII веку тај израз био широко распрострањен, забележен је у литератури тек 1830. да би после тога мотив летећег Холанђанина постао предмет уметничке обраде многих писаца, међу којима је најпознатији немачки песник Хајнрих Хајне, који га је књижевно обрадио 1834. Девет година касније (1843) настала је и опера познатог немачког композитора Рихарда Вагнера **Летећи Холанђанин** (изворно: **Der Fliegende Hollander**), крја се данас убраја у ремек-дела класичне музике. Тиме је израз **летећи** (или **лутајући**) **Холанђанин** добио много на популарности тако да је прихваћен у готово свим европским језицима, са општим значењем: "онај који лута светом без посли-зања циља", "вечита луталица", "скитница" и сл.

Према изразу **лутајући Холанђанин** својевремено је у нашој штампи скован и израз **лутајући Иранац**. Тако је, наиме, у јед-ним нашим новинама 1980. године назван протерани ирански шах Реза Пахлави, јер је у изгнанству стално мењао место боравка и нигде није могао да нађе стално уточиште. Наводимо ту кратку новинску причу зато што се у њој већ на самом почетку поми-ње и објашњава наш фразем, а и као доказ о његовој попу-ларности. Прича иде овако:

"Један Холанђанин лутао је светом. Уклет, нигде није могао да се скраси и био је осуђен да вечно тумара светом. Тако је, кажу, насгала легевда о Холанђанину луталици, који, ако је веровати причама ове врсте, и после много деценија још лута светом.

Можда ће се кроз коју годину малишанима (а и одраслима) казивата једна друга прича, која ће постати легенда, прича о лутајућем Иранцу. Он је пре нешто више од годину дана почео да лута светом са још неизвесним изгледима да ће се ускоро негде дефинитивно скрасити. Био је у својој земљи, Ирану, толико моћан да су милиони дрхтали пред њим. Ипак не толико да једног дана није морао да оде на пут без повратка. Отада је живео у Египту, Мароку, на Бахамима, у Мексику, у Сједињеним Америчким Државама, у Панами, из које је, колико пре неки дан, морао да оде. Сада је допутовао у Египат. Колико ће се ту задржати, зависиће од многих околности." Цар Реза Пахлави завршио је свој живот баш у Египту, а израз *лутајући Иранец* остао је записан само у цитираном новинском чланку. Насупрот томе, фразем *летећи Холанђани* (као и његове варијанте: *лутајући Холанђанин*, *Холанђанин луталица*, *уклети Холандез* и сл.), насао на основу једне старе легенде, и данас живи. Примера његове употребе у нашој лите-ратури и дневној штампи има доста, а употребљава се и у нешто широј верзији: *лутати светом као уклети Холандез*.

ПОСЛЕДЊИ МОХИКАНАЦ

Овај израз често се употребљава у нашем језику, посебно у штампи. Наше новине пуне су наслова као што су *Одлазак "последњег Мохиканца"*, *Последњи Мохиканацхладнограта*, или *Последњи Мохикашиц пред вратица ОУН*. Ово треће односи се на Швајцарску, једну од ретких земаља, ако не и јед-ину, која још није постала члан Организације уједињених наци-ја. И претходна два наслова, као и текстови који иза њих следе, упућују на слично значење израза *последњи Мохикашиц*. То је, како стоји у *Речнику Српске академије наука*: "последњи или један од ретких преосталих представника неке групе, покрета, правца и сл." Могло би се још рећи и "један од последњих поборника неке идеје, или заступника какве доктрине", као у примеру *Посмдњи Мохиканац хладног рата*.

Историјат овог израза веома је занимљив. Настао у животу, у стварности, прешао је прво у књижевност, а из књижевности поново у живот, у живу језичку праксу.

Исгоријски записи говоре да су Мохиканци или Мохикански Индијанци били некад веома познато индијанско племе из групе Алгонкин. У *XVII* столећу, у време холандске, британске и француске колонизације данашњих подручја Канаде и северних делова САД, још су били бројни и снажни, али су их касније бели досељеници постепено потискивали с њихових вековних станишта док коначно нису потпуно уништени. Последњи Мохиканци изумрли су у једном индијанском резервату у држави Конектикат још у *XIX* столећу.

Тужну судбину мохиканског племена литерарно је осликао амерички писац Џејмс Фенимор Купер (1789-1851) у свом роману *Последњи Мохиканац* (енгл. *The Last of the Mohicans*), објављеном 1826. године. Ту су описани последњи дани двојице мохиканских вођа без народа - старог и мудрог Чингацгука, поглавице над поглавицама, и његовог стаситог и храброг сина Ункаса, званог Хитри Јелен. Штитећи случајне сапутнике - две девојке, кћери британског пуковника, и њихове пратиоце - ови честити Индијанци показују све врлине свога рода и своје племените крви. На крају, у сукобу с Лукавом Лијом, Хјуроном који се борио на страни Француза, млади Ункас гине. Тиме се гаси мохиканско племе, јер је Хитри Јелен био последњи погинули ратник међу Мохиканцима. Иза њега је остао само стари отац Чингацгук да догори "као запаљена луча на пропланку бледих" и да, скрхан болом, завапи: "Моје племе је ишчезло са обала сланог језера и са брда делаверског народа. Ја сам сам на свету..." Крај свога рода он је наслутио и много раније. На питање пријатеља где су његови најближи, одговорио је: "Где је бехар минулих година! Опао је, један за другим, како су и чланови моје породице, сви по реду, отишли у земљу духова. Ја сам сада на врху брда, али се и ја морам спустити у долину. Кад Ункас пође мојим стопама, тада неће више бити крви сагамора, поглавице над поглавицама, јер је мој син последњи Мохиканац."

У Куперовом роману указује се и на стварне узроке пропасти мохиканског племена. Стари поглавица о томе каже:

"Холанђани су се искрцали на ове обале и дали моме наро-ду да пије ватрену воду (тј. алкохол). Моји преци су пили све док нису поверовали да је међу њих дошао велики дух..."

А онда су, како сведоче и хронике тога времена, продавали за рум и виски своју земљу дошљацима, док нису потиснути далеко од обале у брда, где су потпуно уништени. Иза њих је остала само легенда о некадашњој моћи и слави и уобичајени израз *посаедњи Мохиканац*, који је, као што смо видели, из романа Фенимора Купера пренесен у свакодневни говор. Тај израз се и данас често употребљава, не само у енглеском језику, где је настао, него и у многим другим језицима на свету, па тако и српском.

ЗВЕЗДАНИ ТРЕНУТАК

Овај израз није забележен ни у једном од наша два највећа речника савременог језика - оном Матице српске и Српске академије наука и уметности. То ипак не значи да он не постоји и да се не употребљава у нашем језику. Примера употребе тога израза има доста, а неке од њих забележио је Ј. Матешкић у *Фразеолошком рјечнику*. Уз одредницу *звездани тренутак* он даје следеће објашњење: "посебно повољни/погодни часови, најбољи тренуци кога/чега", илуструјући то и овим двама реченицама:

"...велики тренутак у једној умјетности који је наћен и који ће као сви звездани тренуци наћи свој залаз. - Т1968.
...тутнут у оуглалу реторичку фразу о нашем родољубљу које је поглавито ту досезало звездане тренутке од илирског препорода до устанка четрдесет и прве... - Т1968."

Оба ова примера, као што видимо, новијег су датума (1968), као и трећи, ненаведени (који је из 1971). То није ни чудно, јер је израз *звездани тренутак* настао скоро, тако рећи у наше време. Код нас се могао појавити тек иза 1952. године. Тада је објављен превод збирке историјских новела *Звездани часови човечанства* аустријског приповедача Стефана Цвајга (1881-1942), у коме делу је, како тврде Н. С. Ашукин и М. Г. Ашукина, у књизи *КрвиМише слова (Крилате речи)*, први пут употребљен тај израз.

У предговору своје књиге сам Цвајг објашњава израз *звездани тренутак*, који се налази у њеном наслову. Он каже:

"Сваки епохални корак изискује припреме, сваки реални догађај сазрева поскупно... од милиона узалуд протеклих тренутака само је један стварно историјски - звездани час човечанства...ако откуца звездани час, он унапред одређује будуће године и столећа." Тај јединствени трен *"предодређује судбину стотина поколења, усмерава живот појединих људи, читавих народа, чак читавог човечанства"*.

Уз ова објашњења Цвајг директно одговара и на питање зашто преломне историјске тренутке назива "звезданим часовима".

"Зато" - каже он - "што они, попут вечних звезда, непрестано сијају у ноћи заборава и таворења."

После свега овога јасно је како је насао израз *звездани тренутак* или *звездани час* и зашто се употребљава у значењу: "преломни, одлучујући тренутак", "тренутак од епохалног значаја".

НИ ПО БАБУ НИ ПО СТРИЧЕВИМА

Овај устаљени израз настао је у народној песми, а онда је прешао у свакодневни говор, па се и данас у нас често употребљава. Кад неко, рецимо, хоће да нагласи како треба поступати или судити непристрасно, праведно, објективно, онда ће казати *ни по бабу ни по стричевима*. То је, у ствари, део шире изреке, која гласи: *ни по бабу ни по стричевима, већ по правди Бога истинога*. Тако управо стоји у народној епској песми *Урош и Мрљавчевићи*, коју је Вук забележио и објавио у другој књизи *Српских народних пјесама*.

Поменута песма говори о догађајима из друге половине 14. столећа: о борби великаша Мрљавчевића око престола цара Душана Силног, кога је и по праву и по правди требало да наследи његов син Урош. Мрљавчевићи или Мрљачевићи (у народној песми Мрљавчевићи) били су иначе позната српска феудална породица, у којој се посебно истицао краљ Вукашин (погинуо у бици на Марици 1371. године). У народној песми помињу се и његова два брата: Угљеша и Гојко. Вукашин је имао три сина: Марка, Андрију и Димитрија. Од свих тих Мрљавчевића најславнији је, и у народу најомиљенији, био баш Марко, у народним песмама опеан као Краљевић Марко. Он је главни јунак и ове песме, која, у кратку препричана, иде овако:

Марков отац, краљ Вукашин, и браћа му Угљеша и Гојко, Маркови стричеви, жестоко су се сукобили око тога коме ће од њих припасги упражњени престо преминулог цара Душана Силног, иако је, како је већ речено, право на тај престо једини имао Душанов син Урош (каснији српски владар познат под именом Урош Нејаки). Пошто се нису могли споразумети, одлуче, сваки посебно, да пошаљу чауше (гласнике) у царски град Призрен да доведу протопопа Недељка, који је "св'јетлог цара причестио, причестио и исповједио" и у кога су "књиге староставне", да пресуди "на коме је царство", тј да протумачи последњу вољу преминулог цара Душана.

Недељко одбија позив и упућује их на Краљевића Марка, говорећи:

Ја сам св'јетлог цара причестио,

Причестио и исповједио,

Ал' га исам питао за царство,

Већ за Грије што је сазр'јеио;

*Но идите у Прилепа Града
До деороеа Краљевића Марка,
А до Марка, до мојега ђат,
Код мене је књигу научио,
Код цара је Марко писар био,
Уњега су књиге староставне,
И он знаде на коме је царство;*

Ви зовите на Косоео Марка, Хоће Марко право казшати, Јер се Марко не боји никога, Разма једног Бога истинога...

Тако чауши оду у Прилеп да позову Марка да пресуди у великашком спору. Он одмах пристане и обавести о томе мајку Јевросиму, која га на поласку преклиње:

*Марко, сине, једини у мајке!
Не биши ти моја (х)рана клета,
Немој, сине, говорити криво
Ни по бабу ни по стричевима,
Већ по правди Бога истинога;
Немој, сине, изгубити душе;
Боље ни је изгубити Главу,
Него своју огр'јеишти душу..*

И Марко с том заклетвом крене на Косово. Кад су великаши видели да долази, сваки од њих понадао се да ће пресудити управо у његову корист. Вукашин Јермује Маркосин, рачуна:

*Он ће казат' на мене је царство,
Од оца ће останути ату.*

Слриц Угљеша му, опет, обећава да ће, ако пресуди у његову корист, оба "братски царовати". Други стриц, Гојко, обећава му јошвише:

*Ти ћеш, Марко, први царовати,
А ја ћу ти бити до кољена...*

На све то "Марко шуги, ништа не говори". И пресуђује праведно: нити у корист оца (тј. "по бабу"), нити у корист стичева ("по стричевима"), него према опоручи цара Душана. Саопштавајући одлуку, Марко им се обраћа овако:

*А мој бабо, Вукашине краљу!
Мало л' ти је твоје краљевине?*

Мало л' ти је? Остала ти пуста!

Већ се о туђе отимате царство. А ти, стриче, деспоте Угљеши! Мало л' ти је деспотства твојега? Моно л' ти је? Остало ти пусто! Већ се о туђе отимате царство. А ти, стриче, еојееода Гојко! Мало л' ти је војводства твојега? Мало л' ти је? Остало ти пусто! Већ се о туђе отимате царство.. Видише ли, Бог еас не еидио! Књига каже, на Урошу царство, Од оуfl је остануло сину, Бетету је од кољена царство. Њему царство царе наручио На самрти кад је починуо...

Оваквом одлуком Марко се силно замерио оцу Вукашину и стричевима. Вукашин га чак гони да га убије, али је он ипак остао на страни правде. Јер, судио је *ни по бабу ни по стричевима, већ по правди Бога истинога*, како га је заклела и мајка Јевросима.

Тако је, ето, настао, у нас израз *ни по бабу ни по стричевима*, који је забележен и у *Речнику Матице српске*, с објашњењем: "правично, праведно, објективно".

КОМ ОПАНЦИ, КОМ ОБОЈЦИ

Да би се разумео овај израз, потребно је, пре свега, знати шта су то опанци, а шта обојци. За опанке углавном сви знамо: то је она лака сељачка обућа што се каишима или опутом уз ноге притеже, па се зато и каже, кад се на пут креће, да треба "притегнути опанке". Посебно су познати србијански опанци, тзв. "шилкани". За обојке, међутим, ретко ко зна, посебно млађи свет, јер обојци се у нас одавно већ не носе. То су били увијачи за ноге што су се

носили уместо чарапа: обични комади тканине у које су се увијала стопала да их опанци не би нажуљали. Обојцима су називани и улошци од сукна који су се подлагали у опанке, а касније и у ципеле.

Кад ово знамо, поставља се питање шта значи и како је настала изрека **ком опанци, ком обојци**.

Што се самог значења тиче, оно је - барем онима који употребљавају тај израз - сасвим јасно. А објашњено је и у речницима нашег савременог језика, нпр. у *Речнику Матице српске*, где стоји да израз **ком(е) опанци, ком(е) обојци**, или обр-нуто: **ком(е) обојци, ком(е) опанци**, значи: "ко шта добије, извуче, како ко прође (у неком сукобу)". Матешки у *Фразеолошком рјечнику* уз то додаје: "па како буде", "како испадне". Он наводи и два карактеристична примера:

"Јавно треба поставити то питање пред нашу улицу, пред наш град! Отворено! Оштро! Критички! Па коме опанци, коме обрјци!"

"Направи се Косово...па коме опанци, коме обојци!" (429 а).

Јасно је, дакле, да се изразом **коме опанци, коме обојци** исказује могући исход некога сукоба у који се свесно улази, с могућношћу да се прође добро (тј. да се добију опанци, или да се остане у опанцима), али и уз ризик да се изгуби (тј. да ти остану само обојци, или, још вероватније, да останеш само у обојцима, пошто те убију и изују). Ово последње могао би бити и изворни смисао израза о коме је овде реч.

Вук Караџић у *Српским народним пословицама* даје овакво објашњење:

"Ком обојци ком опанци. Кад се казује да ће се ко с ким побити или свадити, па ко буде јачи, или ко шта докопа. Ваља да су се негда двојица отимали око обуће, па један уграбио обој-кеадругиопанке."

И ово објашњење делује уверљиво. Јер, у сваком случају, боље је у каквој отимачини добити опанке (који су вреднији) него обојке, као што је боље у борби на живот и смрт (јер наш фразем управо подразумева такву, оштру борбу) остати у опанцима, дакле жив, него без опанака - мртав и изувен, тј. само у обојцима.

ОСТАТИ НА ЦЕДИЛУ

Израз **остати на цедилу**, или **наћи се на цедилу**, у значењу: "наћи се у неприлици", "бити преварен" и сл., део је шире изреке, коју је Вук Караџић такође забележио у *Српским народним пословицама*. Ту стоји:

"Остао као брабоњак на цједилу. Ђекоја се овца и коза побрабоња у музлици кад је музу, па кад се млијеко проциједи, брабоњци остану на цједилу. Мјесто брабоњак говори се и другаријеч."

Првобитни смисао овог израза, био је, дакле, у поређењу: "остати напуштен и осрамоћен, као брабоњак на цедилу" (да уместо **брабоњак** не кажемо још ружнију реч). Касније је израз скраћен, па се говори само **остати на цедилу**, у већ реченом значењу, које је у *Речнику Матице српске* илустровано примером из дела Стевана Сремца: "И тако фрајла Јула остала на цедилу."

Поред **остати на цедилу**, у нашем језику постоји и израз **оставити кога на цедилу**, са значењем: "издати, изневерити кога", "напустити кога" и сл. Тако се за изиграна човека, који је остављен у тешкој ситуацији, кад му је помоћ била најпотреб-нија, обично каже да је "остављен на цедилу".

Примера употребе овог израза има много, и у дневној штампи и у обичном, свакодневном говору. То није ни чудно, јер при данашњем стању морала (нарочито у политици) није редак случај да некога на правди бога оставе на цедилу, или да, стица-јем околности, сам, као брабоњак, остане на цедилу.

ПРОМЕТАТИ СЕ КАО ХОЦА КРОЗ ПОЊАВУ

За некога ко се у животу сналази којекako, ко је промућуран и довитљив, па се и у тешким приликама некако "промеће", у нашем се народу каже: **промеће се као хоца кроз поњаву**.

Овај израз проистекао је из једне кратке народне приче о Насрадин-хоци, коју је Вук Караџић забележио и објавио у сво-јој збирци *Српске народне пословице* (штампаној на Цетињу 1836. и у Бечу 1849. године). Ево те приче у целини:

"Промеће се као хоца кроз поњаву. Приповиједа се да је Насрадин-хоцу карала жена да не сједи беспослен, него да се *промјеће*, тј. да ради што; хоца пак разумјевши то (по свој прилици навалице) сасвим друкчије, разапне поњаву у авлију па, прорезавши је, стане скакати кроза њу и тамо и амо."

Прича, како видимо, објашњава порекло и значење самог израза *прометати се као хоца кроз поњаву*. По томе он значи и "сналазити се избегавајући веће напоре", или "довитљивошћу се извучити из неког шкрипца", као што је то учинио Насрадин-хоца, промећући се кроз поњаву "навалице" (намер-но) криво схвативши женин прекор да не седи скрштених руку, него да се *п р о м е ћ е*, тј. да се некако сналази у животу и зарађује. Хоца се могао извући захваљујући вишезначности глагола *прометати се*, који, поред осталог, може да значи "сналазити се", али и "скакати кроза што",

Израз *прометати се као хоца кроз поњаву* прилично је раширен у нашем народу, у свакидашњем нашем говору.

Уто-лико је чудније што није забележен у нашим великим речницима, као што је, рецимо, *Речник Матице српске*.

То, међутим, не значи да он и данас не живи и да се не употребљава. Вукова је заслуга што га је забележио и објаснио му настанак.

КАО ШВАБА ТРАЛАЛА

Кад неко говори дуго (и испразно), понављајући стално једно те исто, у нас се обично каже: "Овај све једно, као Швабо тралала". Уз главни део израза: *као Швабо* (или *Шваба*) *тралала*, поред *све једно*, каже се и *све исто* или *увек исто*: *Овај све исто* (*увек исто*), *као Швабо тралала*. Овде може стајати и неки глагол који својим значењем упућује на дуго трајање (*понављати*, *отегнути*, *наставити*): *Понавља као Швабо тралала*. *Отегнао као Швабо тралала*. *Наставио* (*да прича*) *као Швабо тралала*. Све те и друге варијанте могу се чути у нашем свакодневном разговорном језику, посебно у коментарима разних састанака, на којима се обично млати празна слама.

Занимљиво је да ни овај, иначе широко распрострањен, познат и често употребљаван фразем Јосип Матешић није унео у *Фразеолошки рјечник хрватскога или српског језика* (1982), а нису га, зачудо, забележили ни састављачи великог, шестотом-ног *Речника српскохрватскога књижевног језика Матице српске* (1967/1976). То је утолико чудније што је тај фразем, као што је речено, општепознат и што се у нашем језику дуго употребљава, скоро већ двеста година, па га је још Вук Караџић чуо у народу и унео у своју збирку *Српске народне пословице* (1849). Вук је уз сам фразем дао и објашњење његовог настанка. Он каже:

"Олес ајнс, као Шваби тралала. Приповиједа се како су ђаво и Швабо погодили да један другога носи, докле онај који се носи не испјева једну пјесму. Тако најприје узјаше ђаво на Шваба и започевши најдужу пјесму коју је знао, стане пјевати, а кад је сврши, онда Швабо узјаше на ђавола, али мјесто како праве пјесме заинтачи пјевати *тралала*, и тако Швабо прева-рио ђавола, те га је морао носити читав дан, а пјесми ни краја ни конца."

Уз ову причу из које је могао произаћи фразем, или је, можда, сам фразем био основа за причу треба дати неколико објашњења.

Олес ајнс на почетку вероватно је искривљено немачко "свеједно", како се и у нас често, можда и најчешће, чује: *Он све једно, као Швабо тралала*. Швабо (или Шваба) је у нас, као што се зна, погрдан назив за Немце и Аустријанце (РМС, 6,935). У свести (и историјском искуству) нашег народа Швабе су, поред Турака, (биле) вековни непријатељ, па је чудно што се баш Шваби приписује толика домишљатост. Ово може бити и доказ да је прича инспирисана фраземом, који је постојао и раније као реакција нашег пука на рефрене у немачким песмама, које није разумео и које је памтио само по сталном понављању.

Иако, како је већ речено, фразем *као Швабо тралала* није забележен у *Матичином речнику*, његови састављачи регистро-вали су саму реч *тралала*, или тра-ла-ла уз објашњење: "*узвик* (*узет из немачког језика*) *који се припева у песми* (*обично после сваке строфе*)" (РМС, 6,257). Одтогасуизведени ономатопеј-ски глаголи *тралакати* и *тралалакати певати*, *понављати у певању "тралала"*, и (у истом значењу) *тралаликати* с глагол-ском именицом *тралаликање*, као и *тралакање*, што је такође забележено у РМС. Због свега тога несхватљиво је што фразем *све једно, као Швабо Шралала*, у овој или некој другој варијанти, није досад забележен ни у једном нашем речнику, чак ни у фразеолошком.

ПСУЈЕ КАО ВЛАХ С КОЦА

Ни фразем *псује као Влах с коца*, у значењу: "гадно псује", "изговара најтеже и најпогрдније псовке", није уврштен у *Фра-геолошки рјечник хрватскога или српског језика* Јосипа Мате-шића (изд. Школска књига, Загреб, 1982) сигурно, зато што није нађен у утврђеном корпусу текстова за исписивање фразе-олошке грађе, а састављач га се, једноставно, није сетио. Нема га ни у *Речнику српскохрватскога књижевног језика* Матице српске (РМС), а, што је још чудније, ни у *Речнику српскохрватско-ског књижевног и народног језика* Српске академије наука и уметности (РСАНУ). Тај је фразем, међутим, веома чест у раз-говорном језику, у српским руралним и урбаним говорима, па га је још Вук Стефановић Карацић забележио и унео у своју књигу *Српске народне пословице и друге различне као онеубичај узете ријечи* (Беч, 1849). Ево његовог објашњења:
"Псује као Влах с коца. Јер чоек који је набијен на колац не бојећи се никаква већега зла псује Турцима шта му на уста дође, не би ли га убили."

Влах у овом контексту значи "православац (Србин)", "ра-јетин". Вук у *Српском рјечнику* (1818), тумачећи ту реч немач-ким и латинским *der Walach, Valachus*, додаје: Турци (особито Бошњаци) зову и Србље (кашто и све ришћане) *Власима*. Реч *Влах* иначе у нашем језику има више значења (в. РМС, 1, 349 и РСАНУ, 2,716), али јој је значење овде одређено и јасно, јер се зна кога су Турци на овим просторима набијали на колац.

Језиве и потресне сцене тога варварског начина кажња-вања описао је, до најситнијих детаља, Иво Андрић у роману *На Дрини ћуприја*. Набијање на колац сељака Радисава изгле-дало је овако:

"Радисав обори главу још ниже, а Цигани му приђоше и стадоше с њега да свлаче гуњ и кошуљу. На грудима се указаше ране од верига, потприштене и поцрвенеле. Не говорећи више ништа, сељак леже како му је наређено, окренут лицем према земљи. Цигани приђоше и везаше му прво руке на леђа, а потом за сваку ногу, око чланака, по један конопац. Затегнуше сваки на своју страну и широко му раскречше ноге. За то време Мерџан је положио колац на два кратка обла дрвета тако да му је врх дошао сељаку међу ноге. Затим извади иза појаса кратак, широк нож, клекну поред испруженог осуђеника и нагау се над њим да му расече сукно од чакшира међу ногама и да прошири отвор кроз који ће колац ући у тело. Тај најстрашнији део крвникова посла био је, срећом, за гледаоце невидљив. Видело се само како везано тело задрхта од кратког и неприметног убода ножем, како се подиже до паса, као да ће устати, али одмах поново паде натраг и тупо удари о даске. Чим је то свршио, Циганин скоочи, дохвати дрвени маљ са земље и стаде њиме да удара доњи, тупи део коца, лаганим и одмереним ударцима. Између два ударца стао би мало и посматрао прво тело у које забија колац а затим двојицу Цигана, опомињући их да вуку лагано и једномерно. Тело раскреченог сељака грчило се само од себе; код сваког ударца маља кичма му се савијала и грбила, али су га конопии затезали и исправљали. Тишина је на обе обале била толика да се јасно разбирао и сваки ударац за себе и његов одјек негде на стрмој обали. Најближи су могли чути како човек удара челом о даску и поред тога један други необичан звук; али то није био ни јаук ни вапај ни ропац, ни ма који људски глас, него је цело то растегауто и мучено тело ширило од себе неку шкрипу и грохот, као плот који газе или дрво које ломе."

Након описа још неких језивих детаља, посебно усправља-ња коца и згрченог лица несретног Радисава, Андрић наставља:

"Кад и то би готово, Цигани се измакоше подаље и при-дружише сејменима, а на оном празном простору остаде сам, издигнут за читава два аршина, усправан, испршен и го до паса, човек на коцу. Из даљине се само наслућивало да кроз њега иде колац, за којим су му везане ноге при чланцима, док су му руке везане на леђима. Зато је народу изгледао као кип који лебди у ваздуху, на самој ивици скела, високо изнад реке..."

Тада Плевљак, Мерџан и још двојица сејмена приђоше поново осуђенику и стадоше да га загледају изблиза. Низ колац је текао само слаб млаз крви. Човек је био жив и свестан. Слабине су му се дизале и спуштале, жиле на врату куцале, очи су колутале споро али непрестано. Кроз стиснуте зубе навирало је отегнуто режење у ком су се тешко разабирале поједине речи:

- Турци, Турци... - грцао је човек са коца - Турци на ћу-прији... да паски скапавате... паски помрете!"

Одмерени и уздржани Андрић изоставио је страшне псовке и, уместо њих, ставио три тачке. Али, да се замислити шта је све могао изговорити Турцима, умирући полако, у му-кама, несретни Радисав, набијен на колац на стрмој обали Дрине, изнад скела новог моста.

Сурово набијање људи на колац припада, надајмо се, далекој прошлости. Али из тих времена, можда и зато да нас на њих подсети, остао нам је фразем *псује као Влах с коца*, што значи: "гадно псује", "изговара најтеже и најпогрдније псовке", а у другој верзији: "одговарати (коме) као Влах с коца" - "дрско, осорно одговарати".

ЛАБУДОВА ПЕСМА

Последњи значајнији рад или дело неког ствараоца пре његове смрти (на крају активног уметничког, научног или каквог другог стварања) назива се обично *лабудова песма*.

У нашем језику тај се израз веома често употребљава, и то не само да би се означило задње дело неког ствараоца него и задња манифестација каквог талента уопште, као што је, рецимо, последња велика игра једне генерације спортиста, фудбалске екипе и сл. Чак је, у своје време, последња возња железнице на парни погон на ускотрачној прузи Чапљина -Никшић пропраћена у штампи сентименталним текстом под насловом *Лабудова песма неуморног "ћуре"*.

Израз *лабудова песма* веома је стар. Познавали су га још и антички Грци и Римљани. Они су веровали да лабудови пред смрт испуштају гласове који подсећају на лепу мелодичну песму-тужбалицу. По неким митовима, сви се лабудови, кад осете да им се ближи крај и да долази смртни час, враћају на реку Меандар (у Малој Азији) да ту отпевају своју последњу песму. Езоп је у једној басни (VI в. пре н. е.) забележио: Товоре да лабудови певају пред смрт. "Ајунакиња ЕсхиловетрагедијеЛгажнон Клитемнестра, за предсмртне надахнуте речи Касандре каже: "Она, која је, слично лабуду, пропевала своју последњу, жалобну, смртну песму." Израз *лабудова песма* употребио је на једном месту и Цицерон у своме делу *0 говорнику*. Да веровања о предсмртној песми лабуда, преточена у један леп и сликовит израз, нису без основа, сведочи велики немачки природњак Алфред Едмунд Брем (*Brehm*). У познатом делу *ЖивоШ животиња (Tierleben)* он, поред осталог, детаљно описује и живот лабудова, истичући ово запажање истраживача Шилингса:

"Лабуд жутокљуни не само што посматрача одушевљава лепим изгледом... него и отвореним, различитим и чистим тоновима свога гласа којима се јавља сваком приликом...."

То милозвучно оглашавање појачава се нарочито у ситу-ацијама кад на замрзлим рекама овим прекрасним птицама запрети опасност да остану без хране и тако угину.

'У таквим сам приликама' - прича Шилингс - 'читаве дугачке зимске вечери и читаве ноћи много пута слушао тужалке бројних гласова из даљине... То певуцкаво дозивање подсећало је час на пријатни звук звона, час на звукове каквог инструмента.'"

На основу овог описа и других података, Брем констатује:

"Све што се говори о песми умирућег лабуда нису измишљотине, јер последњи уздаси смртно рањеног лабуда извијају се у виду певајуће мелодије."

"По свему томе" - закључује велжи природословац - "прича о лабудовој песми показује се врло истинитом. Она је, очи-гледно, заснована на стварности, али су је поезија и бајка одели у другу форму. Правим певачем умирући лабуд не може се сматрати, али његов последњи уздах толико је мелодичан, као и сваки други који он производи." Лабудови, дакле, бар они жутокљуни (тзв. кликтавци), ипак умиру певајући. Та чињеница била је, како смо видели, ослонац и за стварање устаљеног израза *лабудова песма*.

КРОКОДИЛСКЕ СУЗЕ

За човека који се претвара да је ојађен и ожалошћен због нечије несреће, а у ствари се потајно томе радује, који јавно оплакује жртву властитог насиља или сплетке, каже се да *лије* (или *рони*) *крокодилске сузе*. *Крокодилске сузе* су, дакле, израз који значи крајње лицемерје, он означава лажно сажалење, лажно изражавање жалосги и сл.

Ево једног карактеристичног примера из Матешиневог *Фразеолошког рјечника*:

Моје узбуђење код мојег посмртног слова над отвореним Гробом трагично и нагло преминулог професора Печара... Кујунџић проглашава за "крокодилске сузе". - ВУС1976.

Не верују, значи, човеку да је био искрен, да је покојника стварно жалио, иако је лепо и дирљиво говорио на његовој сахрани!?

Лажно саосећање, исказано фраземом *крокодилске сузе*, сусрећемо и у овом примеру, исписаном са пожутелих страница једног листа:

"Наша пливачица Атина Бојаци вратила се из Каира, где је освојила друго место на међународном такмичењу. Пре одласка највише се бојала крокодила, јер је морала осам часова да плива у Нилу. - Разочарала сам се - рекла нам је јуче. - Нисам видела ниједног крокодила..."

Међутим, ова 'крокодилска атмосфера', ипак није мимоишла Атину Бојаци. Кад се, по повратку, пожалила на своје нерешиве материјалне проблеме око учешћа на међународним такми-чењима, у Пливачком савезу су пролили - крокодилске сузе."

Оваквих примера могло би се навести доста, јер људи често, уместо сгарног сажаљења и помоћи онима који су у невољи, бездушно и претворно лију крокодилске сузе. То је, међутим, друга тема, за друге прилике. Ми ћемо се овде позабавити самим тим изразом и објаснити како је и зашто настао.

Крокодил је страшна звер, крволочна и бездушна, па је чудно да може уопште да плаче, а камоли да некога жали, макар и уз претварање. Како су, онда, лажне сузе повезане управо с крокодилом?

Разлога за то има. Крокодил заиста понекад плаче, али не од туге и жалосги, већ зато што су му сузне и пљувачне жлезде у тес-ној вези, па кад прождире жртву, рефлексно сузи, пушта крупне сузе.

Народи који живе у крајевима где има крокодила запазили су ту појаву, па су почели веровати да крокодили оплакују своје жртве. Отуда, онда, и израз *крокодилске сузе* - "лажне сузе", "лажно сажаљење".

Поред *крокодилских суза* постоји и израз *крокодилски смех*, са значењем: "лажан, неискрен смех". У *Речнику Матице српске* забележен је овај пример:

"Чим остадосмо сами, она прсну у свој крокодилски смех..."

Лако је објаснити како је настао овај израз. Пошто су *крокодилске сузе* - "лажне сузе", придев *крокодилски* добио је значење - "лажан", па је тако, онда, и лажни смех постао - *крокодилски смех*.

ПОДМЕТНУТИ КУКАВИЧЈЕ ЈАЈЕ

Људи су често, у својој препредености и подмуклости, спремни једни другима да подмећу свашта, па и - кукавичја јаја. Судећи по насловима и написима у нашим новинама подметање (или потурање) кукавичјих јаја опробано је средство за пости-зање ових или оних циљева у политичкој борби. Отуда и упо-зорење:

"Промена онога што не ваља мора бити... При томе треба пазити да се са захтевима за промену не подметне и 'кукавичје јаје', односно неки парцијални интерес." Слична је и ова констатација:

"Појединци из својих фотеља подмећу кукавичја јаја данашњој, модерној Европи, која је време феуда већ заборавила."

Очигледно је да је и у једном и у другом примеру реч о некој подвали, о замени правих садржаја кривим, лажним, о под-метању својих схватања или тежњи некоме другом да их он, и не знајући о чему се ради, засгупа или оствари. А све је то, како смо видели, означено изразом *подметнути кукавичје јаје*.

Како је настао тај израз и зашто је одређено људско понашање повезано с кукавичјим јајима?

Познати немачки зоолог Алфред Едмунд Брем (*Brehm*), у својој сјајној и већ поменутој књизи *Живот животиња*, приказујући нашу сиву кукавицу (*Cuculus cornus*), говори, поред осталог, и о њеном посебном начину размножавања. Та птица, наиме, не изводи младунце као све остале птице - лежањем на јајима. Она своја јаја полаже у туђа гнезда да се тамо излегу, тако да младе кукавице касније отхране други родитељи. Кукавица, дакле, стварно подмеће своја јаја другима. Обично су то зебе, шеве, врапци, шојке, свраке, славуји, дроздови, косови и друге птице певачице. Занимљиво је да јој при томе помаже и сама природа. Њена јаја су, наиме, бојом прилагођена јајима птица у чија их гнезда полаже.

"Услед тога" - каже Брем - "у различитим подручјима пре-вагује час једна, час друга боја." Овај природњак износи и друге занимљиве податке о кукавичјем подметању јаја:

"Млада кукавица излази из јајета након 12 дана лежања. Тек излегла, потпуно је немоћна, али упркос томе страховито прождрљива. Захтева више хране него што јој њени одгојитељи могу смоћи, па ако у гнезду има и других младунчади, граби им храну испред кљуна. Млада кукавица, још гола, избацује редовито сва јаја и своје сустанаре из гнезда... Експериментима је проверено да млада кукавица нагонски избацује из гнезда децу својих гостопримаца. Некој младој кукавици, три дана након изласка из јајета, ставили су у гнездо, које је већ било празно, канаринце од осам дана. Мали кукавичји голишавац није мировао све дотле док није једнога од њих, жестоко се окрећући и подмећући главу, напратио себи на леђа. затим се брзо и снажно усправио, кренуо натрашке и избацио младог канаринца из гнезда. Исто је тако поступио и с осталима."

Оставши само у гнезду, младунче кукавице обезбеђује себи опстанак, јер га помајка и поочим хране - настојећи да му доне-су што више инсеката, пужића, гусеница и црва како би задовољили његову велику глад. Након двадесетак дана млада кукавица напушта гнездо и одлази у природу, праћена још извесно време дирљивом пажњом обманутих хранитеља.

На основу спознаје понашања кукавица у природи настао је у језику израз *подметнути кукавичје јаје*, са значењем: "насамарити кога", "вешто подметнути коме своје мисли или схватања", "сврјим проблемима оптеретити другога" и сл. Он се углавном односи на људе који се понашају као кукавице, тј. оне који су спремни да другима подметну своје идеје или своје тежње како би их остварили туђим напорима.

Треба на крају рећи да између стварног подметања кукавичјих јаја у природи и понашања људи која се означавају тим изразом постоји једна битна разлика: птице то чине по нагону за одржање, а људи свесно - да би прикрили своје праве намере и остварили их насамаривши другога. Стога израз *под-метати кукавичја јаја* има јако пејоративно (погрдно) значење.

ЦАРСКИ РЕЗ

Царски рез је резултат двоструке грешке: грешке мајке природе и једне обичне лингвистичке заблуде. Сам тај израз настао је у 17. столећу, али је хируршки захват који се њиме означава ("вађење плода из мајчине утробе прорезивањем трбушне стенке и утеруса") постојао и много раније. Према грчким легендама, на тај је начин дошао на свет бог вина и радости Дионизије, па чак и бог лекарства Асклепиос или Асклепије (лат. *Eskulap*), онај чији се лик са змијом може виде-ти по нашим апотекама. Рођење помоћу царског реза везује се и за неке јунаке народних епова (за Рустема из *Шахнаме*, на пример), а постојало је и веровање да су тако рођени и гласовити Римљани Сципион Африканац, конзул и војсковођа који је поразио Картагињане, и сам Гај Јулије Цезар, велики импера-тор. Римски писац и историчар Плиније сматрао је да надимак *Цезар* (изворно *Caesar*) потиче од *Caesares* или *Caesines*, како су се називали људи који су "*ex utero matris caeso nati*", тј. "рођени изрезани из материце". Такво рођење Јулија Цезара никада није доказано, али се израз *царски рез* (мед. лат. *sectio caesared*) ипак везује за његово име. Но о томе нешто касније. Сада још неколико речи о царском резу као људској корекцији грешке мајке природе.

Операција вађења детета из мајчине утробе изводи се у случајевима кад, због различитих сметњи (сужења зделице и сл.), није могућ нормалан пород. То је данас рутинска хируршка интервенција, са занемарљивим процентом смртности, а некад је исход тога захвата, због тровања и других компликација, био кобан за плод, а поготово за мајку. У прошлости се царски рез изводио углавном на тек умрлим трудницама ("*sec/io caesarea in mor/ua*"). Разлози су били двојаки: хумани (да би се спасло дете) и магијски или религијски. У Јустинијановом закону забележене су старе римске одредбе да се из мртве труднице обавезно мора извадити дете. По обичајима неких старих наро-да, трудница се није смела сахранити или спалити са чедом у утроби, а Католичка је црква у средњем веку препоручивала да се дете извади из мртве мајке, како би се, ако остане у животу, могло крстити. Мада постоје неке претпоставке да је царски рез на живој жени примењиван много раније (код Јевреја у // столећу), први такав захват изведен је тек негде почетком XVI столећа. Тај се подухват, као први, приписује извесном Јакобу Нуферу, кастратору (штројачу) свиња из Базела у Швајцарској, који је на тај начин, уз претходну дозволу свештеника, а уз асис-тенцију месног целата и присуство градоначелника и судије, спасао сигурне смрти своју супругу и дете. Забележено је да је нешто касније (1540) талијански видар Баино извео исту операцију, спасавши једну породиљу, али, на жалост, не и њено дете. Већ 1581. године објављена је прва монографија о царском резу. Написао ју је француски лекар Франсоа Русе (Francois Rousset).

Но вратимо се самом изразу *царски рез* и лингвистичкој заблуди на којој се заснива.

Пошто се веровало да је Цезар рођен изрезивањем из мајчине утробе, латански назив за ту операцију: *sectio caesarea* (што је, у ствари, таутолошки спој две речи истог или сличног значења: *sectio*- "резање" и *caesareus*- "изрезан") криво је протумачен, па је оно *caesarea* повезано са *Caesar*, што значи и "цар". Тако је онда, захваљујући грешци, настао израз *царски рез*.

Постоји још једно тумачење порекла тога израза, али и оно упућује на везу с именом Јулија Цезара. У његовом закону (*Lex Caesarea*), наиме, било је прописано да се утроба сваке жене умрле у поодмаклој трудноћи отвори, па је, наводно, по њему онда та операција названа *царски* (то ће рећи - *цезарски*) *рез*. Ни та претпоставка није доказана. Остаје, дакле, закључак да је израз *царски рез* ипак настао као плод једне лингвистичке заблуде. Но, без обзира на то, он је ушао у медицинску терминологију, па и у обичан свакодневни говор, где се употребљава у значењу: "енергичан, спасоносан захват у решавању неког тешког проблема". Зато се код нас чује, а може се прочитати и у штампи, да је нашој привреди, и нашем друштву у целини, потребан - царски рез. То се једнако односи и на наш фудбал, иако је својевремено Бранко Зебец, кандидат за савезног капитена изјављивао: "Никада због једног дебакла какав су доживели плави на Мундијалу не бих правио 'царски рез' у толикој мери да се одрекнем искусних играча."

Примера овакве употребе израза царски рез има много. Огога је чудно да он није забележен у великом *Фразеолошком рјечнику* Ј. Матешиха.

СИЈАМСКИ БЛИЗАНЦИ

Израз *сијамски близанци* означава блиску, нераздвојну повезаност две особе, или ствари, појаве и сл., каткад толико тесно везане да би сваки раскид, кад су у питању живи створови, значио смрт за сваког од њих. У том значењу фразем *сијамски близанци* проширио се и у обичном говору, па се у Матешихевом *Фразеолошком рјечнику* наводи и овај пример из дневне штампе: "Зашто сте раздвојили сијамске тв-близанце Шиљка и Силобрчића?" (Реч је о двојници нераздвојних водитеља у некад веома гледаној емисији "Мали ноћни разговори".) Управо с тим значењем ("блиска повезаност") *сијамски близанци* живе данас у српском језику. А прави "сијамци", од којих је тај израз и потекао, одавно су умрли, пре више од стотину година. Звали су се Чанг и Енг. Рођени су, како се већ из самог израза да закључити, у Сијаму (данашњем Тајланду), који је познат још и по сијамским мачкама, али и по томе што се сликовито назива "земља смешка".

Занимљиво је да близанце Чанга и Енга, који су били физички спојени, срасли једним делом груди, у њиховој родној земљи нису звали сијамским него - кинеским близанцима, зато што су им родитељи били досељени Кинези.

Рођени 11. маја 1811. године, близанци су детињство про-вели у малој пловећој кући у близини Бангкока, главног града Сијама (Тајланда). Отац им је био сиромашни рибар, па су живели у беди све док их 1829. није открио трговац и поморац Абел Кофин и одвео у Сједињене Америчке Државе. Приказивао их је публици по градовима с обе стране океана (и у Америци и у Европи) тако да су постали веома популарни. Огекли су светску славу, а уз то и доста новаца, па су се нас-ганили у Сједињеним Државама, у Северној Каролини, и при-мили америчко држављанство. Прво су се бавили трговином, а онда су купили фарму и живели на својих 110 јутара, гајећи стоку и обрађујући земљу. За дивно чудо, били су и сретно ожењени - двојма Американкама, сестрама Аделаид и Сали, с којима су изродили више од двадесеторо деце (Чанг и Аделаид имали су седам кћери и три сина, а Енг и Сали чак седам синова и пет кћери). Сва деца су им иначе била нормална и здрава, осим једног Чанговог сина и кћери који су остали глувоними. Заједно рођени, не растајући се ниједног тренутка, Чанг и Енг су заједно и умрли, истога дана и готово у исти час: 17. јануара 1874. Преминули су у 63. години.

О славним близанцима досад се писало доста у целом свету. О њиховом животу написан је и један роман. Објављен под насловом *Двоје*, тај је роман седамдесетих година двадесетог века побудио велико интересовање читалачке публике широм Америке. Аутори поменутог дела, Ирвин Валас и његова кћи Еми, изнели су много занимљивих детаља из Чанговог и Енговог живота. Уза све богатство, њихово живовање било је тешко и несношљиво, па је често долазило и до драматичних сукоба. Чанг је, рецимо, пио и пушио, а Енг никако није подно-сио алкохол и дуван. Због тога су се тукли, па чак повлачили и по судовима. Али њихова невоља имала је понекад и своје пред-ности. Једном их је спасла тешке новчане глобе и затвора. Десило се да је, приликом боравка у Филаделфији, Чанг ударио једног гледаоца, па је требало да буде кажњен. Судија се нашао у недоумици: Ако казни Чанга, испаштаће и Енг, ни крив ни дужан. То је схватила и оштећена страна, па је повукла тужбу, те се тако све сретно завршило.

За Чанга и Енга по њиховом имену, а поготово по америчком презимену *Bunkes*, данас ретко ко зна. Али они су у целом свету постали и остали познати као *сијамски близанци*. Тај израз ушао је и у медицинску терминологију па се сви случајеви "сраштених близанаца" код нас и у свету управо тако називају.

ПИЈАН КАО МАЈКА

Људи који често и радо загледају чашици у дно, који воле "добру капљицу" (да не кажемо - пијанци) имају своје тумачење израза *пијан као мајка*. Они тврде да су сви љубитељи алкохола душевни и добри људи, па пошто се каже *добар као мајка*, израз *пијан као мајка* значи то исто. Прво је, дакле, било: пијан - добар као мајка, а онда само - *пијан као мајка*.

Кад би то стварно било тако, на свету не би било невоља. Сви би људи помоћу алкохола могли постати добри, а са довољним количинама вискија, коњака, вотке, или наше добре црногорске лозоваче, могла би се спречити крвопролића и помирити зарађене војске. Огварност је ипак друкчија: знамо да се у пијанству чине многа зла, а оно је и само за себе велико друштвено зло.

Али, оставимо љубитеље алкохола и њихова пристрасна тумачења, којима своју велику ману претварају у врлину! Има и сасвим трезвених, веома озбиљних и компетентних људи који израз *пијан као мајка* повезују с алкохолом.

Академик Берислав Берих, професор универзитета и шеф Гинеколошко-акушерске клинике у Новом Саду, даје овакво објашњење:

"У време када су се жене порађале по кућама, без стручне помоћи, у случајевима када је долазило до застоја порођаја, или ако је порођај био веома болан, бабице су давале породиљама да пију алкохол, и то по могућности што јачу ракију, да би оне на тај начин биле обезбољене. То народно искуство има своју основу и у медицини. Утврђено је, наиме, да одређене (не пре-велике) количине алкохола у току порођаја доводе до попуштања грчева материце и опуштања мишића. На тај се начин заиста олакшава порођај. Чак и ради предупређивања побачаја својевремено су давале женама мање количине коњака или вињака да би се спречило грчење материце, што је један од знакова претећег побачаја. Тако се поступало и у нашим здравственим установама, а на Западу, нарочито у Скандинавији, то је била редовна пракса. Све то, дакле, има своје оправдање и, да кажемо, логично објашњење. На тај начин је, онда, настао и израз *пијан као мајка*, јер су жене у породу стварно напијане, оне су биле пијане."

Насупрот овом тумачењу, лингвисти имају друкчије објашњење. Др Драгана Мршевић-Радовић, један од најбољих познавалаца фразеологије у нашем језику, ослањајући се на истраживања познатог руског лингвисте, професора Никите Толстоја, каже:

"Познато словенско поређење *пијан као мајка* повезује се са нешто ширим изразом *пијан као мајка земља*. Интересантно је шта је проф. Толстој нашао као основицу за настанак овог поређења. Код примитивних народа постоји веровање да је мајка земља свеопшта мајка - мајка родитељка, прародитељка целог живог света. Да би могла да испуни ту своју примарну функцију, функцију репродукције, мајка земља мора да буде обилато натопљена влагом, кишом. Киша долази с неба као небески, божански дар. Сваког пролећног циклуса, обилно натопљена пролећним водама, земља постаје натопљена, напојена или - 'пијана' мајка земља. Отуда придев *пијан* у нашем поређењу *пијан као мајка земља* има, у ствари, значење: 'натопљен', 'напит'. Да је заиста реч о овом значењу придева *пијан*, показује његова употреба у још једном, такође познатом фразеолошком изразу. *Сит и пијан* каже се за човека који је задовољен, задовољан, крји није ни гладан ни жедан. То значи - када је довољно нахраћен и напојен. Пијан, дакле, није ништа друго него 'напит', 'напојен'.

Глагол *пиши* уз именице које значе некакву пропустљиву материју значи 'упијати'. Кажемо да земља или песак пију воду, пију влагу, па су онда напојени, натопљени, напиту.

Када је значење *пијан* - 'натопљен', 'напојен' посгало секундарно, помало затамњено, избледело, заменило га је друго, општије значење - 'пијан', 'опијен'.

Како сада објаснити *опијен као мајка земља*!

Нормално. Говорник је потражио неке њему ближе асоцијације из света који га је окруживао и родила се нова слика: не више *пијан* ("натопљен") *као мајка земља*, него *пијан као мајка*, тј. жена која рађа."

Ово објашњење је уверљиво, утолико више што постоји и израз *пијан као земља*. Али ни оно прво, медицинско, бар што се тиче података о опијању породиља, није без основа. Ако на тај начин и није настао сам израз *пијан као мајка*, у свести и говору народа могао се учврстити.

ПИЈАН КАО ДУГА

У нашем језику има велики број израза којима се исказује како је неко пијан. Говори се, као што знамо: *пијан као земља* или *пијан као мајка*, затим: *мртав пијан*, *трештен пијан*, па *пијан као ћускија*, *пијан као клен*, *пијан као бачва* (или *чеп*, *дрво*, *пањ*), *пијан као смук*, *пијан као свиња* итд. Међу изразима овога типа је и *пијан као дуга*. У *Речнику Матице српске* (књ. I, 799 а) речено је да тај фразеологизам значи: "потпуно, до бесвести пијан".

Матеша. Већ смо, у претходном тексту, објаснили зашто се каже *пијан као мајка* и *пијан као земља*. Ни остале изразе крји су овде наведени није тешко објаснити. *Пијан као чеп* значи, у ствари "натопљен", "наквашен" (алкохолом), па отуда и "мокар" (као чеп). Тако је и с другим сличним фраземима: *пијан* (тј. "наквашен", "натопљен", "мокар") *као бачва* (*дрво*, *пањ* и сл.). Поређење се само по себи намеће: пијанац је натопљен алкохолом (као бачва шга чеп, пањ, дрво). И мокар је од алкохола као чеп, бачва итд. Стога онога који воли да пије и зову "мокри брат". Сви ти фразеологизми по свом су значењу једнаки изразу *пијан као мајка* (*земља*). И ту се значење развило преко глаго-ла пијан у значењу "натопљен".

Што се каже *пијан као ћускија*, такође је лако објаснити. Ћускија је тешка гвоздена полука која не може стајати усправно. Она пада на земљу као пијан човек. Тако је између речи *пијан* и *ћускија* успостављена значењска веза која је фик-сирана у устаљеном изразу.

Изразе *пијан као свиња* и *освињио се* (наљоскао се као свиња) није потребно посебно објашњавати. Пијан се човјак заиста понаша као свиња.

Све је то, дакле, јасно и логично. Али зашто се каже *пијан као дуга*? Како је *дуга* доведена у везу с пијанством? Највећи број оних који употребљавају тај израз мисли да се ту ради о дуги као природној појави која се јавља на небу после кише. Отуда, онда, и веровање како се дуга у широком луку спушта негде на земљу "да пије воду". Мисли се да је тако нас-тао и израз *пијан као дуга* (и *пије као дуга*).

Ова претпоставка, међутим, није тачна. Реч *дуга* у помену-том изразу има сасвим другачије значење (и другачији нагласак). У *Речнику Матице српске* то је означено овако:

"*дуга*... савијена даска као саставни део бачве, бурета."

Једно је, дакле, *duga* - природна појава (у тој се речи први слог изговара са дужином, отегауто), а друго, опет, *duga* - дашчица за бурад или бачве (где се први слог изговара кратко и оштро).

Израз *пијан као дуга* везан је, у *Речнику МС*, код Матеша и у другим изворима, управо за ову другу реч. Зато треба говорити *пијан као дуга* (с кратким), а не *ријан као дуга* (с дугим нагласком).

После свега овог лако је утврдити како је настао тај фразем, који иде у ред оних израза у којима *ријан* значи "натопљен", "наквашен". Поред *ријан као чер* (*бачва*, *рањ* и сл.) сасвим је логично и *ријан као дуга*.

МЛАТИТИ ПРАЗНУ СЛАМУ

Израз *празна слама*, који је иначе плеонастичан (јер слама је већ сама по себи празна), означава у нашем језику нешто безвредно, отрцано, нешто што се одбацује. Јасно је и зашто је то тако. Након вршидбе жита, кад се издвоји корисно хлебно зрно (пшенице или ражи и сл.), остају само празни класови и сасушене жуте стабљике, које тако рећи не служе ничему, осим као простирка за стоку. Некад је, додуше, слама служила и за покривање кућа, али су та времена давно прошла. Отуда *празна слама* и значи нешто безвредно или глупо, отрцано и сл. Не каже се случајно за незналицу или глупака да *има сламу у гнаеи*. И то је, наравно, јасно и логично. Али зашто се каже *м л а т и т и у п р а з н у с л а м у*! О каквом је "млаћењу" ту реч?

Одговор на ово питање крије се у давно минулим време-нима, кад се жито није врхло као данас: помоћу посебних машина - вршалица, или, у новије време, комбајна, који и жању и врху и веју жито, а уз то и слажу и повезују "празну сламу".

У стара времена жито се врхло на два начина - помоћу коња и млаћењем.

Вршидба помоћу коња изгледала је овако: После жетве снопови би се свозили на гумно (место где се врше) и полагали око једног стуба или стожера. Затим би за стожер везали једног или два коња и терали их укруг по житу тако да би својим копи-тама крунили класје и одвајали зрно од стабљика. Потом су подизали сламу, а жито би превејавали на ветру да се ослободи чахурица и осја. Тако се добијало чисто зрно.

Они који нису имали коња, својим су рукама млатили пожњевено жито и тако одвајали зрневље од класја. То су обично чинили служећи се једноставном справом, која се звала *млатило*, *млатка*, *млатац* или *млатач*. Како је изгледало млатило и како се помоћу њега врхло жито, објашњено је у речницима нашег језика. *Млатило* је "једна подужа глатка мотка, названа 'стојило', које служи као држаље; на крају је ове помоћу кожних прстенова обична дрве-на маљица (до 50 цм дугачка) названа 'цеп', којим се удара по класју и зрно омлати." Тако се, ето, некад млатило жито. Тај посао имао је свој пуни смисао и сврху, јер се на тај начин добијало чисто зрно. Али млатити по празном, већ овршеном снопљу, од којег је остала само слама без зрневља, нема стварно никаквог смис-ла. То је узалудан посао, посао без сврхе. По томе је онда и настао усгаљени израз *млатити празну сламу*, који значи: "бавити се нечим бескорисним", "узалуд се трудити", "радити јалов посао", а онда и "говорити упразно, без смисла и сврхе", "трућати којешта". За човека који "млати празну сламу", тј. који ради бесмислен, јалов посао, причајући у празно, у нашем се народу каже *-млатиснама*. Пошто је млатити празну сламу исто што и млатити по шуми без плодова, за онога КОЈИ прича којешта, КОЈИ узалуд троши време и тако се замајава, каже се да је *-млатишума*. У вези с изразом *млатити празну сламу* срочена је и ова шала. Питаједан:
- Зашто је на састанцима забрањено пушење? Одговарају му:
- Зато што се ту млати празна слама па се боје да се не запали.
Шала је стварно умесна, мада знамо да пушити није добро ни тамо где расправљају паметни људи, а камоли тамо где седе они којима је слама у глави.

ИЗВУЋИ ДЕБЉИ КРАЈ

Ово је један од фразема, ако није и једини, који може имати два значења. Уз то још и - супротна!? У речницима нашег јези-ка, наиме, забележено је да *извући дебљи крај* значи: "а) при деоби добити бољи, вреднији део" и "б) врло лоше проћи" или "настрадати", "надрљати". Прво значење, као што и сам израз показује, везано је за деобу нечега, па је онда сасвим логично да је у тој ситуацији боље добити дебљи него тањи крај, тј. више него мање. Ту је, дакле, све јасно. Али, одакле онда оно друго, супротно значење: "проћи лоше", "настрадати", које се, поред осталог, открива и у карактеристичном новинском наслову: *Радници извлаче дебљи крај*. Из садржаја тога чланка, наиме, произлази да радници у деоби дохотка не добијају дебљи, вреднији део. Насупрот томе, они су стални губитници, они углавном пролазе лоше. Да је то тачно, сведочи још један, сличан наслов, који смо нашли и забележили у исгим новинама: *Радничка класа извлачи дебљи крај*. Ово значење фразема *извући дебљи крај* може се проту-мачити једино ако се узме у обзир још један фразем, такође чест у нашем језику. То је свима нам позната изрека: *батина има два краја*, која нас упозорава да се борба батинама или палицама може у буквалном, али и у пренесеном смислу, завршити двојако: или повољно, или неповољно, тј. добро или лоше. Пошто се батина обично држи за тањи крај, онај кога туку и који, дакле, пролази лоше, стварно извлачи дебљи крај. Отуда онда и такво значење поменутог израза. Занимљиво је да се у истом значењу ("проћи лоше") употре-бљава, и то претежно у хрватској говорној пракси, и израз *извући тањи крај*. То је, вероватно, настало према оном првом значењу. Ако неко при деоби извуче дебљи крај, значи да добија и већи, а тиме и бољи део. Он, дакле, пролази боље. А онај ко извуче тањи крај, логично, пролази лошије. Према томе, прво, позитивно значење израза *извући (извлачити) дебљи крај* настало је у ситуацији неке деобе, а друго, негативно ("лоше проћи" и сл.) према изразу *батина има два краја*. Треба рећи да постоји још један сличан израз. То је *извући краћи крај*, који увек значи: "проћи лоше" и сл. Он је, како су језикословци већ разјаснили, настао из обичаја да се неугодни послови или задужења додељују извлачењем штапића или шибица, од којих је једна краћа од осталих. Онај ко извуче краћу шибицу или штапић, губитник је и мора се помирити с извршењем неугодног посла или задатка. Отуда је и негативно значење израза *извући краћи крај* сасвим логично. Како год окренеш, није добро извући ни дебљи крај (батине), ни тањи (тачније: краћи) крај при извлачењу шибица. Једино је при каквој деоби добро извући дебљи, тј. већи, бољи крај. А кад израз *извући дебљи крај* има једно, кад друго значење, обично се да закључити на основу самог контекста. Ту, дакле, нема посебних проблема.

НАЋИ СЕ У НЕБРАНОМ ГРОЖЋУ

Наћи се у небраном грожђу значи исго што и "наћи се у неприлици" или "у незгодној, непријатној, односно тешкрј ситуацији". Примера за то има доста и у књижевности и у обичном, свакодневном говору. Тако у једној народној причи стоји:

"На ове ријечи царева кћери наће се стријелац у небраном гождју...стегло му се грло па ни бекнути."

У делу једног старијег српског писца, Милорада Шапчанина, могу се наћи слични примери, као у овој реченици:

"И сам се Нићифор наће у небраном гождју...толико /се/ беше збунио да не знаћаше шта да започне."

Израз *наћи се у небраном грожђу* често се среће и на страни-цама дневних и других листова и часописа, што није ни чудно, јер се људи често налазе у незгодним ситуацијама, а новине о томе пишу. Само у *Политици* нашли смо велики број примера, и то већ у насловима и поднасловима. У извештају с једног суђења, на пример, стоји овако: "Младић се нашао у 'небраном грождју', али га је спасло изненадно присећање браниоца."

Најзанимљивији је ипак наслов једног чланка, који гласи:

"Виноградари у небраном грождју".

Ту се иначе говори о томе како су кише угрозиле бербу грождја, па су се стога виноградари нашли у тешкој ситуацији. Стога је новинар, играјући се речима, и могао казати како су они у "небраном грождју". То је, међутим, изузетан случај. У стварности, у животној ситуацији из које је и произашао овај израз, виноградари управо чувају небрано грождје, а у незгодној се ситуацији могу наћи други: они који покушају да уђу у вино-град и украду који гроздац. Тада на њих навале чувари винограда - пудари и добро им штаповима премере леђа. Тако је онда и настао израз *ићи се у небраном Гождју*, што ће рећи у неприлици, у неугодној ситуацији кад те разгоропађени пудари ухвате у још небраном грождју.

У почетку је, дакле, тај израз имао сасвим конкретно значење. Касније је почео да означава сваку неугодну ситуацију или неприлику у којој се човек из разних разлога може наћи. У том, пренесеном значењу он се данас употребљава у српском језику.

Занимљиво је да исти израз међу свим словенским и несловенским језицима, осим нашег, имају још само македонски и бугарски. Значи ли то да смо једино ми, Македонци и Бугари били склони упадању у туђе винограде? Или су, можда, наши пудари били ревноснији у кажњавању крадљиваца грождја? Било како било, тек тај је сликовити израз створен и често се употребљава у нашем језику.

ОБРАТИ (ЗЕЛЕН) БОСТАН

У другом издању *Српског рјечника* Вука Огефановића Караџића (1852), уз реч *бостан* стоји ова изрека: "Како ради, *обраће зелен бостан*, тј. пропашће." Та иста изрека, само у нешто друкчијем облику, и уз другу одредницу (*пропасти*), забележена је још у првом издању поменутог речника (1818), овај пут с образложењем на немачком и латинском: "обраћеш зелен бостан (*du wirst nicht gutfahren, male succedet tibi*)", што опет у суштини значи: "нећеш се добро провести" или "не пише ти се добро".

Фразем *обрати зелен бостан* употребљава се у нас често и без одредбе *зелен*, па се говори само: *обрати бостан*, у истом значењу: "зло проћи, пропасти", "настрадати". Примера такве употребе има доста и у нашој говорној пракси и у књижевности. У *Речнику САНУ* наводи се ова потврда из дела Милована Глишића: "Па још ако ухвате да сам ја томе узрок, онда сам ти обрао бостан." Исти фразем, управо у таквом облику, налази се на више места и у великом четвортомном роману *Време смрти* Добрице Ћосића, иначе ремек-делу наше уметничке књижевности. Ево неколико забележених примера:

"То јест, ако не савијемо шију. А онда смо обрали бостан. Не, нисмо обрали бостан, господине Маринковићу (кн>. /, стр. 155, изд. 1972)". Или: Обраћемо бостан ако осванемо овде. Нека он обере бостан (II, 26). Онда си обрао бостан (III, 367)" итд. У роману *Далеко је сунце* истога писца постоји и шира верзија: *обрати зелен бостан*: "Ако ови завладају, обрасмо ми зелен бостан." Јасно је да је у свим овим реченицама уместо фразема могло стајати: "лоше смо прошли", "страдаћемо" и сл.

Како је настао израз *обрати (зелен) бостан*, објаснио је М. С. Лалевић још у предратној серији часописа *Наш језик* (бр. 2, 1934, 282). Он каже:

"Обрао је зелен бостан... значи да је неко урадио посао како не треба...слично баштовану који рано обере бостан...Отуда и за човека који пропада кажемо 'Обрао је бостан'".

Из овога могло се лако развити значење: "лоше се провести", "лошепроћи", "пропасти", "страдати".

Како видимо, фразем *обрати (зелен) бостан* значењски је сличан претходном фразему: *наћи се у небраном Грожђу*, само што није настао на исти начин, у истој животној ситуацији, нити у истом крају, јер је очигледно да је могао настати на подручју где има доста бостана, као што је и израз *наћи се у небраном Цожђу* настао у неком виноградарском крају. Но, без обзира на то, оба су се та фразема проширила по целом нашем го-ворном подручју и често се употребљавају - и у свакодневной говорној пракси и у литератури.

НИЗАК УДАРАЦ

Устаљени изрази у језику (фразеологизми) најчешће имају своје корене у народним обичајима и веровањима, у религији и митологији, или историјским догађајима. Веома их је мало који потичу из света спорта. Један од њих је *низак ударац*.

Овај израз везан је за најпопуларнију борилачку вештину -бокс. Правилима те спортске дисциплине, наине, забрањени су тзв. "ниски ударци", тј. гађање противника песницама ниже од грудног коша. Посебно су забрањени ударци у пределу жличице, тј. у плексус, где се налази важан живчани сплет, чија повреда може изазвати трагичне последице. Јачи ударац у тај део тела ("ударац у плексус") узрокује несвестицу, а неретко и срчани застој, услед чега може наступити чак и смрт. Огора бок неморалан чин, коме прибегавају само они који немају ни снаге ни талента да се боре коректно и фер.

Израз *низак ударац* (чешће у множини: *ниски ударци*) пре-несен је из спорта и у друге области, па се данас употребљава у свим приликама када се жели рећи како се неки учесник у над-метању ма које врсте (било да је реч о полемикама, борби за радно место, положај или сл.) служи недозвољеним и непоштеним средствима. Такви обично, умесго да се служе аргументима, настоје да морално унизе свога противника, да га униште изношењем прљавих детаља и подметањима најниже врсте. Ефекат је обично обрнут: морална љага пада управо на оне који се служе нечасним средствима, који посежу за "иским ударцима".

У смутним временима, у којима долази до срозавања многих вредности, па и људског морала, "ниски ударци" су честа поја-ва. Тако је и Ј. Матешић, у *Фразеолошком рјечнику*, уз одред-ницу *низак ударац* (пропраћену објашњењем да је то "непоштен/прљав напад на чији углед, на чију част") дао овај карактеристичан пример: "Мало је ту, уистину, фер-надметања, на чистини, пред непристрасним проматрачима, с чистим аргументима и без нискихудараца."

А писац афоризама С. Лазари исказао је, духовито и јетко, још једну велику истину:

"У високом друштву има највише ниских удараца."

ГЛУП ДО ДАСКЕ

У нашем уличним жаргону може се често чути како за некога дерана кажу да је "глуп до даске".

Није тешко одгонетнути да израз *глуп до даске*, који се у нас употребљава углавном у аргоу (говору ужих група или поје-диних средина), значи: "глуп докраја, потпуно, кроз глуп". Осаје, међутим, нејасно зашто се уместо "докраја" или слично каже "додаске".

У први мах могло би се помислити да је то у вези с изразом *фали му (недостаје) једна даска (у глави)*, што ће рећи да је неко глуп, ограничен, шашав, ћакнут и сл. Ипак, та два фразе-ма немају један с другим никакве везе (осим што се подударају у речи *даска*). То се може доказати чињеницом да постоји и израз *пијан до даске*, уз који Матешић даје кратко тумачење: "сасвим пијан". Каже се још и *одврнути* или *одишарафити* (нпр. *радио*) *до даске*, опет у значењу: "сасвим", "докраја". (Мисли се на појачавање тона окретањем "дугмета" до крајњих могућности.) Као што видимо, само *до даске* у свим овим случајевима значи: "сасвим", "скроз", "докраја". Одаклето значење? Возачи аутомобила сетиће се још једног израза крји у свом саставу има оно "до даске". То је *Гас до даске* или, потпуније: *притиснути (причепити) гас до даске*. Значење је опет у суштини исто: "урадити нешто докраја, кроз", а то је у овом случају: "притиснути гас, тачније папучицу за гас, до самог краја" - да би се тиме постигла максимална брзина. И управо ту се налази кључ за објашњење настанка фразема који у свом сас-таву имају везу *до даске*.

За разлику од свих других наведених израза, у изразу *гас до даске* - реч *даска* употребљена је у правом значењу. Тако се, наиме, у аутомеханичарском и возачком говору (жаргону) назива подлога на којој лежи папучица за гас (код аутомобила и моторних возила уопште). Према томе, *притиснути гас до даске* значи буквално: "потиснути полуку гаса, или довода гори-ва, до саме подлоге (даске)", то ће рећи - до самог краја.

Преношењем на друге случајеве (где даске стварно нема) веза до *даске* добила је ново, пренесено значење, које запажамо у многим изразима, као што су: *Глуп до даске*, *пијан до даске*, *загуљен* (тј. "искључив, нетрпељив") *до даске*, па онда: *одврнути* (шш *одишрафити*) *до даске*, *грешити до даске*, *застрашити до даске* итд.

За све ове изразе карактеристично је двоје:

- 1) да припадају углавном разговорном језику (и то аргоу или жаргону) и
- 2) да им је извориште у области технике (аутомобилизма), по чему припадају скупини фразеологизама који су веома ретки.

ПУНОМ ПАРОМ

Из света саобраћајне технике потиче и устаљени израз *пуномпаром*, који, по Матешићу, значи: "1)свом/пуном брзи-ном, што брже може", или "врло живо, свом снагом, свим сила-ма".

Овај израз настао је, свакако, раније (вероватно, још у XIX столећу), у сваком случају пре фразема *до даске*, о коме је већ било говора у претходном тексту. Први брод на парни погон (пароброд), наиме, израђен је још 1803, а прва парна локомотива (парњача) 1829, док се аутомобили на бензински погон појављују скоро шест деценија након тога: 1886, када је Карл Бенц (*Benz*) конструисао прву троколицу са бензинским мотором.

Као старији, а уз то усаглашен и у стандарднојезичкој пракси фразем *пуном паром* забележен је и у Матичином речнику савременог књижевног језика. Ту се међу изразима под речју *пара* налази и *пуном*, *свом паром*, док се фразем *до даске* уопште не наводи јер га састављачи речника нису имали у грађи.

Настанак фразема *пуном паром* није тешко објаснити. Познато је да возила на парни погон постижу максималну брзину пуштањем све, пуне паре. Отуда онда и прво значење тога фразема наведено у *Речнику Матице српске*: "а) свом, пуном брзином (обично о возу, пароброду)", с примером: "Отиснемо се пуном паром у правцу кита". Из тога се потом развило и друго, пренесено значење: "б) врло живо, свом снагом, свим силама". Тако се овај фразем данас употребљава и у случајевима кад о пари у правом смислу речи не може бити ни говора, као у примерима: "Заиграли смо пуном паром" (РМС), или: "Радили смо (учили, припремали се за испит) пуном паром".

НЕ МАЗИ МЕ

Да лети, кад сија сунце, нема зиме, савршено је јасно. Али да и усред зиме - нема зиме, и то упркос великим хладноћама и међави, то је у најмању руку чудна ствар. У језику, међутим, има свакаквих чуда, па и то да зими - нема зиме. Сетимо се само по-пуларног шлагера групе "Бијело дугме", који се, под насловом "Хајдемо у планине!", дуго вртио, и још се увек врти и радо слуша, по дискотекама и по собама млађих и старијих љубитеља забавне музике. У том шлагеру Горан Бреговић и његови "дугмићи" позивају:

"Хај'мо цурице, хај'мо дјечаци, студенти и ђаци, милицајци! У планине!

Јер тамо нема зиме, нема зиме..."

Да не би било забуне о чему је реч, ту је и упозорење:

"Оплети шалове, шарене капице,

топле џемпере, вунене рукавице..."

Порука је јасна: Обуците се добро, јер ће бити хладноће, сту-дени, али слободно дођите, не брините, не бојте се, горе у план-инама - нема зиме.

Мада на први поглед може изгледати чудно, ту ипак нема никаквог противречја. Ради се о томе да веза речи *нема зиме* у српском језику не мора значити само "нема хладноће", "нема студени" или сл. Као устаљени израз, та веза (синтагма) употре-бљава се у значењу: "нема опасности", "нема проблема", "у реду је", "без бриге", "не треба се

бојати", "не треба бринути". Кад у новинама, у жеку зимске сезоне, баш као код Бреговића, прочитамо крупан наслов *На Јахорини "нема зиме"*, јасно нам је да то значи: "нема проблема". Тако је исто и кад новинар, пишући о туризму у нашим планинама, поручи: *Нема зиж за сезону*. И из "Електропривреде" стиже нам преко новина радосна вест: *За струју тт зиж*. (Без бриге, дакле, акуму-лације хидроелектрана су пуне!) А у јесен још једна охрабрујућа вест у штампи: *С Гријањем нема зиме*. Таквих примера употребе израза *нема зиме* (са значењем "нема проблема") има много у штампи и литератури, али и у обичном, свакодневном говору.

Сигурно мислите како није потребно да се порекло тога израза подробније објашњава. Ради се, просто, о пренесеном значењу, које се развило на сасвим једноставан начин. Знамо да зима доноси студен и друге невоље и проблеме, па кад кажемо *нема зиме*, то је исто као да је речено "нема невоље", "нема проблема". И сЗм сам тако мислио, док нисам сазнао да реч *зима* у том изразу нема ама баш никакве везе с нашом речју која означава најхладније годишње доба. На прави пут у трагању за одговором како је настао израз *нема зиж* и шта ту значи реч *зима*, упутио ме академик Блаже Конески, македонски песник и језикословац, који ми је први и рекао да *зима* у изразу о коме је реч не значи "зима" (годишње доба), него нешто сасвим друго. Добро информисан и сам веома радознао, професор Конески се сетио да је у неким старим грчким и арумунским (цинцарским) речницима о томе нешто прочитао. И, заиста, у грчком језику има реч *зимиа*, која значи "штета". Из грчког језика преузели су је Цинцари, у нешто измењеном облику (*зн'ие*), и проширили по крајевима у којима су били настањени (код нас највише по Македонији и Србији). Бавили су се углавном трговином, па су имали доста додира с људима и могли утицати да се неки њихови изрази приме и прошире у народу. Из литературе су нам познати кир Јања, кир Дима, кир Герас и други. Сви су они, као успешни трговци, знали и гово-рили фчки (отуда им и оно *кир*, што на грчком значи: "господин"), па је вероватно да су грчку реч *зимт* употре-бљавали у хибридном изразу *нема зимми* (са значењем: "нема штете"), а наш је свет то чуо као "нема зиме". По простонаро-дној етимолопњи, две гласовно сличне речи (страна и наша), укрштене су, уз замену значења, па се тако родио посебан израз, који данас сви употребљавамо и не размишљајући о томе шта ту значи *зима* - уверени, заправо, да је то наша реч. На тај се начин променило и првобитно значење израза "нема штете" у "немапроблема", "неманевоље", "безбриге", "уредује" итд. "И овог пута се, мислим, догодило" - каже професор Конески - "да је једна обична семантичка целина у једном језику постала фразеологизам у другом."

У нашем језику има још таквих случајева. Али, не брините -нема зиме, објаснићемо их већ, кад на њих дође ред.

ДОБИТИ КОРПУ

Знатижељни читалац једног нашег илустрованог листа - у време док се још ословаљавало са "друже" - обратио се уред-нику следећим питањем:

Друже уреднице,

Девојка је дошла на игранку са својим младићем. Цело вече играла је с њим. За времеједног плеса сели су да се одморе. Тода је пришио непознат младић и замолио девојку за тру, шко је знао да игра само с једним партнером. Она га је одбила. Он се обратио њеном младићу, али и он је поступио исто. После игранке непознати је доста оштрим речима претио девојци и младићу због "корпе". Питам Вас.због чегасеунасу оваквим случајевима каже "добрио корпу"?

У редакцијском одговору, поред поука из бонтона, стајало је ово кратко објашњење:

Реч "корпа" пореклом је из немачког језика. У значењу "одбијен" употребљава се код Немаца, одакле су је пренели наши ђаци и студенти још у прошлом веку.

Дате информације у основи су тачне. У немачком језику одиста постоји израз *добити корпу* (" *einen Korb bekommen*") - са значењем: "бити одбијен" и, обрнуто, *дати корпу* ("*^einenKorb geben*") - "одбити (кога)" Вероватно је и то да су тај израз у наше интересовали поменутог читаоца, али и многе друге који су чули за израз *добити* (односно *дати*) *корпу*, или га и сами употребљавају.

У једном од најпоузданијих извора (*DUDEN Etymologie Herkunftsworterbuch derdeutschen Sprasche*) под одредницом *Korb* (корпа) пише да израз *дати некоме корпу*, са значењем: "дати отказ", "одбити"-

"захваљујесвојпостанак,вероватно, чињени-ци да је у ранијим временима заљубљеник подизан до прозора своје вољене у корпи. Када не би био услышан и добродошао, добијао би корпу са оштећеним дном, кроз коју је пропадао на земљу."

Овај занимљиви обичај, из кога се у немачком језику развио, а затим и код нас пренесен, устаљени израз *добити* (односно *дати*) *корпу*, био је раширен у немачким земљама још у XV и XVI веку. О томе сведочи и једна песма Томаса Мурнера (1475--1537). Она, у препеву дра Ивана Клајна, гласи овако:

*Виргилије лепој девојци удвара,
О састанку ноћном с њом се договара.
Она њему вели: Пођи оној кући;
Тамо биће корпа, ти ћеш у њу ући,
Ја ћу те до мојег прозора извући.
Он учини тако, не слутећи јаде,
Ал, кад би на пола пута - корпа стаде,
А лукава цура у бекство се даде.
Остави Га тако да еиси крајзида,
Наочиглед свету, сае румен од стида,
Па гледају сада и млади и стари*

Несрећника што Га жена насамари. Ето шта се све некад догађало несрећним љубавницима у настојању да освоје припаднице лепшег пола. Као знак да су непо-жељни добијали су праве корпе и страдали у њима или због На велику срећу данашњих освајача женских срца, таквих обичаја више нема, чак ни у Немачкој. "Корпе" које се дају или добијају по нашим игранкама или ("ћагама") права су ситница у односу на бруку о којој пева Томас Мурнер. Зато се због њих не треба љутити, нити их примати к срцу као некакав озбиљан пораз.

БЕЗ ДЛАКЕ НА ЈЕЗИКУ

Тешко је са сигурношћу рећи како је настао и одакле потиче израз *без длаке и језику*, који се, у истом значењу, употребљава и у другој верзији: *немати длаке на језику*. Такав израз постоји и у немачком, само што он тамо не гласи *немати*, него, управо обрнуто - *имати длаку на језику* (нем. *Haare auf der Zunge habei*). Осим тога, Немци говоре и *имати длаку на зуби-ма* (нем. *Haare auf den Zahnen haben*).

Оно што се да запазити у вези са свим овим варијантама једног те истог израза у нашем и немачком језику јесте да им је заједничка окосница реч *длака*, као и само значење, које се у изворима што смо их прегледали одређује мање-више на исти начин.

У великом *Реннику српскохрватског књижевног и наро-дног језика* САНУ стоји:

"бездлаке најезику (говорити и сл.), длаке најезику немати *отворено*, *без устручавања*, *без икаквих обзира* (*Говорити*)..."

Затим следе примери:

"Као свагда о њиховим делима говоримо без длаке на немам длаке на језику (Ћип. 5,149). Не вријеђајте ми мужа, јер ако је он овако миран и зна пристojност, мени нема длаке на језику (Франич. Ј. 1,152)."

На исти начин, само без примера, овај фразеологизам тумачи и Матичин *Ренник српскохрватског књижевног јези-ка*, Тамо уз немати длаке на језику стоји: "*не устручавати се казати своје мишљење*".

Ј. Матешкић, у *Фразеолошком рјечнику*, исто као и аутори *Речника САНУ*, објашњава обе верзије, али као посебне одред-нице:

"без длаке на језику *отворено*, *одрешило*, *смјело*, *без устручавања*" и

"имати длаке на језику *не устручавати се казати своје мишљење*; *отворено/смјело говорити*."

Наведени су, поред осталих, и ови примери:

1. "...аутор се с крајњом отвореношћу, без длаке на језику, какав му је обичај, с огорчењем несмиљено обара на многе - по његову мишљењу и дубоком увјерењу - искварености, лице-мјерја...";

2. "кад се радило о озбиљним стварима, никада нисам имао длаке на језику...- Крлежа".

Павица Мразовић и Ружица Приморац у *Немачко-срп-скохрватском фразеолошком речнику*, уз одредницу *Haare auf der Zunge haben* ("имати длаку на језику"), дају објашњење: "имати дугачак језик; бити дрзак на језику", а уз *Haare auf den Zahnen haben* ("имати длаку на зубима"): "бити енергичан; оштро бранити свој став, сврје право; имати оштар језик; бити дрзак".

Како су се могла развити ова, у суштини веома слична значења нашег и одговарајућег немачког фразеологизма?

Ево двеју претпоставки, које нису нарочито уверљиве.

У неким нашим крајевима постоји веровање да онима који лажу израсте длака на језику. Тако мајке обично говоре синчићу или кћери: "Исплази језик да видим лажеш ли!" То би требало да значи да они који не лажу, који, дакле, немају шта да крију, могу да покажу језик, тј. да говоре отворено и оштро, без устручавања. А то и јесте основни смисао фразема *без длаке на језику*, односно *немати длаке на језику*.

Немци свој израз *Naare auf tier Zungelauf den Zahnen haben* доводе у везу с причом о неком човеку који је хтео да се прикаже као вукодлак, па је показивао жиле (а, вероватно, и длаке) на језику и зубима. Отуда и оно "имати длакена језику/зубима", насупрот нашем: "н е м а т и...".

За немачки израз уверљивије је ипак објашњење, које се (као и већ наведено) даје у једном етимолошком речнику, да је длака, односно длакавост исконска ознака слободног човека. По томе длака на језику, или зубима, значи слободан (говор и сл.).

Ако је ово објашњење тачно, и ако је израз о коме је овде реч преузет у наш језик из немачког, остаје отворено питање како је немачко "и м а т и длаку на језику" прешло у наше "н е м а т и длаке на језику". Ми на то питање нисмо нашли уверљив одговор. Стога, нека то остане у аманет будућим генерацијама истраживача. Они ће, свакако, и о нашим тумачењима судити оштро, без устезања, да не кажемо - без длаке на језику.

ИМАТИ ПУТРА НА ГЛАВИ

За некога коме савест није чиста, ко носи какав грех на души, каже се да "има путра на глави". Обично такав жели да се некако извуче, да се прикрије, па стога мора у животу чинити разне уступке. Не каже се случајно да је човека "који има путра на глави" најлакше "држати у шаци".

Ј. Матешкић у *Фразеолошком рјечнику*, уз навођење значења: "бити крив, бити умијешан у што", даје два примера употребе фразеологизма *имати путра т глави*, оба из хрватских изво-ра:

"Тко би, 'ако већ нема путра на глави', умакао своја писма у неке сумњиве супстанце? - ВУС1971.

...јер ако сад тражимо кривца, онда смо пропали, пошто мало тко овдје нема путра на глави, а ми који га немамо не би волили да сад падају главе наших, такорећи другова и другарица...Хеп."

Иако није забележен у *Речнику српскохрватскога књижевног језика* Матице српске, овај се фразем често употребљава и у Србији, нарочито у Војводини, а није редак ни у средишњим крајевима нашег језичког подручја.

Његовим пореклом ниједан се лингвиста у нас није досад посебно бавио. Постоје, међутим, о томе две претпоставке -једна лаичка и једна стручна.

Лаичка претпоставка полази од анегдоте из које се развила народна пословица *Коме је чела за клобуком (и сам се сјећа)*. Вук је ту анегдоту забележио и објавио у својој збирци *Српске народне пословице*. Анегдота је кратка и у целини гласи овако:

"Кад су се људи у некаком селу били скупили да изнађу ко је украо кошницу, један од кметова рече да он зна ко је то учинио: 'Ено онај' вели 'што му је чела за клобуком'. Онда онај крји је био украо махне руком преко главе, као да оћера челу, и тако се ода. Мјесто за *клобуком* говори се *иза капом*."

Тешко је поверовати да се на основу ове приче (у ланцу мотивисаних и немотивисаних промена) могао створити израз *имати путра* (или, у нестандартном облику, *путера*) *на глави*. Промене су, наводно, текле овако: Прво је било *коме је пчела за клобуком*, односно *коме је пчела за капом (на Глави)*, затим: *коме је пчела* (тј. мед) *на Глави*, и на крају: *коме је путар* (уместо *мед*) *на глави*... То је сувише компликовано и неуверљиво објашњење. Осим тога, да је тај израз створен у народу, вероват-но би гласио: *ко има масла (а не путра) на глави*.... Због свега тога изложена лаичка претпоставка мора се одбацити.

Много је озбиљније - и, по свој прилици, тачно - тумачење које дају Павица Мразовић и Ружица Приморац у књизи *Немачко-српскохрватски фразеолошки речник* (Народна књига, Београд, 1981,178). Аутори тог речника налазе да се ту ради о преводу с немачког, у коме израз гласи: *Butter auf dem Kopfhaben*, дакле дословно као и код нас, са значењем: "имати грехова на души, лошу савест". Уз то дају и ово објашњење:

"Фразеолошки израз је део пословице: *WerButteraufdemKopf hat, der soil nicht in die Sonne ge/ien*."

На крају је још и додаток: "Жене понекад носе намирнице у корпи на глави па тако и маслац."

Сам овај фразеологизам могао је лако из јужнонемачких говора прећи и у српски језик, али остаје неразјашњено питање како се из поменутог немачке пословице, која у нашем преводу гласи: "Ко има путра на глави,нетреба да иденасунце",развио израз са значењем: "имати грехова на души".

Могућа су два објашњења. Прво је мање вероватно и заснива се само на везама по значењу. Човек, наиме, који има разлога да нешто крије, не излази на сунце (тј. светло дана) да се то што крије не би открило као истопљени путар (на сунцу). Друго се објашњење заснива на животној стварности и зато је вероватније. Некада су у Немачкој, па и код нас, постојале тржишне таксе за уношење пољопривредних производа (намирница) у градове. Није тешко претпоставити да се за путар (маслац) намењен продаји плаћала посебна такса, па су жене на митницама (малтама) скривале да имају путра (у корпама које су носиле) на глави како би избегле то плаћање. Оне, дакле, при том нису имале чисту савест, чиниле су прекршај. Одатле се лако могло развити опште значење израза *имати путра на глави* - "бити крив, бити умешан у што", "имати грехова на души".

СЛЕПИ ПУТНИК

Међу бројним усаглашеним изразима с одредбом *слеп* (ијекав-ски *слијеп*), као што су *слепи врата*, *слепи послушност*, *слепи срећа*, *слепилица*, *слепиколосек*, *слепиметак*, *слепимиши*, *слепи прозор*, *слепи случај*, *слепи фењер*, *слепи куче*, *слепи око*, *слепи оружје*, *слепи писмо*, *слепи црево* и сл., најзагонетнији је и најзанимљивији *слепи путник*. Значење тога фразема јасно је готово сваком изворном говорнику нашег језика, поготово образваном, а забележено је и у *Речнику Матице српске*, где међу изразима наведеним уз реч *слеп* стоји:

"слепи путник онај који путује возом или бродом без возне карте." (V том, стр. 850 б).

Исто је, и још краће, објашњење и у Матешихевом *Frazeološkom rječniku hrvatskoga ilirskog jezika (izd. "Školska knjiga" Zagreb, 1982)*:

"слијепи путник *putnik bez vozne karte*" (стр. 550 б). Ни у једном од тих речника, међутим - као, уосталом, ни у многим другим које смо прегледали, укључујући и етимолошке - није објашњено како је фразем *слепи путник* настао и зашто се "путник без возне карте" назива управо тако, а не некако друкчије.

друкчије: *stowaway*, у слободнијем преводу: "тајно утоварени", "склоњени", "онај који се провлачи, провуклица". У руском је, опет, залц "зец". (Руси имају и шири израз: *ездитг или ехагв заи-цем*, што значи: "путовати као слепи путник".) У француском је: *voyageur en contrabande* - "кријумчарени путник", у италијанском: *passaggero clandestino* - "тајни путник" итд.

По свему томе може се закључити да смо фразем *слепи путник*, највероватније, преузели из немачког језика, и то дословним преводом (као калк). Да ли су га Немци претходно преузели из холандског или шведског, те такође постоји, није за нас толико важно. Важније је да утврдимо зашто је путник без карте у немачком (или холандском, шведском - свеједно) назван управо тако - *слепи путник* (изворно: *blinder Passagier*).

Могуће су две претпоставке, које иначе колају у лаичким, па и стручним круговима:

1. да је некад постојао поморски пропис, или бар уобичајена пракса, да се слепци превозе бродовима бесплатно, без возне карте

2. да су се кријумчарени путници, тј. путници без возне карте, скривали по мрачним кутовима палубе или потпалубља бродова на које су се тајно укрцавали, па су онда, кад их открију и извуку из таме, бивали заслепљени жарком светлошћу и тако остајали извесно време слепи.

Без обзира на то што ће се ова објашњења неке учинити уверљивим, она нису поткрепљена никаквим доказима, па се могу узети само као занимљиве претпоставке. Нигде, наиме, у поморском праву, бар колико је мени познато (а прегледао сам многе изворе, наше и стране), није постојао пропис по коме би слепи људи имали право на бесплатан превоз, као што нигде још није откривен неки запис који би сведочио да је постојала макар уобичајена пракса у том смислу. Друго објашњење, опет, звучи сувише маштово и натегнуто да би се могло прихватити без чвршћих доказа. Зато је тешко поверовати да је фразем *слепи путник* настао на тај начин. Много је вероватније лингвистичко објашњење, до кога смо дошли анализом значења немачког придева *blind* - "слеп", као одредбеног дела израза *blinder Passagier*.

Према исцрпном и поузданом Рисгић-Кангргином *Енцикло-педском немачко-српскохрватском речнику* (Београд, 1936), тај придев у немачком, поред основног значења: "слеп", "онај који не види", има још неколико значења, од којих је за објашњење нашег фразема посебно занимљиво оно наведено у тачкама 2,4 и 5. По томе *blind* може да значи и "заклоњен", "невидљив", "прикривен" и сл. Та су значења илустрована и конкретним примерима: *blinde Kappe* - "волшебна капа, капа која чини невидљивим", или *blinde Graben* - "заклоњени (прикривени) ровови", или *blinde Klippen* - "гребени (и стене) под водом", дакле: "скривени гребени". И код нас, стаклоресци употребљавају гер-манизам *блинд-рам* за оквир на коме се затеже платно, а који је иза платна, дакле невидљив.

Већ на основу ових примера може се с великом дозом си-гурности закључити да је, с ослонцем на такво значење немачког придева *blind* - "слеп", настао, поред других, већ поменутих, и устаљени израз *blinder Passagier* - "слепи путник".

Слепи путник, дакле, значи изворно: "невидљиви, прикривени, скривени путник", "путник који се скрива" (најчешће на броду, али и у возу или неком другом превозном средству).

Након свега може се рећи да је објашњење једноставно. Фразем *слепи путник* (изворно: *blinder Passagier*) настао је у немачком (а пре тога, можда, и у холандском или шведском), па је потом са већ устаљеним значењем као преведеница (калк) пренесен и у наш језик. Од нас, или директно из немачког, при-мили су тај израз и Словенци, код којих такође постоји фразем *slepipotnik*.

ДРАГИ КАМЕН

Овај израз, као и неколико наредних, по своме се настанку разликује од осталих устаљених израза обрађених у овој књизи. Он није преузет ни из Библије, ни из грчких митова и легенди, нити је настао у литератури или у одређеним животним окол-ностима; није везан ни за одређене историјске догађаје и личности, народна веровања или празноверице. Настао је тако што се у њему сачувало старо значење придева *драг*, које се, осим у окамењеним изразима и неким изведеним речима, у савременом нашем језику углавном не може више срести. Кад данас кажемо *драг*, обично мислимо на нешто што се воли, што нам је мило, према чему осећамо наклоност или љубав. Тај придев може значити и "пријатељски", "срдачан", или "добар", "пажљив", "пријатан", "угодан", па и "љубазан" и сл. Али ниједно од тих значења не одговара значењу придева *драг* у изразу *драги камен*. Сви, наиме, знамо да је *драги камен*, у ствари, "скупоцен, скуп (камен)", односно да је "велике вредности", "драгоцен" и сл. Зато се и каже за нешто што има пре-високу цену да је "скупо као драги камен".

Ово значење придева *драг* наведено је у *Речнику Матице српске* тек на 4. месту, и то само у окамењеним изразима *драги камен* и *драга ковина*, уз тумачење: "крји много вреди, коме је велика вредност, драгоцен, скупоцен". У *Речнику САНУ* такво је значење обележено као застарело, што је сасвим тачно.

Некада, међутим, није било тако. Придев *драг*, у смислу: "скуп", "скупоцен", употребљавао се често. О томе сведоче бројни примери у великом *Рјечнику ЈАЗУ*, где, поред осталог, пише: "*DRAG, adj. cams, dva su glavna značenja kao što su i u latinskom i u germanskijem jezicima (isporedi njem. theuer, engl. dear itd.), jedno: koji mnogo vrijedi (objektivno), a drugo: koga drugi ljubi (subjektivno); uopće se misli da je oprvo starije, te da je od njega postalo drugo.*"

Данас се у оном првом, старијем значењу придев *драг* више не употребљава, осим у ретким случајевима, међу којима је и наш израз *драги камен*.

Требајошрећидајеодпридевад/ш, узначењу: "скупоцен", "скуп", начињено, и још је у употреби, неколико познатих речи, као што су *драгуљ* ("драги камен"), *драгуљар* ("мајстор који прави украсне предмете од драгог камења или метала" и "онај који продаје такве предмете"), затим *драгуљарница* ("место или радња где се продају драгуљи", било да је то "драго камење": дијаманти, бриљанти, рубини, сафири и сл., или "драги метали": сребро, злато, платина, или уопште драгоцени предмети, као што су бисери), па онда *драгуљараиво*, *драгуљарски (производи)* итд.

У неким другим словенским језицима, за разлику од српског, ово се значење добро сачувало до данас. Тако се нпр. на словене-начком "скупо" каже *drago*. И у руском језику *дорогои* (дарагој), поред *ценниш*, значи - "скуп". Код нас, како смо видели, оно се задржало само у наведеним речима, изведеница-ма, и у окамењеним изразима. Зато се и каже *драги камен* уместо "скупоцени камен" или некако друкчије.

ИСТИ АРШИН

"Ако међународна заједница жели мир на овим просторима, мора применити исти аршин за све народе који ту живе, јер је различитим аршинима досад само доливала уље на ватру и под-стицала рат и крвопролиће."

Овде је, како видимо, у једној јединој реченици реч *аршин* употребљена двапут: први пут у изразу *исти аршин*, а други пут у значењски супротној вези *различит аршин*. У нашој се го-ворној пракси још сусрећу изрази: *један аршин*, *једнак аршин*, *неједнак аршин* исл.

Кључна реч у свим овим изразима, међу којима је *исти аршин* најчешћи. Свакако је *аршин*, па се поставља питање шта она значи, те како је и одакле ушла у наш језик.

На основу датих примера лако се може закључити да се ту ради о некој мери или мерилу, што *аршин*, у ствари, и јесте. То је веома стара мера, која се, осим у устаљеним изразима, какав је и наш, одавно већ не употребљава. Стога је о њој потребно казати коју реч.

Према енциклопедијским приручницима и речницима срп-ског језика, *аршин* је била мера крја се некад употребљавала у источним земљама (највише у Турској и Персији), па онда и у Русији и код нас. Сама та реч потиче иначе из турског језика (*аџт*) и значи "лакат". То је отприлике "раздаљина од врха ручних прста до лакта". Та мера била је у нас позната и под домаћим називом *лакат*. Није била свугде уједначена и крета-ла се углавном између 65 и 75 центиметара, негде чак и више, како у којој земљи или подручју употребе. Тако је, на пример, у Турској била 68,5 цм (данас 1 метар), а у Русији 71,1 цм. Ту је 1500 аршина чинило једну врсту (1066,781 м). У Персији је аршин премашивао један метар (у н>их је био тачно 1,12 м). И код нас су, како бележи А. Шкаљић у своме *Рјечнику турцизама*, постојали аршини различите величине: терзијски (кројачки) - 65 цм, чаршијски (трговачки) - 68 цм и дунђерски (грађевински) - 75,8 цм.

Захваљујући чињеници што аршин, како видимо, није био уједначена мера (као, рецимо, метар и сл.), у српском је језику и могао настати израз *исти*, *једнак* или *различит*, *неједнак аршин*. Отуда се онда и упозорење онима који су склони да према истим поступцима или појавама заузимају различите ставове и изричу различите судове упућује као сликовита пору-ка да треба да мере истим или једнаким аршином.

Употреба различитих аршина у друштву, а посебно у политици, увек је морално сумњив чин. Огога се може рећи да је *аршин* (у вези *исти* или *једнак*, *један аршин*) постао не само мера за дужину, што је одувек и био, него и мера правичности и поштења.

НА ИСТОЈ ДЕРЕЦИ

У претходном тексту сазнали смо шта значе и како су настали изрази *исти аршин*, *једнак аршин* или *неједнак*, *различит аршин* и сл. Сад се сусрећемо с још једним сличним фраземом, у коме нам је опет једна реч непозната. То је *дереца*. Шта, дакле, значи кад се каже: *Они су по Гимети и богатству на истој дереци*? Или у овом примеру:

Остали они овде, или одселили у други Град, биће опет на истој дереци ако ће ићи бољи посао.

Смисао наведених реченица може се разабрати и без тумачења речи *дереца*. Јер, јасно је да се ту, у ствари, ради о "истој мери" или "истој ситуацији", дакле о некој једнакости. У првој реченици поменути двојица (или двоје) једнаке су памети и богатства (подразумева се да су ограничени и сиромашни). У дру-гој се опет казује да ће тамо неки - остали у истом месгу, или одселили у други град - бити у истој или једнакој ситуацији, ако не нађу бољи посао.

Основни смисао фразема нам је, дакле, јасан, иако нам је сама реч *дереца* непозната. Та реч потаче иначе из турског језика (*derece*) и значи: "степен", "град". ("степен температуре" или "степен у служби, у друштву; степен уопште, положај, стање" и сл). Као балкански турцизам арапског порекла, та је реч позната не само у нас (претежно на Космету, у Црнрј Гори и Босни и Херцеговини) него и у још неким балканским језицима: у бугарском, на пример, где се изговара *дереце* (исго, дакле, као и код нас, само са *e* на крају, према турском изворнику).

У старо време у неким се нашим крајевима температура стварно мерила у дерецама, па се говорило о термометру са 100 дереца (тј. степени), или о великој зими од -27 или -30 дереца итд. У Црној Гори се говорило *дерецом*, у значењу: "умерено", "с мером". *Речник Матице српске* наводи овај пример:

Много пијеш ракије, ђаво ти је попио, рекао си да ћеш дере-цомпиши (тј. умерено).

Данас се, наравно, тако више нигде не говори, поготово не у градовима, па се реч *дереца* у самосталној употреби потпуно изгубила из нашег језика. Задржала се само у фразему *на истој дереци*. А и он се не употребљава на целом нашем говорном подручју. Јер, постоје друге, савремене наше замене за тај фразем. Рекли ми *на истој дереци* или *у истој ситуацији*, *у истом положају*, то је све значењски једнако, да не кажемо да је "иста дереца".

Ипак, и овакви устаљени изрази имају у српском језику своје место. Они су спиковитији и изражајнији од обичних скупова речи с исгам значењем, а, осим тога, носе и посебну конотацију ("значањски призив"), у овом случају негативну.

ПЛАКАТИ КАО ГОДИНА

У нашем језику има више устаљених израза који означавају како неко плаче. Каже се: *плаче изагласа* (кад гласно и јако плаче), или *плаче као киша* (кад рони силне сузе), или *плаче као да му кожу деру* (кад плачући вришти, дречи), или *плаче као мапо дете* (кад одрастао човек плаче без озбиљног разлога). Све те изразе лако је разумети и објаснити, јер они сами собом јасно казују о каквом је плакању реч. Али зашто се каже: *плакати као година*, или *плакати као годишња* (најчешће с додатком: *љута, црна година* и сл.)?

Одговор на ово питање крије се у маглинама далеке прошлости, у давним временима, кад је реч *годино* имала и нека значења која данас углавном нема, бар не у књижевном језику. Кад се данас у нас каже *годиш*, ми под тим разумевамо "време за које Земља једанпут обиђе око Сунца" (то је *астрономска година*), или "време од дванаест месеци, од 1. јануара до 31. децембра" (*календарска година*), или "време од четири годишња доба: пролеће, лето, јесен и зима" (*пољо-привредна Година*), или "оно што земља даје, рађа преко године, летина" (каже се: "Родила година!"), итд.

Речник Матице српске, међутим, под редним бројем 7, наводи још једно значење, обележено као "покрајинско". То је: "олуја, невреме, киша". Датје и карактеристичан пример: "Кад падне година (олуја) или благодан, бавим се занатом." Ту је, ето, сачувано оно прастаро значење речи *година*.

Ако, дакле, *Година* може значити, као што је некад углавном и значила: "киша", логично је што се, с ослонцем на то значење, може казати: *плаче као Година*. То је исго као кад се каже: *плачекао киши*, тј. "лије сузе као да пада киша", "рони сузе као кишне капи" и сл. Што се уз то додају и атрибути: *љута* или *црна*, па се говори: *Плаче као (љута, црна) година*, такође је разумљиво. Реч је о појачавању израза који је везан за тугу и плакање. А можда је и у вези с неродним, гладним годинама, због којих је многи сиромашак проплакао.

Опширнија објашњења у вези с пореклом и значењем именице *година*, на које се ослања и наш фразем, може се иначе наћи у књизи *Приче о речима*. Они који су читали ту књигу, сетиће се да је и о томе тамо било говора.

ЋУТАТИ КАО ЗАЛИВЕН

Међу више устаљених израза који казују како неко ћути најзанимљивији је *ћути као заливен*. Тај је израз уз то тешко и објаснити, јасно нам је, на пример, зашто се каже: *ћути као мула*, или *ћути као риба, као пањ* и сл. Али зашто се за некога ко не проговара ни речи, ко упорно и дуго ћути, каже да *ћути као (оловом) заливен!*

Ј. Матешкић у *Фразеолошком рјечнику* не даје објашњења настанка појединих фразема, па нам преостаје да се сами нека-ко довијамо и нагађамо како су, у којим околностима настали.

За фразем *ћутати као (оловом) заливен* постоје два могућа објашњења. Прво се односи на шири израз: *ћутати као оловом заливен*, у значењу: "не проговарати ни речи, не отварати уста". Др Б. Џака, професор сарајевског Филозофског факултета, претпоставља да је тај израз настао тако што су се у старо време отвори на кулама затварали каменом и заливали оловом. Према томе би *ћути као оловом заливен* био сажети облик израза *ћути ка да су му уста оловом заливена*. Он наводи и пример из народних говора дробњачко-пивскога краја, где сељаци овако терају вукове да не сиђу у села међу стоку:

Ала, вуче, камениче!

Уста ти се окажила

и оловом залила! Друго могуће објашњење у вези је с нешто друкчији изразом истог значења. То је: *ћутати као замузен*. Међу пословицама које је Вук Караџић накнадно унео у свој примерак *Српских народних пословица*

налази се и фразем *ћути као замузен*, с објашњењем у загради: "ваља да се мисли на неко дијете које плаче па како мати да сису одмах ућути са свијем."

Могуће је да језсшузен замењено са *заливен*, пајетаконас-тао израз: *ћути као залиен* (уместо: *ћути као замузен*). Касније је, вероватно, додато оно *оловом*: *ћути као оловом заливен* (према већ поменутом обичају да се нешто чврсто зат-вара тако што се залије оловом).

Које је од ова два тумачења тачно, или постоје још нека објашњења, тешко је рећи. У сваком случају остаје потреба да се за објашњењем порекла фразема *ћути као (оловом) заливен* идаљетрага.

РЕМЕК-ДЕЛО

Према Речнику Матице српске, *ремек-дело* је "дело (обично уметничко) које се истиче својим савршенством, узорно, врхун-скоостварење".

Ремек-дело је, на пример, Толстојев *Ратимир*, Шекспиров *Хамлет*, или Леонардова *МонаЛиза* и Пикасова *Герника*, или Бетовенова *Девета симфонија*. Ремек-дела грађевинарства су египатске пирамиде, амерички облакодери и Кинески зид, једи-но грађевинско остварење људских руку које се може видети из васионе простим оком. И природа је велики мајстор, и она је од старословенског *ремесло*, што значи: "занат, вештина". Та се реч, уз бројне изведенице, задржала у руском језику (*ремеслб* - "занат, обрт"), док су у нас раније постојале само речи *ремесленик* ("занатлија, рукотворац") и *ремеслени* ("занатски, занатлијски").

Ова претпоставка о двоструком словенско-мађарском преузимању једне речи није досад доказана. То, међутим, за сам израз *ремек-дело* није ни важно. Важно је да знамо шта он значи, а сад смо, ево, сазнали и како је настао: спајањем позај-мљенице *ремек* и наше речи *дело*.

НАЦАК-БАБА

Нацак-баба је "зла, цандрљива, свадљива особа (обично женска); уопште зла, рђава женска особа".

Ово објашњење, дато у великом *Речнику САНУ* (XIV, 646), пропраћено је примерима из дневне штампе и дела наших писаца (Исидоре Секулић, А. Г. Матоша и других):

"Та је баба брбљива, нацак-баба (Пол., 1951, 13751/13). Што се тиче собног успремања, био је гори него жена, права нацак-баба (Сек. 10, 244)... Неудата кћи Серафија /је/ права нацак-баба (Матош 1,108)... "Итд.

Свадљиву и цандрљиву особу називају у нашем народу још и *нацак-чељаде*,

Уместо *нацак-баба* и *нацак-чељаде*, у истом значењу ("зла, цандрљива особа, особа незгодне нарави")

употребљава се понекад и само *нацак*, као у примерима из народних говора: "Што се ожени онаким нацаком, кумим те богом?" Или: "Какав је он нацак, сачувај боже!"

Зашто се за језичаву, злу жену, или уопште свађалицу, каже да је *нацак-баба*, *тцак-чељаде* или просто - *нацак*!

Онима који знају шта је то *нацак*, одговор се намеће сам по себи. Данас је, међутим, та реч толико ретка да је и у селу, а камоли у фаду (поготово међу младима) тешко наћи некога ко би умео тачно објаснити шта она значи. Јер, *нацак* је старо, већ одавно заборављено оружје и оруђе, којим се у наше време нико, ваљда, више не служи. То је био део старинске бојеве опреме: "старинско хладно оружје (на дугачкој дршци), врста буздована крјим с једне стране има секирицу, а с друге дугачке уши или маљ, чекић", а затим и "алатка таквог облика".

Нацаком се, дакле, некад тукло у биткама, али се њиме и грубо тесало, цепало, а за нужду и копало: "Сабљама јој сандук сате-саше, нацацима раку ископаше" - стоји у једној народној песми.

Спајањем речи *нацак* (у назначеном смислу) и *баба* (у погрд-ном значењу) настао је у нашем народу израз *нацак-баба* да би се њиме означила жена наопаке нарави, оштроконђа која својим злим језиком сече и удара као нацаком. Израз је касније, у проширеном значењу (цандрљива особа уопште), пренесен и у књижевни језик, иако је турцизам *нацак*, који стоји у његовој основи, углавном изашао из употребе, па је већ готово сасвим и заборављен.

ПРЕКИ СУД

У нашем правосудном систему постоје, или су постојали разни судови: *основни* (или *опитишки*) *суд*, *виши* (или *окоужни*) *суд*, *врховни суд*, па онда *привредни суд*, *црквени суд*, *војни суд*, *истражни суд*, а у религији још и *последњи или страшни суд* итд. Сви ти називи сами по себи казују о кавом је суду реч. И кад се каже *преки суд*, знамо углавном о чему се ради (осећамо при том чак и неку nelaгодност), али није си-гурно да знамо и како је настао тај израз и шта, у ствари, значи.

За одређење овог назива битно је значење атрибута. Придев *прек*, ијекавски *пријек* (у поређењу *пречи* и *најпречи*) има у нашем језику више значења, која се углавном свде на следећа четири:

1. "попречан" (супротно од "уздужан"), као у примеру из *Речника Матице српске*: "Остави рад у дућану...па полете другим пречим (тј. попречним - М.Ш.) улицама. Срем.", или "најкраћи", као у изразу *прекипут* ("пречац");
2. у временском смислу: "непосредан, нагао, који није посте-пен" (нпр. *прека опасност*, што значи: "непосредна опасност"), или, с тим у вези: "који се не може одгађати, који треба одмах извршити, хитан" (нпр. *преки посао*, о чему је, у часопису "Језик", опширније писао загребачки филолог др Божидар Финка);
3. у квалитативном смислу: "важан, који је од веће вреднос-ти", као у примеру из РМС: "Здравље ипак прече од забаве. Леск.";
4. опет квалитативно: "који се брзо разљути, нагао жесток, пргав", па и "груб, строг, суров, немилостив, немилосрдан".

Развој ових значења (од оног основног, под 1, до пренесених, 24) лепо је објашњен у великом Рјечнику ЈАЗУ. Ту, у књ. XI, на стр. 924, стоји:

"PRIJEK... adj. uzima se za pravac, kojije najkraci među dvije ločke; s pojmom kratkoce stoji u svezi pojam brzine, jer slo je kratko, brie se prijeđe, nego štoje dugo, isp. naprečac, s pojmom brzine srodan je pojam naglosti, nenadanosti, takoder pojam nemilosti, Ijutine, žestine i zloce u moralnom smislu."

Које од ових значења има придев *прек* у изразу *преки суд*!

С обзиром на разлоге формирања: суђење за политичке или сличне кривице "у изузетним приликама (рат, побуна или нере-ди друге врсте)", па и чињеницу да су пресуде тога суда, по правилу, строге и немилосрдне (у ратним приликама изричу се углавном смртне казне, и то без призива), могло би се помисли-ти да *преки суд* значи:

"строг, суров, немилостив суд". Па ипак, тај израз није настао с ослонцем на такво значење придева *прек*, него на оно наведено код нас под тачком 2: "који се не може одгађати, који се мора одмах извршити, хитан".

Преки суд је, дакле, суд који суди "по хитном поступку, тј. не држећи се редовних судских поступака и процедуре", што ће рећи да пресуђује "напречац, без одуговлачења", како то већ изузетне прилике у којима се формира и делује и захтевају.

ПАСЈА ВРУЋИНА

Велика жега, обично крајем јула или почетком августа, кад сунце немилосрдно пече, па људе који живе уз море обузме "фјака", а наше Лале по Војводини дремеж, кад се и сама природа укочи, притиснута јаром, без и најмањег дашка освежавајућег ветра, таква жега назива се у нас, па и у језицима неких других народа - *пасја врућина*.

Сјајан опис "пасје врућине" или "пасјих дана" оставио нам је Јанко Веселиновић у својој причи *Град*.

"Врућина и оморина...Нигде цвркута, нигде ветрића! Погдекоји сељак прође улицом, прекинуо сапињач, раскопчао прса, затурио капу на затиљак, па корача тешко, једва бога назива. Говеда се заобадала, па јуре улицом као бесомучна; коњи стали крај плота, у пашњаку, зрј их облио, а они окренули главе један другом, па машу и репом се бране од силне муве; пси полегли под стреје, затворили очи, исплазили језике, и лено регну тек онда кад им мува на њушку падне... И живина поскапа. Гушчићи полегли по бари, кокоши се склониле у хладове, опустиле крила, па зинуле од тешка зора; а ћурке забеле кљунове у земљу, па се не мичу...И дрвета опустила лишће, и кукуруз се пресукао, и влат пшенице стоји усправно као свећа, ни да се н^не... Да бог сачува!... Све игра пред очима; и онај ваздух побледео и отежао, па те гуши као пепео; кроза њ те сунце жеже као жеравица, а бледим се небом ваља понеки жбунић: бео, сив, мрк, голубије боје..."

Обично се мисли да је оваква, паq'а врућина названа тако по псима. Верује се, наиме, да они тешко подносе жегу, зато што се не зноје. И у Веселиновићевом опису видимо их како су, бежећи од силне жаре, "полегли под стреје, затворили очи, исплазили језике" па лено дашћу. Па ипак, израз *пасја врућина* нема никакве везе с нашим сеоским цукелама или размаженим господским псима. Он је настао давно, у једној далекој земљи и цивилизацији - у древном Египту.

Објашњење о томе може се наћи на разним местима, али је најзанимљивије оно које даје амерички научник Роберт К. Г. Темпл у делу *Тајна звезде Сиријус*. По Темпловом тумачењу, израз *пасја врућина* везан је за појаву Сиријуса, најсјајније и једне од нама најближих звезда (удаљена је од Земље "само" 8,7 светлосних година). Сиријус се налази у сазвежђу Великог пса и јако се добро види с јужне Земљине полулопте, па и из земаља око екватора и нешто северније. За Сиријус су знали и стари Грци. Опис те "Пасје звезде" сачуван је у записима песника Арата из Солија, који сазвежђе Пса описује овако: "Врх његове (Пасје) страшне губице обележен је звездом чији је сјај најпродорнији и чији пламен пржи, а људи је зову Сиријус." На египатском небу та се звезда појављује сваке године у јулу, а нестаје иза хоризонта тек у априлу или мају следеће године. Појавом Сиријуса у тим крајевима настају жестоке жеге, а пошто се та звезда, како је већ речено, налази у сазвежђу

Великог пса, такве су жеге називане - *пасја врућина* или *пасји дани*. Од старих Египћана тај су израз прво преузели Римљани (у латинском преводу: *Caniculares*; чита се "каникуларес"), а од њих други европски народи, па тако и ми.

У неким нашим крајевима (у Војводини, на пример) пасје врућине називају се - *kanikule*, што му дође на исто, јер тај израз потиче, као и римско *Caniculares*, од латинске речи *amis* (чита се: "канис"), која значи - "пас". Кад неко, дакле, каже да су настале каникуле, то је исто као да је рекао "пасје врућине". Руси су значење те речи још више проширили, па су у њиховом језику каникуле (изворно: *кашкули*) - "летњи школски распуст и ферије". Мора се признати - добро смишљено да се некако преживе "пасјеврућине".

ПАЛА СЕКИРА У МЕД

Кад се неке деси нешто лепо, кад му се изненада осмехне велика срећа, или кад постигае успех у животу, у неком подух-вату и сл., обично се каже да му је *пала секира у мед*.

Што се меда тиче, он је овде сасвим логичан, јер, у прене-сеном смислу, означава сласт и задовољство, а тиме и срећу. Али како објаснити секиру? Зашто се сматра великом и изне-надном срећом кад она падне у мед?

Трагајући за одговором на то питање, наши језикословци дошли су до занимљивих и уверљивих објашњења порекла и значења израза *пала секира у мед*.

Мада тај израз сви употребљавамо, и углавном знамо шта значи, неће бити наодмет да овде наведемо неколико карактеристичних примера.

Матешкић, у *Фразеолошком рјечнику*, уз одредницу *пала (упала) кому сјекира у мед* даје објашњење: "доћи изненада до велике добити/до положаја/до успјеха; имати велику срећу" и та значења илуструје примерима из дела Иве Андрића, Стевана Јаковљевића и других наших писаца:

"... јер, ето, и њему, после толико службовања, пала сјекира у мед... - РАДИЋ Д. 2, ГРАЂА.

Честитам, каже, колега... вама је пала секира у мед. -АНДРИЋ 3, ГРАЂА.

Сад ми је пала секира у мед. Једном да размрсимо и тај кајмакчалански чвор. - ЈАКОВЉЕВИЋ 1, ГРАЂА.

Удала си се у богату кућу; пала ти је сјекира у мед. -КРАЉЕВИЋ."

Др С. Бабић, пишући у часопису "Језик" о изразу *пала сје-кира у мед*, наводи бројне примере из дела хрватских писаца, што показује да је тај израз познат и да се често употребљава на целом српскохрватском језичком подручју. Бабић даје и одго-вор на питање које смо поставили на почетку. Но давно пре ње-га прави одговор, мада с дозом нагађања, дао је Вук Стефа-новић Караџић. У збирци *Српске народне пословице* он бележи:

"**пала** му **сјекира** у мед. Срећан је. Ја не знам како је постала ова пословица; да ли није, кад се исијецају челе из дрвјета, па кад је дупља пуна меда, те сјекира, како се удари њом у дрво, пропадне у мед?"

Уз Вуково тумачење Бабић додаје да је, вероватније, израз настао на тај начин што су људи случајно, секући или цепајући дрва, изненада наилазили на мед, који су ту накупиле одбегле или дивље пчеле.

"То сам и сам једном у дјетињству доживио"- каже овај аутор. "Довезао стриц из шуме дрва па их цијепао и наишао на мед. Била је велика радост за све. Тај ми је доживљај касније помогао да схватим ову фразу са сјекиром. Таквих је конкретних доживљаја некад, кад су људи ложили дрвима што су их

сами сјекли и цијепали, зацијело било више, па се од конкретно-га прешло к пренесеном значењу, што је у језику сасвим нор-мална појава."

После свега овога јасно је како је Настао израз *пала секира у мед*. То, међутим, није шире познато па се многим чинило да је посредни нелогичност и зато су уместо *секира* почели узимати реч *кашика* (или *жлица*). Такоје настао израз *пала (му) кашика* (или *жлица*) *у мед*.

Ова замена, с обзиром на основно значење фразема о коме јереч("доћи изненада довеликесреће")тешкосе може прихватити, јер, кад кашика падне у мед, ту нема никаквог изне-нађења. Ипак се израз *пала кашика у мед* сусреће понегде у животу и литератури, иако језичари дају предност оном првом (*пала секира у мед*), јер се његово порекло и значење дају лакше објаснити, а уз то је и изражајнији од овог другог.

УЋИ НА МАЛА ВРАТА

По логици ствари, могло би се рећи да је теже ући на мала него на велика врата. Јер, мала су врата тесна, уска, а велика широка. У језику, међутим, па и у животу, није тако; управо је обрнуто: лакше се улази на мала него на велика врата. Како то?

Па, ево, овако. Редовним путем, по закону, преко званичних конкурса, наш човек - уколико није изузетних квалитета, а понекад и упркос томе - тешко може постићи жељени циљ, или остварити неко своје право (право на рад, на пример). Зато он покушава да то постигне заобилазно, нередовним путем, про-текцијом или "штелом", настоји да се некако провуче *на мала врата*.

Колико су "мала врата" у нас честа појава, показују бројни написи у штампи. Не прође готово ниједан дан а да у новинама не осване неки крупан наслов, као што су ови:

До посла на "мала врата". - Приправници на мала врата. - Функционерске зараде на мала врата. - У Европу на мала врата. - Веће цене на "мала врата", па чак и - Упензију на мала врата!?

Људи, ето, улазе на мала врата, а она уђоше у хумор и лит-ературу. Ево две шале на ту тему:

"Пошто је видео да многи писци улазе у антологије на мала врата, Добрица Ерић је почео да држи дијету."

"Друг, чије име не помињемо, толико се удебљао да не може да изађе на мала врата на која је ушао."

Али, вратимо се озбиљном разговору.

Израз о коме је овде реч употребљава се у симболичном значењу, али је настао у животу и има ослонац у архитектури. Познато је да многе куће у нас имају двоја улазна врата: једна велика (главна, предња, она на која се улази с улице) и једна мала (помоћна, стражња - дворишна или баштенска). На велика врата улазе гости и други посетиоци, а мала више служе домаћрј чељади. У бурним и смутним временима, та су врата, нарочито у сеоским кућама, имала још једну улогу: да се домаћин с породицом повуче пред нежељеним гостима (војском, пљачкашима и сл.). Велика и мала врата карактер-истична су и за градску архитектуру, за старе куће, које су биле опасане високим зидовима. И ту су, поред главних авлијских врата, која се зову *капија*, постојале и бројне унутрашње везе између дворишта и башта, па и комшијских кућа, најчешће рођачких. То су тзв. *мала врата*, *мале капије* или *капицици*. Песник Алекса Шантић знао је веома добро да до Емине не може доћи на главну капију, па јој зато поручује:

"Капицик отвори, јер тако ми дина,
извалићу дирек и багламе тврде..."

Мала врата нису никаква специфичност наше старе архитектуре. Ако погледамо, рецимо, виле и господске куће из аус-троугарског периода у Сарајеву, видећемо да оне осим главног, репрезентативног улаза увек имају »један улаз за послугу, преко кога се обављало снабдевање и где се, као у петпарачким романима и јефтним филмовима, налазио љубавник, дакле онај који се није смео видети на главном улазу.

Велика и мала врата нису особеност ни само стамбене архитектуре. И друге јавне грађевине, административне или сакралне (које служе за верске обреде), имају најмање двоја улазна врата. Већина црква осим главног улаза има и понеки улаз ближе олтару. Да и не говоримо о школским зградама, које морају имати више улаза, односно излаза. У том су погледу посебно карактеристични објекти у које су смештени органи власти или политичких

организација. Ту се обично улази на споредне улазе, а онај главни најређе се отвара. То значи да се и у владу, па и до самог Бога, може, а понекад и мора, ићи на мала врата.

Да се не би помислило како се у нас улази искључиво на мала врата, треба рећи да у нашем језику постоји и израз ући на велика врата. Тако у новинама читамо:

Самодопринос на велика врата. - Мала приреда на велика врата. - До посла само "на велика врата"...

Дај боже!

СЕДМА СИЛА

Штампа, новинари и новинарство уопште у нас се обично називају *седма сила*. Да је штампа (журналистика, новинарство) стварно сила, која може битно да утиче на јавно мњење, а тиме и на догађаје у рату и миру, показало се досад небројено пута. Али зашто јетобаш *седма сила* којесу, онда, претходних шест?

Одговор на ово питање није једноставно дати, јер се не зна тачно кад се тај израз појавио у српском језику нити, пак, како је настао.

За разлику од нашег *седма сила*, у енглеском се у истом значењу употребљава израз *четврти сталеж* (*fourth estate*). Слично је и у француском језику, па и шпанском и талијанском, где такође доминира број *четири*. Једина је разлика у томе што изрази којима се у тим језицима означава штампа, кад се преве-ду, не гласе "четврти сталеж", као у енглеском, него "*четврта власт*" или "*четврта власт* (облик) власти".

Оно што је за нас *седма сила*, за Енглеze и Американце *четврти сталеж*, а за Француze, Шпанце и Талијане *четврта власт*, за Русе је *шеста држава* (*шестал држава*).

Како су настали сви ти изрази и зашто се толико разликују?

Зна се да је најстарији међу њима енглески израз (*четврти сталеж*). Он има дугу историју. Још у XVIII столећу употре-бљавао се да би се њиме означила нова политичка снага - сред-њи и нижи слојеви народа, за разлику од већ постојећа три сталежа, које су представљали племство, свештенство и грађанство. Под "четвртим сталежом" подразумевала се понегде и војска, или нека друга снага крја се супротстављала владајућим сталежима. Израз је потом везан за литературу и коначно за штампу.

Према Томасу Карлејлу, шкотском есејисти и историчару (1795-1881), први који је употребио *четврти сталеж* у том смислу био је политички писац и идеолог енглеске аристократије Едмунд Берк (1729-1797). Он је, каже Карлејл, не наводећи извор, говорио "да у парламенту заседају три сталежа; али тамо у галерији репортера заседа четврти сталеж, знатно интензивније него сви они". Касније (почетком XIX столећа) разни аутори приписују тај израз другим личностима, што није значењску самосталност". Он се позива и на постојање других сличних израза, као што су *седма уметност* или *седам смртних греха*, *седам грчких мудраца*, *седам светских чуда* (којих је, очи-гледно, морало бити више, али се ипак у том изразу хиљадама година задржао управо број *седам*).

Израз *седма сила* могао је, дакле, настати и на тај начин. Или, можда, на онај први, свеједно. Тек он се у нас усталио и данас се често употребљава у српском језику са јасним и одређеним значењем: њиме се истиче снага и моћ штампе и јавне речи уопште.

Занимљиво је да се поред *седма сила* у последње време јавља и израз *осма сила*, којим се означава телевизија.

ЖУТА ШТАМПА

Изразом *жута штампа* означава се у нас, а и другде по свету (у енглеском, руском и многим другим европским језицима), одређена врста дневних и периодичних листова. То су они "јефтине", "петпарачки", "булеварски", "трачерски", "ре-волверашки" или "пиштољ-листови" који доносе сензационал-не и непроверене вести, служећи се свим средствима да привуку и задрже интересовање ширег круга читалаца.

"Жуту штампу" сви читамо - редовно, или бар повремено. Многима, међутим, није јасно - кад знају њен садржај и ниво - зашто се таква штампа назива жутом, а не плавом, зеленом, или, што би јој најбоље пристајало - шареном. Да би се објаснило порекло овога израза, треба мало зави-рити у историју штампе, посебно америчке, последњих децени-ја деветнаестог столећа. Био је то најбурнији период у развоју америчког новинарства. Протекао је у немилосрдној борби две моћне новинарске куће - Пулицерове и Херстове. Од почетка осамдесетих (тачније, од 1883) до средине деведесетих (1895) на њујоршком тржишту информација неприкосновено је госпо-дарио Џозеф

Пулицер (*Joseph Pulitzer*, 1847-1911), један од зачетника масовне булеварске штампе, касније оснивач но-винарске школе на Универзитету Колумбија (*Columbia University*) и познате награде за дела из америчке историје, поезије, драме, романа, музике и новинарства, која и данас носи његово име. Од три Пулицерова листа највећи тираж имао је недељни додаток у боји листа *Њујоршки свет* (*New York World*) под насловом *Sunday World*, који је штампан у 600.000 примера-ка. Ту су радили тадашњи најбољи амерички новинари и илустратори, међу њима и уметник-графичар Ричард Аутколт (*Richard Outcault*). Он је 1895. привукао велики број читалаца комичним стрипом чији је главни јунак био косооки дечак у жутој мајици. Аутколтов стрип имао је често фриволан (испразан и неукусан) садржај, али се свиђао шароликој публици, углавном ниског нивоа образовања. И управо те године појавио се у Њујорку још један амбициозни издавач новина - Виљем Херст (*William Randolph Hearst*, 1863-1951). Спретан и послован, набавио је најмодерније машине за штампање у боји, а онда је двоструко већим платама превео у свој лист *Њујоршке новине* (*New York Journal*) најбоље Пулицерове журналисте и илустраторе, па и самог Аутколта. Ослобођени потпуно респекта према истини, држећи се девизе: "Ако нема сензације, треба је измислити", они су за новог газду писали голицаве приче, узбудљиве репортаже и сензационалне вести, цртали стрипове и карикатуре. У тај се лист, заједно с Аутколтом, пре-селио и "жути дечак" ("*Yellow Kid*"), па је око тога избио велики рат између два новинска магната. Падали су ниски ударци и с једне и с друге стране, а у сукобљеним новинама нису се бирала средства да се придобије или преотме што већи број читалаца. "Жутог дечака" код Херста цртао је Аутколт, а код Пулицера нови илустратор, један такође познат њујоршки сликар и карикатуриста. Због рата око "Жутог дечака" и дод-воравања најнижем укусу читалаца у тој борби, чиме је снижаван углед и једне и друге куће, редактор *Њујорк Преса* (*New York Press*) Ервин Вордмен (*Ervin Wordman*) објавио је у својим новинама 18%. године оштар коментар, у коме је оба конкурентска листа назвао подругљиво "жутом штампом". Од тада, ево већ више од стотину година, тај израз живи у но-винарској терминологији широм света, означавајући јефтину, булеварску, сензационалистичку штампу, новине у којима има више боје и истакнутих крупних наслова него текста, више измишљотина и афера него правих, истинитих информација. У време настанка израза "жута штампа", таква је оријентација, поред осталог, допринела да на америчком информативном простору превлада конзервативни Херст, који је касније створио читаву новинску империју, док је шеснаест година старији, али и одмеренији, Пулицер губио битку. Умро је 1911, а његов концерн се гаси десетак година иза тога (након Првог светског рата).

У вези са "жутом штампом" има још једна занимљивост коју вреди забележити. "Жути дечак", по коме је настао и тај израз, испао је сасвим случајно жут. То је, наиме, била једина боја, која се, поред већ четири постојеће, могла добити на машини за бојену штампу коју је тада набавио Пулицер. Да је штампарска техника била развијенија, можда би се уместо "Жутог" појавио "Шарени дечак", па бисмо онда данас уместо "жуте" имали "шарену штампу". То, међутим, не би ништа мењало на ствари - њен садржај био би исти.

НОВИНАРСКА ПАТКА

Постоје три објашњења како је настао израз *новинарска патка*. По једном, најмање вероватном, тај израз потиче од скраћенице *NT*, којом су, наводно, у редакцијама листова обележавали сумњиве и непроверене текстове доспеле с разних страна. То би као требало да значи латински "*non testatum*" ("није проверено", или нешто слично). Пошто се латинска скраћеница *NT* чита "ен-те", а тако управо у немачком језику гласи назив за *патку* (*En/e*), свака непроверена вест прозвана је "патком". По тој претпоставци, дакле, могло би се закључити да нам је *новинарска патка* долепшала из немачког језика. Можда је она као израз и дошла из тога језика, или преко тога језика, али су путеви њеног настанка ипак много дужи и замршенији. У књизи *Из живота речи* Едвард Вартањ распрета ову причу:

Желећи да се наруга лаковерној читалачкој публици, познати белгијски хумориста Корнелисен лансирао је вест о прождрљивим паткама. Јавио је како је неки наредник купио двадесет патака и наредио да се једна од њих одмах закоље и сва (с костима и перјем) исецка на ситне комадиће како би њоме нахранио остале патке. После неколико минута то је учинио и с другом, па с трећом, четвртном... и тако редом до деветнаесте. На тај начин је двадесета патка прождрла деветнаест својих другарица. Ту бесмислену вест о прождрљивости патака пренели су и други листови, па се после о томе данима причало. Аутор је, наравно, након извесног времена открио тајну свог

"научног експеримента" и тиме се наругао лаковерним читаоцима и "жутој штампи". Случај је потом заборављен, али се од тада, како мисли Вартањ, свака лажна вест у новинама назива новинарском патком.

Занимљиво је да је много година касније један амерички лист објавио исту вест. Резултат је опет био исти: лаж о прождрљивим паткама примљена је са великим занимањем.

Нема разлога да сумњамо у ову Вартањеvu верзију, да сма-трамо како је његова прича о нареднику и паткама измишљена, тј. да је и она сама "новинарска патка". Ипак треба рећи да је *патка* у значењу: "лажна вест", "измишљотина", постојала много пре поменутог написа белгијског новинара.

У једном етимолошком речнику француског језика стоји да је реч *canard* (чита се: *канар*), у значењу: "патка" изведена од глагола *caner*(*кане*), што значи: "гакати", "квакати". Значење "лажна вест" забележено је већ 1750; оно долази од израза *ven-dre des canards à moitié* (дословно: "продавати патке напола"), који је забележен у XVI столећу, а одатле пак *dormer des canards à quelqu'un* ("изневерити чија очекивања") - од краја XVII до средине XIX столећа.

Dictionnaire universel de la langue française бележи 1834. године реч *canard* ("патка") са значењем: "лажна вест", а 1842. Академијин речник додаје значење: "летак" ("*feuille volante*") и "лошеновине".

У немачком језику *Ente* ("патка") с посебним значењем: "новинарска лаж" среће се од 1850. по узору на француско *canard*. Но још у XVI столећу постојао је израз *blaue Enten* (дословно: "плаве патке") у значењу: "лажи". Тај се израз развио из приче о некаквим измишљеним плавим паткама, које је, наводно, неко видео па је о томе наоколо лагао.

Сви ови подаци показују да израз *новинарска патка* има дугу и занимљиву историју: од француске речи *canard* ("патка"), којом Французи и данас означавају лажну вест или измишљотину, преко немачког *Ente*, и још ранијег *blaue Ente*, у истом значењу, до устаљивања тога израза у нашем језику, протекло је више векова. По томе би се могло рећи да су лажи и измишљотине вечне и да се свугде по свету преносе на исти начин.

Којим је путем израз *новинарска патка* стигао у нашу новинарску терминологију - директно из француског језика, или преко немачког - није толико важно, бар не за ову прилику. Важно је да знамо шта он значи и да помоћу њега можемо разлучити лажи и подметања од истинске, озбиљне новинске информације.

САПУНСКА ОПЕРА

Сапунска опера израз који је у српски језик ушао, могло би се рећи, тек у новије време - негде после Другог светског рата. Данас се обично каже само *сапуница*. То је одиста специфичан и редак израз и мало му ко у нас зна право значење. По-ред осталог, није уврштен ни у један речник нашег језика, па ни онај фразеолошки, који је саставио Ј. Матеша са сарадницима. Употребљава се само у уском кругу радијских и телевизијских посленика, посебно критичара, као ознака за сладуњава, сентименталне (да не кажемо и - јефтине) телевизијске и радијске серије, каквих је доста и код нас и у свету.

Реч *опера* није овде употребљена у свом уобичајеном значењу, како га ми осећамо ("музичка драма").

Американци је употребљавају и у шаљиво-погрдном изразу *horse opera* ("коњска опера") као назив за вестерн-серије са много каубојских авантура, револверашких обрачуна и узбудљивих доживљаја копача злата.

Израз *сапунска опера* има, као што смо видели, посебно значење. Како се оно развило и како је уопште настао тај чудни израз?

У етимолошким речницима енглеског језика забележено је да се израз *soap opera*, како он изворно гласи, јавио негде три-десетих година двадесетог века. Тих година (тачније, између 1935. и 1940) биле су, посебно у Америци, веома популарне радијске серије сентименталног, мелодрамског садржаја. Спонзори (материјални покровитељи) тих серија били су произвођачи сапуна. Отуда, онда и, помало подругљив, назив *сапунска опера* (енгл. *soap opera*).

После Другог светског рата, у време када се нагло развија телевизија, тај се назив проширио и на слична телевизијска остварења.

На нашим телевизијским екранима често гледамо јефтине сентименталне серије, углавном увезене са стране. Па кад је већ тако, требало би да их и означавамо одговарајућим увезеним изразом - *сапунска опера*, или, по нашем, *сапуница*.